
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

ВИПУСК 114

(ЧАСТИНА II)

КИЇВ – 2013

Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць.
Випуск 114. Частина II (у двох частинах).

К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут міжнародних відносин, 2013. – 183 с.

У збірнику розглянуто актуальні питання розвитку сучасних міжнародних відносин, міжнародного права, міжнародних економічних відносин та міжнародної інформації.
Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія:

Копійка В. В.,	д-р політ. наук, проф. (головний редактор);
Дорошко М.С.,	д-р істор. наук, проф. (заст. головного редактора);
Вергун В. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Дайнеко В. В.,	канд. філол. наук, проф.;
Денисов В. Н.,	д-р юрид. наук, проф.;
Довгерт А. С.,	д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПрН України;
Кисіль В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Коппель О. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Крижанівський В. П.,	д-р істор. наук, проф.;
Крушинський В. Ю.,	д-р політ. наук, проф.;
Макаренко Є. А.,	д-р політ. наук, проф.;
Манжола В. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Матвієнко В. М.,	д-р істор. наук, проф.;
Муравйов В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Пахомов Ю. М.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Перепелиця Г. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Пирожков С. І.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Пузанов І. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Рижков М. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Рогач О. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Скороход Ю. С.,	д-р політ. наук, проф.;
Філіпенко А. С.,	д-р екон. наук, проф.;
Фурса С. Я.,	д-р юрид. наук, проф.;
Шемшученко Ю. С.,	д-р юрид. наук, проф., академік НАН України;
Циганов С. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Шнирков О. І.,	д-р екон. наук, проф.

Відповідальний редактор: **Макєнко Л.Ф.**

Адреса редакційної колегії: 04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1,
Інститут міжнародних відносин; тел. 483-11-25.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних та інших відомостей.

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 321.64

Вонсович С.Г.*

СПЕЦИФІКА І ПЕРЕБІГ ПОЛІТИЧНОГО ТРАНЗИТУ: ЦЕНТРАЛЬНО СХІДНО-ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВАРІАНТ

Політичний транзит в країнах Центральної і Східної Європи вирізняється від моделі «третьої хвилі» демократизації. У різних країнах він проходить у неоднакових напрямках і з різною швидкістю. На перебіг політичного транзиту в цих країнах впливають фактори, які забезпечують його специфіку, а саме: політичні і державні традиції, рівень модернізації та розвитку економіки, національні і релігійні традиції, рівень «радянзації».

Ключові слова: політичний транзит, транзитологія, транзитивні процеси, посткомунізм, демократизація, посттоталітаризм.

Political transit in the countries of Central and Eastern Europe differs from «the third wave» of democratization. In different countries, it takes place in varying directions and at different speeds. Factors which ensure the specificity of political transit have an impact on its course in these countries. Among them are: political and state traditions, the level of modernization and development of economy, national and religious traditions, the level of sovietization.

Key words: political transit, transitology, transitive countries, democratization, post totalitarianism.

Политический транзит в странах Центральной и Восточной Европы отличается от модели «третьей волны» демократизации. В разных странах он проходит в неодинаковых направлениях и с разной скоростью. На протекание политического транзита в этих странах влияют факторы, обеспечивающие его специфику, а именно: политические и государственные традиции, уровень модернизации и развития экономики, национальные и религиозные традиции, уровень «советизации».

Ключевые слова: политический транзит, транзитология, транзитивные процессы, посткоммунизм, демократизация, посттоталитаризм.

Постановка проблеми. У кінці ХХ – початку ХХІ ст. світ став свідком масштабних трансформацій, які за своїм значенням можна порівняти із катаклізмами, які зазнали європейські імперії після першої світової війни й деколонізації 1960-х років. На посткомуністичному просторі, з різними швидкостями, почалися глибокі політичні зміни, які можна охарактеризувати як поставторитарний транзит. Зрештою, крах світової комуністичної системи врядування на зламі ХХ – ХХІ століть започаткував системні зміни у ряді країн

* кандидат політичних наук, доцент, докторант кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Центральної та Східної Європи. Варто зауважити, що після проходження перехідними країнами двадцятирічної фази реформування кінцеві результати на шляху до досягнення режиму консолідованої демократії є достатньо диференційованими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З виникненням так званої «третьої хвилі» демократії проблематика демократичного транзиту знайшла відображення у працях західних вчених (Є. Арато, А. Валенцуела, Л. Даймонд, Г.О'Доннел, Д. Коен, Х. Лінц, Р. Рігс, А. Степан, С. Хантінгтон, Ф. Шміттер) у 80-их роках ХХ сторіччя. Перехід до демократії, причини, умови та передумови такого переходу, а також проблема стійкого функціонування демократичного суспільства досліджувалися Р. Далем, Т. Карозерсом, Д. Ростоу, Ф. фон Хайєком та іншими. Питання політичного управління процесами консолідації демократії, ролі політичної еліти в демократизації набули розгляду в роботах Ч. Ліндблома, Г. Саймона, Р. Хантера, Д. Хіглі. Окремим аспектам соціально-політичної трансформації посткомуністичного, посттоталітарного суспільства присвячені роботи А. Кинева, І. Клямкіна, М. Лебедевої, А. Мельвіля, А. Нікітченко, В. Пастухова, Р. Сакви, Л. Сморгунова, Л. Шевцової, О. Харітонової та ін. Різноманітні аспекти демократичного транзиту в країнах Центральної і Східної Європи і СНД розглядаються в працях українських дослідників Б. Андресюка, В. Богданова, С. Василенко, Є. Гайданки, Е. Гансової, В. Дергачова, О. Дудюк, Л. Кормич, І. Кресіної, М. Лукашевича, М. Михальченка, С. Наумкіної, Н. Паніної, В. Полохала, Ф. Рудича, А. Сіленко, Д. Ткача, Д. Шелеста та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на достатній обсяг робіт з даної тематики, при вивченні соціально-політичних процесів перехідних суспільств все ще залишаються не висвітленими багато проблем концептуального та емпіричного характеру. Актуальними, на наш погляд, є аналіз специфіки і факторів політичного транзиту в країнах Центрально-Східної Європи (далі – ЦСЄ).

Формулювання цілей статті. В статті автор ставить за мету теоретично обґрунтувати та проаналізувати особливості перебігу політичного транзиту в країнах ЦСЄ та виокремити фактори і їхній вплив на процеси транзиту.

Виклад основного матеріалу. Транзитивність як визначальна компонента соціально-політичної трансформації як країн ЦСЄ, так і пострадянських країн із самого початку вирізнялася темпоральністю і різними векторами розвитку. Скажімо, зворотність від процесу демократизації в одних країнах набувала повернення до авторитаризму; в інших швидкість просування була занадто тривалою [1, с.140-146; 2, с.5]. Зрозуміло, що «тріумфального маршу» демократії країнами ЦСЄ не відбулося.

Країни ЦСЄ у науковій літературі виокремлені таким чином: центральноєвропейські (Польща, Чехія, Угорщина, Словенія, Словаччина, Литва, Латвія, Естонія); балканські (Албанія, Македонія, Хорватія, Сербія, Чорногорія, Болгарія, Боснія та Герцоговина, Румунія); східноєвропейські (Росія, Україна, Білорусь, Молдова, Грузія, Вірменія, Азербайджан, республіки Центральної Азії) [3, с.31]. Яким же чином мав би відбуватися посттоталітарний транзит у цих країнах?

Переважає більшість представників західної транзитології (З. Бжезинський [4], Г. О'Доннелл [5], Д. Ростоу [6], С. Хантінгтон [7], Ф. Шміттер [8] та ін.) виокремили три обов'язкові стадії/фази демократичного переходу та супровідні суспільно-політичні процеси, які в подальшому стали класичними взірцями успішного демократичного транзиту. Так, стадія лібералізації включає ослаблення політичних позицій владно-монопольної комуністичної еліти та втрату комуністами легітимності авторитарного керівництва. Паралельно з цими процесами починають закладатися протодемократичні засади подальшого суспільного розвитку. У першу чергу – легалізація опозиційних громадсько-політичних

організацій та суспільних рухів. Стадія демократизації характеризується системним розвитком державних та суспільних інститутів на основі політичного плюралізму та ринковими тенденціями економічних відносин. Стадія консолідації демократії позначається кінцевою інсталяцією політичних, економічних та соціальних стандартів розвиненої демократії, їх перевіркою на життєздатність і ефективність. За цього основним критерієм виступає ступінь розвиненості громадянського суспільства.

Що стосується генезису політичного транзиту у країнах ЦСЄ, то доцільно звернути увагу на фактори, які забезпечують його специфіку, а саме: політичні і державні традиції, рівень модернізації та розвитку економіки, національні і релігійні традиції, ступінь «радянської» [9, с.16-20; 10, с.22]. Зазначимо, що «втеча від комунізму» практично для всіх країн ЦСЄ стала визначальною. Для цього потрібно було позбутися тягаря радянської економічної системи, застосовуючи різні методики: «нульового циклу», поступового відродження або творення заново елементів демократії. Так, в Угорщині, Польщі, Чехії, Словенії, де влада отримала кредит довіри від суспільства на проведення непопулярних заходів під час ринкових реформ, зрушення відбулися швидко і радикально. У системах, в яких своєчасно не були проведені ринкові реформи, спостерігається процес згорання демократії і сповзання до різноманітних авторитарних режимів (Албанія, Білорусь, Росія, Азербайджан, Казахстан, Таджикистан), або до нестійких «олігархічних демократій» (Україна, Молдова, Грузія, Вірменія, Румунія, Болгарія, Сербія, Хорватія, Чорногорія, Македонія, Боснія).

Умовою консолідації демократії у транзитивних країнах є задіяність в них громадянського суспільства. Яскравим тому підтвердженням є перспектива подальшого розвитку країни після проходження стадій лібералізації та/чи демократизації, а часто – це повернення на авторитарні рейки керівництва (зокрема, Російська Федерація, Білорусь, Україна, переважна більшість азійських країн колишнього Радянського Союзу). Ця теза також підтримується науковцями, які відзначають ступінь авторитарної реінкарнації у шерезі посткомуністичних країн [11, с.122].

У постсоціалістичних країнах виявляє себе інший, неklasичний, незахідний тип громадянського суспільства. В ньому переплітаються як авторитарні, так і демократичні характеристики. Слушною є думка Р. Дарендорфа, що дорога до свободи веде туди, де можливе створення більш відкритих форм держави і суспільства. На цьому шляху варто пам'ятати про дві умови, на яких акцентує вчений:

1. Немає ніякого сенсу в переході від «капіталізму» до «соціалізму»; дорога до свободи – це тільки перехід від закритого суспільства до суспільства відкритого, яке повинно стати механізмом для виявлення альтернатив;

2. В ідеалі громадянські суспільства ніхто не будує – вони розвиваються самостійно, але в перехідних демократіях немає ні часу, ні засобів, щоб чекати, що все відбудеться саме собою; необхідно будувати незалежні організації й інститути як додаткову ланку між урядом і індивідом [12, с. 69-75].

Ідея громадянського суспільства виникла у Східній Європі, насамперед, як ідея антидержавна, оскільки завдання полягало у створенні такої сфери суспільної взаємодії, яка б не мала нічого спільного із владою, урядом. У своєму неприйнятті існуючої системи східноєвропейці вирізнялися спільною характерною особливістю: бунт проти тоталітарної держави завжди був проявом солідарності з якою-небудь, нехай навіть уявною, недержавною спільністю. Особливістю було те, що пошук соціальної солідарності, прагнення до справедливості явно переважали в уявленні опозиції ідеї самоцінності і незалежності особистості. Заперечення всього офіційного, недержавного не означало при-

йняття цінностей індивідуалістичних, але радше означало визнання цінностей дійсно суспільних. Тому заперечення «реального соціалізму» поєдналося з прийняттям цінностей, аж ніяк не чужих соціалізму.

Транзит, одним із засобів якого була демократична революція в соціалістичній частині ЦСЄ підготовлений процесом визрівання / реанімування елементів громадянського суспільства, що існувало в самій тоталітарній системі, але поза її владними структурами. Парадоксально, але в радянській соціально-політичній системі постійно були присутні елементи невдоволення більшовиками, які співіснували з елементами народної віри в успіх соціалістичного експерименту, що дозволяє говорити про існування громадянського сектора й у радянському суспільстві.

Ідея приватної власності навіть для «найбільш західних східноєвропейців» – чехів, була менш значимою в порівнянні з ідеєю політичного плюралізму, зокрема ліквідації монополії Компартії. В чеському суспільстві, як і в румунському, болгарському, албанському, реєструвалася найбільша серед країн регіону кількість не «риночників», а саме «демократів».

Інтерпретація ідеї автономії особистості, яку можна знайти в дисидентських текстах, дослідникам уявляється дивно обмеженою в порівнянні з її класичною інтерпретацією в рамках західноєвропейської ліберальної традиції. Можна відзначити, що за певних умов антидержавний індивідуалізм переходить в індивідуалізм, який є спрямованим на пошук підтримки в суспільстві і тоді ми маємо справу зі своєрідним «колективістським індивідуалізмом». Інакше кажучи, дисиденти плекали ідею моральної революції, оскільки гасло «жити по правді» сприймалося як заклик до громадської непокори.

Соціальні, або громадянські рухи «Солідарність» у Польщі, «Громадянський Форум і Громадськість проти насильства» у Чехословаччині, «Спілка вільних демократів» в Угорщині, «Новий форум» у НДР, «Спілка демократичних сил» у Болгарії, «Саюдіс» у Литві, «народні фронти» в Латвії й Естонії орієнтувалися на завоювання політичної влади шляхом участі в «круглих столах». Їх особливістю була прихильність до ненасильства. 1990 р. «Громадянський Форум» у Чехословаччині переміг з абсолютно неполітичним гаслом «Правда і любов переможуть неправду і насильство». Майбутній президент Чехословаччини, драматург В. Гавел виступав за рухливо структуроване громадянське суспільство, у якому партії відіграють тільки «належну роль». Гавел висунув принцип не політичного, а морального протистояння тоталітаризму.

У соціально-політичній реальності того часу (90-і роки ХХ століття) каталізатором змін, які відбувалися, стали не стільки відсутність громадянських прав і демократичних свобод, скільки протест проти привілеїв пануючої верхівки («мисливських хатинок», рахунків в іноземних банках і т.д.). До ідеї зміни системи призвели не патріотичні громадянські почуття «звільненого обивателя», а вибух споживацьких очікувань щодо підвищення рівня добробуту; надія на досягнення західного рівня і стилю життя. Пануючою стала ідея громадянської власності – ідеальної частки кожного громадянина – співвласника в загальній власності всіх громадян. На відміну від капіталізму та соціалізму, такий устрій вбачався «цивілізмом», «цивілітарним устроєм» (від латинського слова – *civis* – громадянин). Чинник «надії» став сприйматися як головний символ суспільного прогресу. Більшість серед тих громадян України, хто голосував на референдумі 1991 року, мріяла про економічне диво. Власне на це була спрямована агітація РУХу щодо відокремлення від СРСР.

Середній східноєвропейець, який сформувався в атмосфері відхилення від ідеологізованих норм громадського життя, виступив у ролі спостерігача, який був сповнений надій

на зміни, що йдуть «згори». Представник чеської опозиції Й. Румл зазначав, що чехи раптом із жахом усвідомили, що стали вільними без їхнього власного втручання. Ту ж специфіку модернізації польський вчений Т. Ольшанський відзначав і в Україні, вважаючи, що сучасні труднощі України зумовлені, насамперед, тим, що вона в серпні 1991 р. не завоювала і не здобула, а лише отримала незалежність.

Отже, соціальні рухи кінця 90-х років не змогли знайти стійких інституціональних форм, і громадянське суспільство, яке почало бурхливо розвиватися, залишилося фактично неструктурованим. Точніше, його антидержавні структури не змогли залишатися неполітичними (тобто – недержавними) і увійшли у владу, створюючи, як правило, законодавчу її гілку.

Специфіка транзиту простежується також через наявність / відсутність демократичних і державницьких традицій. Адже політичний ландшафт ЦСЄ формують країни, які, по-перше, тривалий час були позбавлені власної державності (Україна, Молдова, Литва, Грузія, Вірменія, Чорногорія, Боснія, Хорватія) і, по-друге, країни, що на початок транзиту державності як такої не мали (приміром, Македонія, Білорусь, Азербайджан). По-третє, Польща, Угорщина, Чехія, Сербія, Болгарія і Румунія хоча й мали сталі державницькі традиції, проте у порівнянні із традиціями західноєвропейськими вони були ще досить молодими. Тому транзит проходив найскладніше у тих країнах, яким разом із ринком та демократією потрібно було будувати власну державність.

У багатьох посткомуністичних державах потужним чинником розширення потенціалу політичного транзиту була мобілізація зневаженого національного почуття (Польща, Угорщина, Чехословаччина), що призвело до локальних міжнаціональних конфліктів, як застарілих, так і нових. У Румунії – проблема угорців та українців, у Болгарії – турків та пумаків, в Україні – кримських татар, в Молдові – придністровський конфлікт, в Грузії – Абхазія і Південна Осетія. Перегляд сербоцентричної моделі відносин на Балканському півострові переріс у криваву громадянську війну між хорватами, боснійцями і словенцями та появою незалежної держави Косово. Зразком західної толерантності у національному питанні все ж слугує приклад «цивілізованого розлучення» 1993 року Чехії і Словаччини. Отже, недорозвинутість традицій демократії прямо пропорційна ступеню переходу транзиту на національні питання та міжнаціональні конфлікти.

Ускладнюють, а подекуди й гальмують політичний транзит, надаючи йому інших конфігурацій, відсутність декомунізації і, зокрема, – люстрацій. Співпраця з комуністичними спецслужбами залишається і надалі болючим питанням для країн колишнього радянського блоку. Так, ще в травні 2011 року Грузія заборонила займати високопоставлені посади в державі колишнім співробітникам КГБ чи партійним босам. Тісно пов'язана з СРСР, Болгарія володіла однією з найбільш розгалужених мереж спецслужб. Болгарські агенти були замішані в багатьох скандальних змовах, від невдалої спроби вбивства Папи Івана Павла II до вбивства у 1978 році відомого болгарського письменника і дисидента Георгія Маркова (який втік до Лондона), за допомогою отруєної парасольки. На сьогодні болгарські спецслужби залишаються маріонетками російської ФСБ. Бо не є секретом, що свого часу східнонімецька і болгарська спецслужби вважалися найкращими (тобто найрепресивнішими) серед країн колишнього Варшавського договору. І Москва й надалі продовжує користуватися цими «неформальними» стосунками [13].

Варто пригадати, що 2006 року в Болгарії вже був прийнятий закон, який зобов'язував розкривати архіви колишньої таємної поліції, але тоді він не зобов'язував колишніх агентів йти зі своїх посад і не забороняв їм займати посади держслужбовців. Болгарські спецслужби, провели разом з КГБ СРСР біля сотні таємних операцій, на свій розсуд пе-

рекреуючи людські долі і життя. А після розвалу СРСР і майно в цій країні-сателіті Москви. Зауважимо, що колишні комуністичні спецслужби в усіх країнах колишнього табору «миру і соціалізму», після краху тоталітарних режимів у своїх державах, виявилися поряд з організованою злочинністю найпотужнішою і відмобілізованою силою, що дало їм можливість дуже легко захопити владу і фінанси разом з економікою та вміло містифікувати проект «демократичного транзиту».

Наразі закони про люстрацію вже прийняті в таких європейських країнах, як Албанія, Угорщина, Німеччина, Грузія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Естонія і Болгарія. І, очевидно, що рано чи пізно це дуже серйозне питання постане і в Україні.

Значну роль на політичний транзит відіграє зовнішній вплив. Для християнських країн – це ЄС, а для мусульманських – провідні лідери ісламського світу. Тому одним із головних чинників, який впливає на перебіг політичного транзиту, є релігійно-цивілізаційний.

Країни, населення яких сповідує католицизм (Польща, Чехія, Угорщина, Словенія, Словаччина, Хорватія, а також країни Балтії), здійснювали транзит успішно через близькість менталітету західної моделі, що спирається на католицько-протестантську релігійну та культурну традиції. Тому власне перехід сприймайся не як якась чергова інновація, а як природне. Такий підхід суперечить поствізантійській ментальності країн «східно-православної цивілізації»: Росії, Болгарії, Сербії і сербській частини Боснії, Чорногорії, Румунії, Македонії, частини України, Молдови, Білорусі, Грузії, Вірменії. За цього правовірний менталітет є емоційним, віддає перевагу колективізму, общинності, закон часто підмінюється традицією або власним розумінням справедливості, відсутня повага до підприємництва і власності. Незрозумілість і внаслідок цього – неприйнятність країн «східно-православної цивілізації» на Заході також не сприяє кращому перебігу транзиту.

Висновки. Таким чином, порівняння різних аспектів політичного транзиту країн ЦСЄ на даний момент обумовлено не тільки академічною зацікавленістю. Реальний процес «третьої хвилі» демократизації виявився набагато складнішим, заплутанішим і нелогічним, ніж у теорії. «Кольорові революції», які відбулися в деяких країнах СНД, що супроводжували перебіг транзиту, актуалізували проблематику подальшого політичного розвитку на пострадянському, посткомуністичному просторі. Тому порівняльне дослідження ходу і результатів політичної трансформації в країнах Центральної і Східної Європи є одним із найбільш актуальних досліджень як у вітчизняній, так і в зарубіжній політології.

Список використаних джерел

1. Басараб М. Б. Досвід європейської інтеграції Польщі: перспективи для України: дис. кандидата політ. наук: 21.01.01 / Мирослав Богданович Басараб. – К., 2004. – 165 с.
2. Власть – общество – реформы: Центральная и Юго-Восточная Европа. Вторая половина XX века / отв. ред. Элла Задорожнюк. – М.: Наука, 2006. – 442 с.
3. Митева Л. Развитие партийных систем в странах Центральной Восточной Европы в переходной период (сравнительный анализ) // Вестник Московского университета. Сер.12, Политические науки. – 2000. – № 6. – с. 30-51.
4. Бжезинский З. Большой провал: рождение и смерть коммунизма в двадцатом веке / Збигнев Бжезинский; пер. з англ. Л. Герштейн. – Нью-Йорк: Liberty Publishing House, 1989. – 242 с.
5. O'Donnell G. Delegative Democracy / Guilermo O'Donnell // Journal of Democracy. – 1994. – Vol. 5 (January). – № 1. – P. 55-69.

6. Rustow D. Transition to Democracy: Toward a Dynamics Model / Dunkart Rustow // *Comparative Politics*. – 1970. – Vol.2. – № 3. – P. 337-363.
7. Huntington S. After Twenty Years: The Future of the Third Wave / Samuel Huntington // *Journal of Democracy*. – 1997. – Vol. 8 (October). – № 4. – P. 3-12.
8. Schmitter P. The Consolidation of Political Democracies: Processes, Rhythms, Sequences and Types / Philip Schmitter // *Transition to Democracy* / ed. by Geoffrey Pridham. – Dartmouth : Aldershot-Brookfield, 1995. – P. 535–568.
9. Brzezinski Z. The Great Transformation / Zbigniew Brzezinski // *The National Interest* (Fall). – 1993. – №3. – P. 3-13.
10. Новопашин Ю.С. Восточноевропейские революции 1989 года: проблемы изучения // *Славяноведение*. – 1999. – №4. – с. 16-23.
11. Херпфер Х. Новый индекс демократии. Демократизация общественности в пятнадцати государствах Европы (1991–1998) / Христиан Херпфер // *Социология: теория, методы, маркетинг*. – 2001. – №3. – С. 123-150.
12. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и её проблемы в Восточной Европе / Ральф Дарендорф. // *Вопросы философии*. – 1990. – № 9. – С.69-75
13. Каспрук В. Розсекречення: болгарські уроки викриття тоталітарних спецслужб для України – [Електронний ресурс] / Віктор Каспрук. Режим доступу: // <http://tyzhden.ua/World/82327>.

Піпченко Н.О.,* Донець В.О.**

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИВАТНОСТІ ІНДИВІДІВ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Проаналізовано політично-правові аспекти дотримання конфіденційності персональної інформації у мережі Інтернет, особливості ідентифікації особи у віртуальному просторі, а також досліджено можливості розширення прав людини щодо дотримання приватності у Інтернет-просторі.

Ключові слова: приватність особи, Інтернет, ідентифікація осіб, конфіденційність персональної інформації, віртуальний простір.

The political and legal aspects of personal information's confidentiality in the Internet, features of identification of a person in the virtual space and also the possibility of expanding the human rights in relation to compliance with privacy in the Internet are analyzed.

Keywords: Privacy of an individual, Internet, identification of persons, confidentiality of personal information, the virtual space.

Проанализированы политико-правовые аспекты конфиденциальности персональной информации в сети Интернет, особенности идентификации личности в виртуальном пространстве, а также исследовано возможности расширения прав человека относительно соблюдения приватности в Интернет-пространстве.

Ключевые слова: приватность личности, Интернет, идентификация личности, конфиденциальность персональной информации, виртуальное пространство.

Постановка проблеми. Поняття незалежності індивіда в політико-правовому просторі виходить з рівня значущості таких понять як суверенітет людства та суверенітет держави. В умовах неупинного проникнення інформаційних технологій у всі сфери життєдіяльності постає необхідність дослідження правових аспектів забезпечення прав людини у віртуальному просторі через призму вже існуючої законодавчої бази задля її удосконалення в майбутньому, тому існує потреба у аналізі правових аспектів дотримання приватності особи в глобальній мережі Інтернет.

Аналіз досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження та розробку законодавчої бази з питань дотримання прав людини на приватність в мережі Інтернет та нерозголошення особистої інформації третім особам зробили С. Уоррен, Л. Брендейс, П. Стейнбарт, Б. Ічікава, А. Аквісті, А. Одлижко. У працях таких науковців як Х. Верієн, Р. Гелмен, С. Шівенду, Р. Челлаппа, Х. Міалон розглядаються різноманітні аспекти дотримання приватності в економічній сфері, аналізуються проблеми збору особистої інфор-

*кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

**студентка 4 курсу спеціальності «міжнародна інформація» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

мації. Проблеми захисту приватного життя людини у віртуальному просторі досліджують такі українські вчені, як О. Задорожній, Є. Макаренко, А. Пазюк, О. Андреева, О. Кучмій, Г. Хлистун тощо.

Мета статті – дослідити ступінь надання та забезпечення прав індивідів на приватність та захист персональної інформації, проаналізувати розвиток існуючих тенденцій. Завдання статті: встановити співвідношення між рівнями контролю за діяльністю індивіда в мережі, враховуючи виняткове недопущення порушень прав людини у сфері інформаційної приватності та випадків зловживання корпораціями або державними структурами доступом до персональних даних.

Виклад основного матеріалу. Нині глобальна мережа Інтернет є звичним для всіх джерелом інформації безпрецедентних розмірів, до створення якої залучений кожен користувач. Інтернет-браузери стали зручним та невід’ємним засобом для повноцінного використання можливостей мережі, але в той же час вони є «чорними ящиками», куди користувач вводить інформацію (здійснює запити, переходить на різні веб-сторінки, заповнює реєстраційні анкети, користується соціальними мережами) і чітко не може відслідкувати, куди вона потрапляє та хто і в яких цілях її використовує. Саме ці аспекти не достатньо врегульовані на законодавчому рівні, хоча певні зрушення були зроблені у Сполучених Штатах Америки. Однак питання дотримання приватності, ідентифікації користувачів у мережі та можливості появи правових наслідків за дії, що обмежують права і свободи інших суб’єктів, або безпосередньо несуть пряму шкоду або загрозу їх нормальній життєдіяльності, залишаються відкритими [1]. Потрібно встановити до чого може призвести надання повної приватності користувачам в мережі, як вони цього вимагають, і чи взагалі таке можливо, а також чи не суперечить ідентифікація кожного користувача у відповідності до його фізичної особи у реальному світі принципам функціонування Інтернету як глобальної мережі.

Програми-браузери є зручним інструментом відслідковування запитів користувачів. Великі корпорації або державні структури, які мають веб-представництва у віртуальному просторі та розміщують на сервері необхідне програмне забезпечення, можуть здійснювати збір персональної інформації, якщо вони відкрито заявляють про це та якщо відвідувачі сайту добровільно надали таку інформацію або погодились на її використання. При відвідуванні сайту, певні дані автоматично записуються на сервери компанії для системного адміністрування, а також для статистичних або резервних цілей. Записана інформація містить назву Інтернет-провайдера відвідувача, в деяких випадках його IP-адресу, дані про версії програмного забезпечення та операційну систему комп’ютера, з якого відвідали сайт, адреси сайтів, через посилання на які користувач обрав цей сайт, задані ним параметри пошуку, що привели його на цей сайт. Залежно від обставин, подібна інформація дозволяє зробити висновки про те, яка аудиторія відвідує сайт. Власники таких сайтів стверджують, що не використовують персональні дані без дозволу індивідів, а користуються лише анонімною інформацією задля забезпечення виробничого процесу, при цьому якщо інформація передається компанією зовнішньому провайдеру, то дотримуються всі можливі технічні і організаційні заходи, що гарантують передачу даних, відповідно до вимог чинного законодавства.

Експерти розглядають персональну інформацію як будь-які дані, за якими можна знайти індивіда або його родичів, наприклад, ім’я та прізвище, паспортні дані, домашня адреса, вік, дата народження, паролі для доступу до будь-яких сервісів та електронних гаманців. При цьому у користувача створюється ілюзія того, що він може контролювати процес розміщення персональної інформації, оскільки в мережі Інтернет ніхто не може

змусити пред'явити паспорт або назвати справжнє прізвище. Все ж існують веб-сервіси, доступ до яких та право їх використовувати може бути отримане лише після введення персональних даних. Також для реєстрації в деяких веб-сервісах, наприклад соціальних мережах, користувачі добровільно розміщують інформацію про себе [1]. Таким чином, експерти вважають, що ніщо та ніхто не може обмежувати вибір користувача щодо розповсюдження або не розповсюдження особистих даних, при цьому вони наголошують, що якщо особиста інформація недостатньо захищена, то доступ до неї можуть отримати шахраї, що може завдати шкоду користувачу.

Оскільки браузері, за допомогою необхідного програмного забезпечення, збирають персональну інформацію, яку користувачі самі надають через розміщення детальної інформації в соціальних мережах або при заповненні різноманітних анкет для реєстрації на сайтах, то такі масиви інформації автоматично обробляються і використовуються різними структурами – від ЦРУ до приватних рекламних агенцій [2]. Зрозуміло, що такий потужний інструментарій, що зв'язує і тримає в постійній взаємодії таку кількість індивідів, не може бути не використаний або військовими структурами задля контролю за громадським порядком, або зацікавленими бізнес-групами, готовими вкладати у це грошові активи [3; 4].

Існуюча законодавча база щодо забезпечення прав людини на приватність в мережі та гарантування того, що її персональні дані не використовуватимуться третіми особами, містить багато тонкощів та виключень, які все-таки змушують користувача погодитись на подальшу обробку та передачу особистої інформації. Зокрема, до такої правової бази належать нормотворчі документи щодо конфіденційності інформації та захисту даних приватних осіб від зловживання або навмисного розкриття інформації. Більше 80 країн світу прийняли комплексне законодавство в цій сфері, в тому числі майже всі країни Європи, більшість країн Латинської Америки та Карибського басейну, Азії та Африки, при цьому в США прийнято лише галузеві закони щодо захисту персональних даних, які ґрунтуються на принципах дотримання чесних інформаційних відносин, що були вперше розроблені Департаментом охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення, відтак основними принципами захисту даних є такі [5]:

- для збору даних повинна існувати чітко окреслена мета;
- персональна інформація не може бути передана іншим організаціям або третім особам, якщо немає на це правових повноважень, або якщо не надано згоду відповідно до чинного законодавства;
- персональна інформація повинна бути точною й актуальною;
- задля забезпечення прав людини та дотримання точності інформації повинні бути розроблені спеціальні механізми, які б надавали змогу проаналізувати дані про себе;
- дані повинні бути видалені, якщо не існує подальшої потреби їх використовувати;
- передача персональних даних в місце, де не може гарантуватися «еквівалентний» рівень захисту даних, заборонена;
- деякі дані, що мають конфіденційний характер, можуть бути зібрані тільки в надзвичайних ситуаціях.

Внаслідок не достатньої обізнаності громадськості щодо технічного аспекту захисту даних, у США та деяких інших країнах світу відбулись протести щодо політики компаній-розробників браузерів у сфері збору персональної інформації, тому в 2007 році організації з питань захисту прав споживачів внесли пропозицію до Федеральної торговельної палати США щодо створення списку компаній, які спрямовано відстежують дії користувачів у мережі Інтернет [4].

У липні 2009 року американські дослідники К. Софоян та С. Стемм створили прототип технології заборони несвідомого збору персональної інформації, яка отримала назву «DoNotTrack» (DNT) та була додана до списку налаштувань браузера Firefox. Через рік після цього під час слухань в Сенаті США питання щодо дотримання приватності, голова Федеральної торгівельної палати Д. Лейбовіц заявив про розробку та впровадження цієї технології на практиці [6], зокрема, з 2010 року було запропоновано використовувати систему DNT в нових версіях браузерів. Пропозиція знайшла підтримку серед корпорацій-розробників браузерів, серед яких потрібно назвати Microsoft, Mozilla, Opera, Google, Apple, які представили оновленні версії програмного забезпечення з можливістю відмови користувачів від стеження за їх діями в мережі Інтернет [7].

Позицію рекламної індустрії, в постійному обороті які знаходиться близько 23 млрд. доларів, пов'язаних лише з цільовою Інтернет-рекламою, висловив М. Зенейс, віце-президент Бюро інтерактивної реклами, яке захищає права рекламної індустрії. Він заявив, що подібна функція вже надається за допомогою сайту «Aboutads.info», користувачі якого можуть відмовитися від отримання цільової реклами від близько 60 компаній. Також він зазначив, що користувачі більше втратять, ніж отримають від дотримання тотальної приватності, оскільки вони залежать від Інтернет-контенту, що постійно оновлюється, при цьому заборона на відстеження інформації обмежить доступ користувачів до сайтів з безкоштовними сервісами та контентом [8; 9].

Опитування громадськості впродовж 2011 та 2012 років свідчать, що більше 70% користувачів Інтернету, які використовують програмне забезпечення компанії Microsoft вимагають від розробників браузерів надання їм максимальної приватності або ж максимальних можливостей управління нею, тому компанія змушена балансувати між довірою користувачів та фінансуванням від рекламної індустрії. Задля вирішення проблем захисту персональної інформації компанія Об'єднання постачальників цифрової реклами пропонує розміщати спеціальну кнопку для вимкнення функції відстеження інформації [6].

Визначити що ж насправді очікує користувачів після нововведень – реальне задоволення їх потреб мати захист приватності чи дарована їм ілюзія такого захисту – буде можливо лише після законодавчого визначення всіх деталей та подальшого їх закріплення. Нині окреслена проблема розглядається лише на рівні комерційних та неурядових організацій таких, як міжнародний консорціум 3W. Урядовці ж поки що не поспішають виступати з проектами вирішень питання, оскільки це потребує системного перегляду системи функціонування та фінансування мережі Інтернет, основною з рис якої є мінімальне втручання в управління з боку урядових структур [8; 9].

Тому перед користувачами постає вибір або безкоштовний доступ до найпопулярнішого Інтернет-контенту (пошти, карт, соціальних мереж, інших додатків) через надання рекламодавцям інформації про свої вподобання та інтереси, або повна приватність в мережі і обмеженість доступу до вищезгаданих ресурсів, або ж доступ до них на платній основі [6; 7]. У мережі Інтернет можливості користувачів щодо захисту персональної інформації обмежені налаштуваннями, які компанії-виробники програмного забезпечення надають їм, а тому поки налаштування приватності не будуть чітко відображенні в програмних додатках і поки компаніям буде дозволено змінювати норми безпеки через введення обмежень, індивіди будуть поступово втрачати приватність. Якщо приватність є важливою задля дотримання суспільних норм та цінностей, то для її збереження не можна покладатися на ринковий механізм, тому єдиним рішенням є прийняття додаткових законів про захист приватності, які гарантували б контроль над персональними даними.

Висновки. Вирішенням проблеми дотримання приватності, розміщенням даних в мережі Інтернет потрібно займатись не лише на національному, а й міжнародному рівні, тому що Інтернет поступово перетворюється на динамічний соціальний простір, який одночасно об'єднує мільйони осіб. При цьому недотримання прав особи на конфіденційність, а точніше прав контролю за складом і ступенем поширення персональної інформації, призводить до втрати довіри, посилення контролю та можливого зменшення інтенсивності та обсягу інформаційного обміну, тому потрібно на законодавчому рівні підтримувати баланс між конфіденційністю та відкритістю даних, зручністю використання і витоком приватної інформації.

Список використаних джерел

1. Інформаційна служба Яндекс. Допомога. Загальні питання. Персональна інформація. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://help.yandex.ua/common/?id=1111531>.
2. ЦРУ взяло под контроль социальные сети. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=622126&cid=9>.
3. Abine. The online Privacy company. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.abine.com/yourrights.php>.
4. Angwin J. FTC Backs Do-Not-Track System for Web [Електронний ресурс] / J. Angwin – Режим доступу: <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748704594804575648670826747094.html>.
5. Greenleaf G. Global Data Privacy Laws: 89 Countries and Accelerating. [Електронний ресурс] / G. Greenleaf – Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2000034.
6. Soghoian C. Slight Paranoia. [Електронний ресурс] / C. Soghoian – Режим доступу: <http://paranoia.dubfire.net/2011/01/history-of-do-not-track-header.html>.
7. FTC Issues Final Commission Report on Protecting Consumer Privacy. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ftc.gov/opa/2012/03/privacyframework.shtml>.
8. Singer N. Do Not Track? Advertisers Say 'Don't Tread on Us'. [Електронний ресурс] / N. Singer – Режим доступу: http://www.nytimes.com/2012/10/14/technology/do-not-track-movement-is-drawing-advertisers-fire.html?ref=technology&_r=1& .
9. Universal Web Tracking OptOut. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.donottrack.us/?p=10584>.

Ялі М.Х.,* Філенко І.В.**

ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЩОДО УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті досліджуються особливості російсько-українських відносин в інформаційній сфері. Аналізуються причини ведення Росією постійних «інформаційних війн» проти України на початку ХХІ ст.

Ключові слова: інформаційна політика, Російська Федерація, російські ЗМІ, інформаційні війни, НАТО, газовий конфлікт.

In the article the peculiarities of Russian-Ukrainian relations in informational sphere have been studied. The reasons for waging informational wars by Russia against Ukraine at the beginning of XXI c. have been analyzed.

Keywords: informational policy, Russian Federation, Russian media, informational wars, NATO, gas conflict.

В статье исследуются особенности российско-украинских отношений в информационной сфере. Анализируются причины ведения Россией постоянных «информационных войн» в начале ХХІ в.

Ключевые слова: информационная политика, Российская Федерация, российские СМИ, информационные войны, НАТО, газовый конфликт.

Постановка проблеми. На початку ХХІ ст. управління інформаційними потоками перетворюється у визначальний фактор завоювання, збереження й утримання влади. Поряд з територіально-географічним, повітряно-космічним, політичним та економічним вимірами простору тієї чи іншої держави дедалі більшої актуальності набуває інформаційний.

За таких умов, зауважує авторитетна російська дослідниця у галузі міжнародних відносин І. Лебедева, «у зовнішньополітичній сфері переваги отримують ті держави, що мають чітко вироблену інформаційну політику, спроможні використовувати інформаційно-комунікативні технології для захисту власних національних інтересів» [1, с.11].

На думку експертів, особливо важлива роль у формуванні інформаційної політики належить ЗМІ, адже інформація, що поширюється через їх канали, має вплив на населення за трьома напрямками: «дає їм можливість стежити за тим, що відбувається у світі», «розподіляє основні політичні питання за мірою важливості» та «формує політичні уподобання людей» [2, с. 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних дослідників українсько-російських відносин в інформаційній сфері слід зазначити М. Оживана, Ю. Рубана, Є. Макаренко, Л. Чекаленко, Г. Перепелицю, О. Литвиненко, Г. Почепцова, Є. Тихомирову, Т. Тітаренко, А. Яковця, Ю. Мазурець, О. Романуху та інш.

*кандидат політичних наук, старший науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України.

**здобувачка Дипломатичної академії України При МЗС України.

Проблематика ролі ЗМІ у висвітленні міждержавних відносин привертає також увагу багатьох російських дослідників. Серед них найбільш відомими є О. Вартанова, М. Лисенко, Я. Засурський, І. Засурський, Д. Замятін, Л. Землянова, І. Лебедєва, А. Манойло, М. Москаленко, І. Панарін, Т. Ровінська, І. Семененко, А. Смирнов, Е. Солов'єв, Т. Фролова та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виходячи з того, що протягом останнього десятиліття інформаційний тиск з боку РФ на Україну значно інтенсифікувався, актуальним стає дослідження інформаційної політики Росії щодо нашої держави на початку ХХІ ст.

Формулювання цілей статті. У статті досліджено інформаційну політику РФ щодо України на основі аналізу статей та повідомлень з української тематики в російських друкованих та електронних ЗМІ.

Слід зазначити, що попри окремі агресивні зовнішньополітичні випадки, ідеологічні диверсії, (пов'язані насамперед з процесом розподілу майна колишнього СРСР, Чорноморського флоту, заборгованістю за російський газ) що мали належне інформаційне супроводження в російських ЗМІ, інформаційний тиск з боку Росії на Україну протягом 1990-х рр. загалом мав несистемний та фрагментарний характер.

Натомість ситуація докорінно змінилася з утвердженням в Росії, починаючи з 1999 року, режиму В. Путіна, якому вдалося призупинити дезінтеграційні процеси в самій Росії та відновити політику жорсткої централізації. Поступово відбулась консолідація усіх ідеологічних течій на великодержавницькій основі, а розпад Радянського Союзу офіційно було визнано найбільшою трагедією ХХ ст.

Прихід до влади В. Путіна співпав з достатньо тривалим періодом високих цін на енергоносії, що зросли за перші вісім років його перебування на посаді президента РФ у понад 10 разів. У цей період РФ у економічній площині слідувала класичним курсом авторитарної нафтодобувної країни: отримані надприбутки від продажу енергоносіїв або проїдалися, або накопичувалися у золотовалютних резервах. На основі енергоресурсної моделі Путінському режиму вдалося збільшити ВВП Росії у понад 4 рази з приблизно 350 млрд. доларів у 2000 р. до 1400 млрд. у 2008 р. та накопичити понад 500 млрд. доларів у резервах [3].

Завдяки цьому Кремль отримав необхідні ресурси на реалізацію активного внутрішнього та зовнішньополітичного курсу.

Вже протягом першої президентської каденції В. Путіну вдалося забезпечити морально-політичну єдність широких кіл населення РФ та масову підтримку фактично будь-якого зовнішньополітичного курсу держави. Тоді ж було відновлено щільний контроль над друкованими та електронними ЗМІ, насамперед телебаченням.

Зауважимо, що за перше десятиліття ХХІ ст. Кремль значно збільшив власний арсенал ЗМІ. Це, насамперед, державний медіа-холдинг, створений на базі ВГТРК, до якого входять телеканали «Россия», «Культура» і «Спорт», радіо «Россия» та «Маяк», близько 100 дочірніх підприємств ВДТРК у регіонах, 110 регіональних телерадіоцентрів на місцях. Крім того, на кінець 2010 року під державним контролем перебували практично всі провідні телеканали країни – «Первый канал», «Звезда», «Мир», ТВЦ (належить уряду Москви) та НТВ («Газпром»). Серед друкованих видань – «Российская газета», «Парламентская газета», журнал «Российская Федерация сегодня», а також інформаційне агентство «ИТАР – ТАСС». Перелічені ЗМІ забезпечують інформаційну підтримку російської влади, підкріплюють виконання Управлінням прес-служби та інформації Президента РФ своїх завдань і функцій. Більшість регіональних видань, окрім згаданих загальноросій-

ських ЗМІ, засновано місцевими структурами виконавчої або законодавчої влади. Зростає кількість унітарних інформаційних підприємств, себто таких, що перебувають у власності держави.

Таким чином, якщо в радянський період ЗМІ були підручними партії, то тепер вони стають рупорами російської влади. Для політики Кремля при В. Путіні, а потім і Д. Медведєві характерними є явні спроби виключити з інформаційного простору будь-яку критику зовнішньополітичного курсу Росії, спрямувати громадську думку у русло державного патріотизму, державної величі, успішної російської дипломатії, а також на консолідацію суспільства на основі пошуку «ворога і ворожого оточення».

Головна причина різкого посилення інформаційного тиску на Україну з боку Росії на початку XXI ст. полягає в тому, що сучасна стратегія російської політики стосовно нашої держави спрямована на її реінтеграцію до лона російської державності. Ця стратегія реалізується, насамперед, конфронтаційним шляхом, що передбачає вибудовування двосторонніх відносин з позиції сили і з використанням усіх необхідних для цього важелів силового тиску. В інформаційній площині пріоритет серед них надається «інформаційній війні».

Придатність інформаційних війн для геополітичної експансії російський дослідник А. Манойло пояснює тим, що «їх використання як інструменту зовнішньої політики не призводить до виникнення прямої воєнної конфронтації з державами, що стали жертвами такої агресії, і в цілому мирні відносини з ними зберігаються, не зважаючи на завдану значну шкоду, яку можна порівняти з втратами через ведення бойових дій на території цих держав. Тому переваги інформаційно-психологічної агресії в інформаційному суспільстві порівняно з агресією військовою, економічною чи політичною роблять операції інформаційно-психологічного впливу основною формою експансії, що використовується політичним керівництвом держави для поширення свого впливу на інших суб'єктів геополітичної конкуренції з метою захисту національних інтересів та забезпечення державної безпеки» [4, с. 293].

До того ж Росія має усі технічні, мовні та ментальні можливості для здійснення інформаційного впливу на населення України.

Класичним прикладом інформаційних війн на російському телебаченні проти України, яку можливо спостерігати із року в рік починаючи з 90-рр. минулого століття є так звана «Кримська кампанія». Зазвичай вона розпочинається в травні, а її підґрунтям є жорстка конкуренція за платоспроможних відпочиваючих. До стандартного набору «кримських страшилок» від російського телебачення завжди належали:

- кримські татари, демонстрації яких у День депортованих народів слугують сигналом до початку «антикримської кампанії» (цю тему найактивніше відпрацьовує НТВ, що належить «Газпрому»);
- різні хвороби на кшталт холери або чуми, вібріони яких «стабільно знаходять» на українському узбережжі Чорного моря;
- економічні та соціальні негаразди (бензинові кризи, надвисокі штрафи, що начебто сягають сотень доларів США, побори ДАІ на дорогах тощо);
- «упередженість» української міліції саме щодо росіян;
- висока криміналізованість півострова (ця тема останнім часом втратила гостроту, оскільки гучні злочини в Криму вже не є постійним явищем).

Втім найактивнішою фазою російсько-українських інформаційних війн був період 2005-2009 рр. Після президентських виборів 2004 р. і проголошення адміністрацією В. Ющенка змін у стратегії зовнішньої політики України з «багатовекторності» на євроатлантичну інтеграцію протистояння сторін в інформаційній сфері почало різко зростати.

Справа в тому, що згідно діючої на той момент Концепції національної безпеки РФ [5], зростання відцентрових процесів у СНД кваліфікується як одна з найбільших зовнішніх загроз. А тому перемога на виборах опозиційного кандидата В. Ющенко, так само як і «Помаранчева революція» в цілому, були сприйняті російським політичним істеблшментом як загроза національній безпеці РФ. Отже використання ЗМІ як основного засобу інформаційної політики, так само як і залежність України від постачань російського газу мали стати дієвим засобом відвернення цієї загрози. Тим більше, що прихід до влади "помаранчевої" команди створив небезпечний прецедент, оскільки посилював можливість повторення аналогічних подій в інших пострадянських країнах чи навіть у самій Росії.

Саме тому основним лейтмотивом інформаційної політики РФ стосовно України стало намагання будь-якою ціною дискредитувати «помаранчевий режим» як у самій країні, так і за її межами, насамперед в Європі.

На російському телебаченні, в першу чергу на тих телеканалах, що перебувають під контролем держави, чи не кожного дня почали з'являтися репортажі й телевізійні сюжети, в яких Україна мала сприйматися масовою свідомістю росіян як держава з не усталеним суверенітетом, де утвердився «проамериканський», «маріонетковий» режим В. Ющенко. В російських ЗМІ постійно мусувалася тема форсованого наступу українських націоналістів на російську мову та культуру. Робився акцент на безсоромній українізації російськомовного населення, акцентувалася увага на безперервних конфліктах навколо Чорноморського флоту і висловлювалися побоювання з приводу перетворення України в «троянського коня Заходу» на пострадянському просторі.

Так, наприклад, на шпальтах авторитетного суспільно-політичного видання «Известия», (що належить холдингу «Газпром-Медіа») декан Вищої школи телебачення МДУ В. Третьяков наступним чином прокоментував курс, що проводив тодішній президент України В. Ющенко: «внутрішня і зовнішня політика України не є самостійними, бо визначається не її населенням і навіть не політиками, які піклуються про цілісність, дієздатність та історичне виживання української держави, але запитами зовнішніх суб'єктів. У цієї політики є лише два стимули: зробити максимум поганого Росії, в обмін на що отримати максимум вигоди для націоналістичної частини української еліти при передачі суверенітету Україну під юрисдикцію Вашингтона та Брюсселя» [6].

В ході аналізу статей, присвячених українській тематиці в російських ЗМІ у цей період було встановлено, що найгострішою темою російсько-українських відносин була тема входження України до лав НАТО та ЄС.

Іншою темою, якій приділялася підвищена увага був статус Криму, адже вона безпосередньо пов'язана з євроатлантичною інтеграцією України. Як зазначає з цього приводу авторитетний вітчизняний політолог В. Дергачов, «Військово-стратегічне положення перетворило Крим на арену геополітичних, етнонаціональних та етноконфесійних конфліктів, на полігон з'ясування відносин поміж країнами, вирішення питань євразійської та світової політики» [7, с. 119].

Третя тема – статус російської мови і толерантне ставлення до російської культури та історії в Україні. Як відомо, законодавче затвердження в Україні української мови в статусі єдиної державної розглядається багатьма політиками та експертами в РФ як загроза її національним інтересам, адже розповсюдження української мови скорочує використання російської як засобу спілкування в Україні і, таким чином, звужує поле інформаційного впливу на її населення. Це також є одною з причин прагнення Кремля надати російській мові в Україні статусу державної та приділенню особливої уваги в російських ЗМІ «мовному питанню».

Четверта тема стосується внутрішньої політики України та ролі в ній Росії, вона пов'язана з сучасними українськими державними діячами, їх оцінкою в ЗМІ з точки зору якості управлінської компетентності та рейтингу популярності в масовій свідомості обох країн. Пояснюється це насамперед тим, що на сьогоднішній день від першої особи залежить розробка й прийняття найважливіших рішень для розвитку держави, а також імідж країни за її межами. Саме тому величезного значення набуває публічний образ, що формується за допомогою ЗМІ. Багато в чому саме через нього оцінюється сутність політичної системи, політичний режим, а головне – авторитет держави на міжнародній арені.

Втім найгострішою темою останніх років, якій при цьому надається найбільше уваги як на шпальтах російських друкованих видань, так і на російському телебаченні, слід назвати питання стосунків двох країн в газовій сфері. Ця тема завжди була у центрі уваги російської преси починаючи з перших років після розвалу СРСР та набуття Україною незалежності. Зауважимо, що починаючи з 2005 р. ці стосунки набули ознак «газової війни»: кожного разу перед підписанням нового договору на постачання російського газу до України в російських ЗМІ розгортається кампанія по дискредитації України в очах світової спільноти із звинуваченням у крадіжці російських енергоносіїв.

Так, наприклад, на початку 2009 р. перед тим як був підписаний «історичний» газовий договір між Ю. Тимошенко та В. Путіним публікації в «Известиях» нагадували повідомлення з фронту. При цьому тональність заголовків статей вже не була настільки політкоректною, як зазвичай. Наведемо лише декілька прикладів за тиждень до підписання цього договору: «Ворам перекрили кран» (12.01.09), «Украина начала «газовую войну» с собственным народом» (13.01.09), «Украина разыграла газовый спектакль» (14.01.09), «Мы кран открыли, а они - нет» (15.01.09), «Почему Украина боится Московского газового саммита» (16.01.09).

Загалом під час російсько-українських газових конфліктів 2005 - 2009 рр. простежувалася цікава тенденція: до моменту досягнення між двома країнами домовленості з газового питання, інформація подавалася виключно негативного забарвлення (іронічні та оціночні судження, коментарі політологів щодо неправильних дій уряду, інтерв'ю окремих українських політиків з погрозами про імпічмент уряду та президенту). Після підписання газової угоди подача новин з України одразу ж ставала більш врівноваженою. Це однозначно свідчить про керованість кампанії у російських ЗМІ з єдиного центру.

В контексті дослідження також важливо зазначити, що одним із найефективніших новітніх засобів інформаційного впливу, який активно використовується РФ щодо України на початку ХХІ століття, є Інтернет.

Так, наприклад, під час російсько-грузинського збройного конфлікту в серпні 2008 р. був застосований знайомий прийом інформаційної війни проти України – її знову звинувачували у продажах потужної наступальної зброї переможеному псевдоагресору (вперше цей прийом був застосований у «кольчужному скандалі» в 2003 р. США, з метою дискредитації тодішнього президента України Л. Кучми). Тепер вже російські Інтернет-ЗМІ повідомляли, що з української зброї грузини обстрілювали беззахисний Цхінвалі. І хоча подібні звинувачення та спекуляції з часом спростовуються, вони встигають завдати шкоди міжнародному іміджу України.

Таким чином інформаційні війни проти України на початку ХХІ ст. ведуться на всіх рівнях. Росія успішно використовує новітні ефективні засоби інформаційної війни, натомість українська влада, на жаль, недостатньо переймається станом інформаційно-психологічного здоров'я українських громадян, чим і користуються її супротивники.

В контексті дослідження також важливо зазначити, що інформаційна політика РФ щодо України не зазнала радикальних змін і після президентських виборів в нашій країні

в 2010 р., на яких переміг «проросійський» кандидат В. Янукович. Дійсно, після підписання «Харківських угод» у 2010 р., що продовжили перебування Чорноморському флоту РФ у Криму до 2037 р., а також проголошення Україною «позаблокового» статусу, що на невизначений термін зняв питання щодо її вступу до лав НАТО, агресивність риторики російських ЗМІ щодо України на деякий час значно зменшилася. Втім, не домігшись від українського керівництва подальших значних поступок в економічній та політичній площині (входження до Митного союзу, приватизація газотранспортної системи України, надання російській мові статусу державної і т.п.), вже у 2011 р. російсько-українські інформаційні війни відновилися. І знов, як і раніше, їх основною темою стали відносини у газовій сфері. З часом до них додалися «сирні» та «молочні» війни.

Висновки. Підбиваючи загальні підсумки статті слід зазначити, що аналіз матеріалів російських ЗМІ на українську тематику показав дивовижну одноманітність у виборі тем і способів їх висвітлення. Увага російських журналістів в основному зосереджена на помилках і прорахунках політиків, проблемних і кризових точках розвитку взаємовідносин двох країн, критичних оцінках положення України в системі міжнародних відносин. В той же час дуже багато важливих тем російсько-українських відносин залишаються поза полем зору журналістського співтовариства. Безліч «білих плям» у висвітленні стану справ в Україні свідчить про існування якогось прихованого «порядку денного», який пояснюється не стільки відсутністю інтересу країн одна до одної, або недостатністю інформаційних ресурсів, скільки традиційним відношенням Росії до України, так само як і до багатьох інших колишніх радянських республік.

Список використаних джерел

1. Лебедева И. Современная система информационного обеспечения внешней политики Российской Федерации / И. Лебедева // Дипломатическая служба. – 2011 – №1 – С. 11 – 16.
2. Norris P., Curtice J., Sanders D., Scammel M., Semetko H. On Message. Communicating the campaign / P. Norris, J. Curtice, D. Sanders, M. Scammel, H. Semetko – London. – 1999 – 275 p.
3. Горбулін В., Литвиненко О. Україно-російські відносини: зацікавлений погляд. [Електронний ресурс] / В. Горбулін, О. Литвиненко – Режим доступу – [http:// cfsp.org.ua/en/publications /papers/43-2010-01-27-15-29-08](http://cfsp.org.ua/en/publications/papers/43-2010-01-27-15-29-08).
4. Манойло А.В. Государственная информационная политика в особенных условиях / А.В. Манойло. – М.: МИФИ.– 2003. – 264 с.
5. Концепция национальной безопасности Российской Федерации (10 января 2000 г.). [Електронний ресурс] – Режим доступу – [http:// www.natinalsecurity.ru/library/00002/](http://www.natinalsecurity.ru/library/00002/).
6. Третьяков В. Антиросийская рента украинской элиты / В. Третьяков // Известия – 2008. – 25 сентября.
7. Дергачев В. Геополитическая трансформация Крыма / В. Дергачев // Вестник аналитики. – 2008. – № 3 (33) – С. 118-136.

Зарембо К.В.*

СПІЛЬНА ЗОВНІШНЯ ТА БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА ЄС: ПОСТМОДЕРНА ВІДПОВІДЬ НА МОДЕРНІ ВИКЛИКИ

Використовується теорія Роберта Купера щодо модерних та пост-модерних держав задля пояснення неефективності Спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу. Так, неефективність СЗБП пояснюється невідповідністю її характеру (пост-модерний) характеру викликів, яким вона покликана дати відповідь (модерні).

Ключові слова: СЗБП, СПБО, Європейський Союз, безпека, лібералізм, реалізм, пост-модернізм, модернізм.

The article seeks to explain the failings of the Common Foreign and Security Policy of the European Union through the theory of Robert Cooper about modern and post-modern states. Thus, the CFSP inefficiency is explained by the mismatch of its post-modern character and the modern character of the challenges it's supposed to address.

Keywords: CFSP, CSDP, European Union, security, liberalism, realism, post-modernism, modernism.

Используется теория Роберта Купера о модернистических и пост-модернистических государствах для объяснения неэффективности Общей внешней политики и политики безопасности Европейского Союза. Так, неэффективность ОВПБ объясняется несоответствием ее пост-модернистического характера модернистическому характеру вызовов, на которые она призвана отвечать.

Ключевые слова: ОВПБ, ОПБО, Европейский Союз, либерализм, реаллизм, пост-модернизм, модернизм.

«Foreign policy is about war and peace,
and countries that only do peace are missing half of the story
(perhaps the most important half)»

Robert Cooper, «The Breaking of Nations – Order
and Chaos in the Twenty-First Century», 2007

Постановка проблеми. Спільна зовнішня та безпекова політика (СЗБП) Європейського Союзу існує протягом двадцяти років. Проте впродовж усього цього часу Євро-союз так і не отримав «єдиного голосу» у зовнішніх справах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Існує значний дослідницький доробок, у якому даються пояснення неефективності СЗБП. Цим питанням у вітчизняній та між-

* аспірантка Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, заступник директора ГО «Інститут світової політики»

Науковий керівник: професор Литвиненко О.В.

народній науковій спільноті займалися А. В. Тюшка, Ш. Лене, Н. Уїтні, А. Гайд-Прайс, М. Меймет, Д. Гьолер, Б. Тонра, тощо. Утім, більшість авторів намагається пояснити малу результативність СЗБП через практичні реалії процесу прийняття рішень у ЄС, а не через пошук абстрактних теоретичних трендів.

Формулювання цілей статті.

Цією статтею автор має на меті долучитися до світової дискусії з означеної проблематики та заповнити існуючу нішу, пропонуючи оригінальні теоретичні основи для дослідження та аналізу СЗБП. Зокрема, теоретичною основою статті є ідеї Роберта Купера, британського та європейського дипломата, щодо того, що ліберальна та реалістична теорії міжнародних відносин не є взаємовиключними у сучасному світі. Швидше, їх можна застосовувати одночасно, в залежності від того, про які країни йдеться. Так, пост-модерні держави взаємодіють на ліберальних засадах, у той час як модерні – на класичних реалістичних. При цьому, за необхідності пост-модерні держави можуть та навіть мають застосовувати модерні принципи по відношенню до модерних держав та кризових ситуацій. Таким чином, у статті неефективність СЗБП пояснюється невідповідністю її характеру (пост-модерний) характеру викликів, яким вона покликана дати відповідь (модерні).

Теоретичні засади статті

Згідно думок Роберта Купера, які він виклав у праці «The Breaking of Nations» [3], усі країни світу можна розділити на домодерні, модерні та пост-модерні. До першої категорії належать країни, які перебувають у «до-державному, пост-імперіальному хаосі¹» [3, с. 16]. До таких країн належать Сомалі, Афганістан, Ліберія. Такі держави не мають «легітимної монополії» на застосування сили через або зловживання цією монополією у минулому, або втрату власної легітимності.

Модерні держави існують згідно правил класичного світового порядку. Для таких держав життєво важливим є суверенітет, відокремлення внутрішньої політики від зовнішньої та категоричне неприйняття втручання у них з боку інших держав. «У такому світі ... гарантом безпеки є сила, а кордони, принаймні теоретично, можуть змінюватися через застосування сили» [3, с. 22]. У модерному світі інтереси держави та її міць грають вирішальну роль щодо її позиції у світі. Модерні держави зберігають монополію на застосування сили та готові до військових дій одна проти одної. Купер зауважує, що у міжнародних відносинах здебільшого усе ще домінують поняття, цінності та риторика модерного світу.

Третім елементом теорії Купера є пост-модерна група держав. «Пост-модерна система не покладається ані на баланс сил, ані підкреслює важливість суверенітету чи відокремлення внутрішніх та зовнішніх справ» [3, с. 27]. Пост-модерні держави готові до відкритості по відношенню до інших пост-модерних держав, у тому числі відкритості власних оборонних секторів, та до контролю з боку незалежних пост-модерних інститутів. Вони уникають війни як недосконалого інструменту модерного світу, є демократіями та можуть бути великими та потенційно потужними державами без страху порушити баланс сил, оскільки не мають загарбних амбіцій. «У пост-модерному світі не існує безпекових загроз у традиційному розумінні, оскільки його члени не збираються захоплювати один одного» [3, с. 39]. До пост-модерних держав належать держави-члени Європейського Союзу та Японія, те що у сукупності іноді називають Захід.

За теорією Купера, якщо пост-модерні відносини існують у межах однієї групи держав, це не означає, що з іншими державами їм не доведеться мати відносини на модерних засадах. Прикладом є часи Холодної війни, коли пост-модерні європейські держави підходили до держав Варшавського пакту з позиції сили та недовіри.

¹ Тут і далі – переклад автора.

Теорія Роберта Купера щодо домодерних, модерних та пост-модерних держав суголосна з теорією Джозефа Ная щодо «м'якої» та «жорсткої» сили. За концепцією Джозефа Ная, «м'яка» сила – це можливість досягати своїх цілей завдяки власній привабливості, а не примусу. В межах держави джерелом привабливості може бути культура, політичні ідеали, політика. На відміну від «м'якої» сили «жорстка» сила держави коріниться у її військовій або економічній потужності [11, с. х (передмова)].

Так, можна припустити, що, оскільки пост-модерні держави уникають війни та не відчують традиційних військових загроз, «жорсткі» засоби взаємодії з іншими державами втрачають для них пріоритетність. Відповідно, пост-модерні держави надають перевагу «м'яким» засобам у міжнародній політиці.

У свою чергу, для модерних держав «жорстка» сила грає ключову роль у міжнародних відносинах.

Таким чином, у статті термін «модерний» вживається на позначення зв'язку із застосуванням військової сили, а термін «пост-модерний» - на позначення зв'язку з застосуванням «м'якої» сили.

Аналіз СЗБП за теорією Роберта Купера

Європейський Союз є прикладом *найбільш розвинутої пост-модерної системи у світі*. Метою створення ЄС був ненапад основних країн-учасниць Другої світової війни одна на одну, а не оборона від спільного ворога [3, с. 160]. Останнє завдання було чіткою прерогативою НАТО, яка і була утворена як альянс для протистояння СРСР і його союзникам. Таким чином, за попередження модерних загроз по відношенню до європейських країн відповідав Північно-атлантичний Альянс та США як його ключова потуга.

Необхідність у власній політиці безпеки для ЄС постала, з одного боку, через відсторонення США від підтримки балансу сил на європейському континенті після завершення Холодної війни, а з іншого – *через ряд модерних криз*, на які Євросоюз виявився нездатним відповісти.

Першою такою кризою став розпад Югославії та жорстокі конфлікти між республіками, що входили до її складу. Європейський Союз поставився до неї як до можливості довести свою компетентність як міжнародного гравця та звільнити США від місії підтримки безпеки в Європі [18]. Утім, попередити розпад держави не вдалося. Натомість, ЄС усвідомив власні інституційні та військові обмеження і здійснив спробу подолати їх шляхом утворення Спільної зовнішньої та безпекової політики. СЗБП була закріплена у Маастрихтському договорі та набрала чинності у 2003 р.

Те, що СЗБП є нездатною забезпечити відповідь на ситуації, заради забезпечення контролю над якими вона створювалася, було доведено у 1999 році, коли США надали переважну більшість озброєння, використаного у повітряній операції НАТО проти етнічних чисток Слободана Мілошевича у Косові. Натомість, криза у Косові призвела до подальшої інституційної розбудови ЄС у сфері безпеки та оборони. З подачі лідерів Франції та Великобританії, які зробили спільну заяву у французькому містечку Сен-Мало 3-4 грудня 1998 року, була започаткована оборонна політика Європейського Союзу [1, с. 203].

Зрештою, третій імпульс до розбудови європейської політики безпеки також був модерним. Держави-члени ЄС мали розбіжні погляди щодо власного залучення до війни в Іраку у складі НАТО. У вересні 2003 року канцлер Німеччини Герхард Шрöder, президент Франції Жак Ширак та прем'єр-міністр Великобританії Тоні Блер прийняли спільне рішення щодо створення додаткових військових ресурсів для ЄС: військове планування та інфраструктура керування. Метою таких кроків було надати ЄС можливість вести власні військові операції без залучення ресурсів НАТО. Окрім того, у грудні того ж року Європейська Рада оприлюднила Стратегію безпеки Європейського Союзу – документ, який за-

кликає держави-члени до зближення власних інтересів та політик безпеки (sic!) та є першим такого роду документом, який пропонує чітку альтернативу Стратегії безпеки США [10, с. 191-192].

Вочевидь, Спільна зовнішня та безпекова політика ЄС мала стати спражнім «жорстким», модерним інструментом Європейського Союзу, який надавав би європейцям альтернативу НАТО та був відповіддю на модерні виклики сучасного світу. Проте інструмент цей є виразно постмодерним. Так, до прикладу, з 2003 року було розпочато 27 місій Спільної політики безпеки та оборони (СПБО), оборонного компоненту СЗБП. При цьому тільки вісім з цих місій були військовими, решта припадає на цивільні або змішані [18]. Його використання обмежується миротворчими операціями та націєбудівництвом, тобто втіленням «м'якої», а не «жорсткої» сили ЄС.

За усю історію існування СЗБП не було жодного разу, коли б держави-члени мали єдину позицію щодо військового втручання. Поява кожної потенційної інтервенції на порядку денному ЄС тільки підкреслювала розбіжності у підходах країн. Останніми ілюстраціями цьому слугують останні операції ЄС у Лівії 2011 року та у Малі 2013 року. У 2011 році Франція та Великобританія, не покладаючись на СЗБП, виступили у тандемі, керуючи військовою кампанією проти Муаммара Каддафі, коли той за допомогою збройних сил придушив народне повстання у Лівії. Великобританія та Франція, знову ж таки, опікувалися військовою операцією у Малі у 2013 році, куди, остання, зокрема, відправила 4 000 військовослужбовців. Інші держави ЄС обмежилися тим, що заявили про власну готовність сприяти підготовці національних військових сил Малі та інших африканських країн [13].

З усіх держав-членів ЄС Франція та Великобританія найсерйозніше ставляться до політики безпеки та оборони. У 2010 році ці дві країни мали найбільші оборонні бюджети в Європі (хоча навіть у цих країнах скорочення військових сил мало місце) [22, с. 5]. При цьому навіть сукупних потужностей Великобританії та Франції недостатньо, щоб забезпечити безпеку у Європі. Так, генеральний секретар НАТО Андерс Фог Расмуссен дотримується думки, що без допомоги США операції у Малі та Лівії не могли б бути успішними. Під час щорічної конференції 2013 року з питань трансатлантичної безпеки у Мюнхені він зауважив, що США були змушені надати європейцям принаймні дві спроможності: засоби розвідки та повітряні танкери для заправки літаків, та заохотив ЄС інвестувати у власні оборонні технології [21]. Генерал Хакан Сирен, голова Військового комітету ЄС, минулого року заявив, що за теперішніх умов держави-члени ЄС у найближчому майбутньому не зможуть утримати життєво важливі складові власних військових сил, особливо у тому, що стосується військово-повітряних сил [15].

СПБО не вистачає не тільки технічного, а й людського ресурсу. У трьох місіях СПБО, розпочатих у 2012 році (усі з них цивільні – до Сомалі, Південного Судану та Нігеру), сукупно задіяно близько 60 службовців [12]. У 2010 році у поліцейській місії ЄС в Афганістані не вистачало чверті від усього мінімального персоналу, необхідного для успішного виконання місії [4, с. 4]. В Іраку тільки 60 європейських службовців працюють над удосконаленням іракської системи кримінального правосуддя [20].

При цьому цікаво, що, за висловлюванням одного європейського дипломата, СЗБП та СПБО стримують не бюджетні обмеження, як може здатися в умовах фінансової кризи, а брак політичної волі з боку держав-членів [18]. Дійсно, фахівці з питань СПБО піддали критиці поведінку лідерів ЄС під час кризи у Малі, коли європейські урядовці не відрядили свої відомі «бойові групи», концептуально створені саме для таких операцій [12; 14]. Незважаючи на численні заяви лідерів ЄС щодо необхідності потужної та консолідо-

ваної зовнішньої та безпекової політики, держави-члени, за кількома виключеннями, не є ментально готовими до матеріального її втілення.

Попри кризи, які час від часу спалахують як на європейських кордонах, так і у віддаленіших куточках світу, європейці почувають себе як ніколи у безпеці: ще ніколи вірогідність прямої збройної атаки чи масового призову у підготовці до війни не була нижчою [12, с. 4]. Ілюстрацією такого ставлення європейських держав до безпеки є той факт, що, незважаючи на те, що створення СЗБП мало надати ЄС можливість оперативно реагувати на модерні кризові ситуації на кшталт війни у Югославії, формування Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС розтягнулося на цілих десять років.

Безпрецедентне почуття безпеки у Європі, зокрема, підтверджується у першому ж реченні Європейської стратегії безпеки: «Europe has never been so prosperous, so secure nor so free. The violence of the first half of the 20th Century has given way to a period of peace and stability unprecedented in European history.» [5, с. 1]. Європейська Стратегія безпеки, так само як і Звіт з виконання Європейської Стратегії безпеки 2008 року, виражає «анти-імперську філософію, спрямовану на утворення кооперативного світового порядку, а не балансування між полюсами та потужностями» [10, с. 199]. При цьому Стратегія безпеки робить наголос на тому, що Євросоюз є одним з найбільших донорів допомоги на розвиток у світі, жодного разу не посилаючись на можливість зостосування військових засобів. Таким чином, як зазначає старший науковий співробітник Фонду Карнегі за міжнародний мир Джуді Демпсі, ЄС обмежується застосуванням «м'якої сили», а саме виділенням значних сум на реконструкцію, розвиток, захист біженців або нагляд за проведенням виборів [16].

Хоча відбулася кардинальна зміна геополітичних умов за майже десять років, що пройшли з моменту появи Стратегії, проте серед більшості держав-членів ЄС немає бажання оновити цей виключно важливий документ. Основна причина сьогодні, як і десять років тому, – у ЄС-27, за виключенням Франції та Великобританії, немає запиту на оновлену та потужну безпекову політику, як серед суспільств, так і серед правлячих еліт. На думку Фредеріка Бозо, викладача політології у Сорбонні, небажання держав-членів ЄС переглядати європейську стратегію безпеки є ілюстрацією того, наскільки сильно більшість членів ЄС не хочуть мати справу з визначенням власної сили та потужності [16].

Частково до такого стану справ спричинився комплекс, який розвинувся у деяких країн після Другої світової війни. Вплив Другої світової війни на формування філософії політики безпеки ЄС вдало описала дослідниця Лондонської школи економіки Мері Келдор. Вона дійшла висновку, що, на відміну від США, для яких перемога у Другій світовій війні де факто давала карт бланш на застосування військової сили задля поширення демократії в світі, для багатьох членів ЄС Друга світова війна асоціювалася з соромом та жахом. Таким чином, держави-засновниці ЄС намагалися створити систему, яка б могла попередити війну та геноцид, а отже, її зовнішня політика є «швидше космополітичною, ніж геополітичною» [8, с. 31].

Найглибше післявоєнний комплекс під впливом США та Великобританії розвинувся у Німеччині. Цей глобальний гравець досі не в змозі поборити колективну психологічну травму, яку він отримала внаслідок Другої світової війни. Повністю відкинувши політику, засновану на силі, цей найпотужніший економічний актор ЄС покладається на міжнародне право та розвинув відразу до застосування військової сили [9, с. 10].

«Втома від інтервенцій» спостерігається не тільки у Німеччині. Європейці отримали досвід дорогих поразок – наприклад, військових дій у Іраку та Афганістані під американським керівництвом.

Звичайно, таке відчуття безпеки поділяють не усі держави-члени ЄС. Польща і загалом Центрально-Східна Європа є певним виключенням, оскільки ці держави і досі відчують російську загрозу. Тим не менш, майже усі держави-члени продовжують скорочувати оборонні бюджети без взаємних консультацій чи координації [12, с. 3-4]. За підрахунками впливового французького блогера Ніколаса Грос-Верхайде (Nicolas Gros-Verheyde), з 2006 по 2014 рік оборонні витрати держав-членів ЄС впадуть на 30% [20]. Більшість європейських країн скасували або суттєво скоротили військовий призов [7, с. 230]. Такі кроки є особливо нелогічними, якщо врахувати, що після завершення Холодної війни більшість країн Європи не могли похизуватися першокласними арміями. Засоби, які були необхідні для колективної оборони території зі Сходу, - важка бронетехніка та артилерія, - не підходили для новітніх викликів, які вимагають сил швидкого реагування з гнучкою структурою та легких озброєнь, які можна надіслати на великі відстані [6, с. 137]. Утім, модернізація військових сил не є пріоритетом для більшості держав-членів ЄС.

Висновки. За понад двадцять років, які минули після закінчення Холодної війни, держави-члени ЄС так і не розвинули ані навичок застосування військової сили, ані усвідомлення такої необхідності. Внутрішнє відчуття безпеки, яке панує як серед європейських суспільств, так і серед еліт, та відраза до модерних засобів провадження міжнародних відносин робить питання безпеки та оборони неперіоритетними для осіб, що приймають рішення на національних та європейському рівнях. Таким чином, Спільна зовнішня та безпекова політика Європейського Союзу не отримала такого наповнення, яке здатне було б перетворити її на модерний інструмент взаємодії із зовнішнім світом.

Така ситуація не тільки залишає Європу залежною від США у оборонних питаннях, але й фактично не дозволяє ЄС стати повноцінним глобальним (і локальним) політичним гравцем. Як зазначає Роберт Купер, «тестом для країни або спільноти країн на кшталт Європейського Союзу є не функціонування за легких часів, а те, як вона може упоратися з кризою» [3, с. 161]. ЄС не тільки не здатний дати адекватну відповідь на кризи у власному регіоні, які вимагають застосування військової сили, але й дискредитує себе перед країнами, для яких військова сила – життєво важливий компонент їхньої політики та державотворення, як, наприклад, держави Північної Африки, не кажучи вже про Росію та КНР [12, с. 5]. Європейським лідерам необхідно збагнути, що світ, на відміну від їхніх держав, не є пост-модерним. Без модерних інструментів, які є символом потужності у решті світу, Європейський Союз не є глобально конкурентоздатним.

Список використаних джерел

1. Хилько О.Л. Французьке бачення сучасної європейської безпеки та оборони. // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Серія: Політологія. — Севастополь, 2010. – Вип. 112. – с. 203-207.
2. Тюшка А.В. Режим французько-німецької співпраці у європейській політиці безпеки та оборони. [Текст]: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Тюшка Андрій Васильович. – Львів, 2010. – 261 с.
3. Cooper R. The Breaking of Nations – Order and Chaos in the Twenty-First Century. – London: Atlantic Books, 2007. – 192 p.
4. Burke Edward. Europe's External Action Service: Ten steps towards a credible EU foreign policy. – Centre for European Reform. – July 2012. – 8 p.
5. European Commission. A Secure Europe in a Better World. European Security Strategy. – Brussels: 2003. – 12 December. – 15 p.

6. Gaertner, H. European Security: The End of Territorial Defense. // *The Brown Journal of World Affairs*. – Winter/Spring 2003. – Vol. IX. – Issue 2. – p. 135-147.
7. Hyde-Price, A. 'Normative' Power Europe: a Realist Critique. // *Journal of European Public Policy* 13:2. – March 2006. – p. 217–234.
8. Kaldor, M. A European Conception of Security // *Europe in an Asian Century*. (The London School of Economics and Political Science). – London, 2012. – p. 30-37.
9. Lehne, S. The Big Three in EU Foreign Policy / S. Lehne // *The Carnegie Endowment for International Peace*, 2012. – 32 p. – (The Carnegie Papers).
10. Meimeth, M., Goeler, D. Europe's Role in World Politics. Diverging Concepts in France and Germany. // *Ritsumeikan Law Review*. – 2011. – No 28. – p. 191-201.
11. Nye, J. *Soft Power: the Means to Success in World Politics*. – PublicAffairs, 2005. – 191 p.
12. Witney, N. Where Does CSDP Fit into EU Foreign Policy? – *Notre Europe - Jacques Delors Institute*. – Policy Paper 64. – 13 February 2013. – 6 p.
13. Воронов, К. Французская операция в Мали: поход за ресурсами в проекции евроармии. [Электронный ресурс] – Информационно-аналитический портал «Империя». – 11 февраля 2013 г. Режим доступа <http://www.imperiya.by/politics1-15379.html>.
14. Benitez, J. Mali and the demise of the EU's Common Security and Defence Policy [Электронный ресурс] // *The Atlantic Council*. – January 28, 2013. Режим доступа <http://www.acus.org/natosource/mali-and-demise-eu's-common-security-and-defence-policy>.
15. Croft, A. Some EU states may no longer afford air forces-general. [Электронный ресурс] // *Reuters report*. – September 19, 2012. Режим доступа <http://www.reuters.com/article/2012/09/19/eu-defence-idUSL5E8KJSL20120919>.
16. Dempsey, J. Europe Reluctant to Set Up a Security Doctrine [Электронный ресурс] // *The New York Times*. – May 9, 2008. Режим доступа http://www.nytimes.com/2008/05/09/world/europe/09iht-letter.1.12728751.html?pagewanted=all&_r=1&.
17. Dempsey, J. Why Is There No New EU Security Strategy? [Электронный ресурс] // *Judy Dempsey's Strategic Europe*. – The Carnegie Endowment for International Peace. – July 26, 2012. Режим доступа: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=48947>.
18. Klingspor, C. Defining the Purpose and Coordinating the Instruments for EU Global Action. [Электронный ресурс] – *The European Global Strategy*. – March 27, 2013. Режим доступа <http://www.euglobalstrategy.eu/nyheter/opinions/defining-the-purpose-and-coordinating-the-instruments-for-eu-global-action>.
19. McNamara, C. The EU's Common Foreign and Security Policy: How It Threatens Transatlantic Security. [Электронный ресурс] – *The Heritage Foundation*. – March 17, 2009. Режим доступа <http://www.heritage.org/research/reports/2009/03/the-eus-common-foreign-and-security-policy-how-it-threatens-transatlantic-security>.
20. Pawlak, P., O'Donnell, C. Are Europeans a better transatlantic security partner than meets the eye? [Электронный ресурс]. – *The European Union Institute for Security Studies*. – 09 July 2012. Режим доступа <http://www.iss.europa.eu/publications/detail/article/are-europeans-a-better-transatlantic-security-partner-than-meets-the-eye/>
21. Rettman, A. Nato chief: Mali shows holes in EU defence. [Электронный ресурс]. // *The EU Observer*. – 04 February 2013. Режим доступа <http://euobserver.com/defence/118934>.
22. Taylor, C. Franco-British Defense Cooperation. [Электронный ресурс] – *House of Commons Library*. – Briefing Paper SN/IA/575. – 8 November 2010. Режим доступа <http://www.parliament.uk/briefing-papers/SN05750>.

УДК 341.23

Угрин Л. Я., *Демків У.Я.**

ІНТЕРВЕНЦІЇ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянуто пояснювальний потенціал неореалізму, ліберального інституціоналізму та соціального конструктивізму, методологічно об'єднаних теорією систем, для аналізу інтервенційної поведінки держав. З'ясовано особливості структури міжнародної системи та її регулятивні можливості в контексті кожної теорії. Визначено, що інтервенційна поведінка держав детермінована структурними чинниками, які або її обмежують (біполярна система) або ж мотивують (сучасна поствестфальстська система).

Ключові слова: інтервенція, гуманітарна інтервенція, права людини, неореалізм, ліберальний інституціоналізм, соціальний конструктивізм, міжнародні інститути, міжнародна система, ідентичність.

Explanatory potential of neorealism, liberal institutionalism and social constructivism, methodologically incorporated by systems theory, is considered for the analysis of interventional behavior of states. Peculiarities of the structure of the international system are defined and its regulatory possibilities in the context of each theory. Interventionist behavior of states is defined to be determined by structural factors that either limit it (bipolar system) or motivate (modern post-Westphalian system).

Key words: intervention, humanitarian intervention, human rights, neorealism, liberal institutionalism, social constructivism, international institutes, international system, identity.

Рассмотрено объяснительный потенциал неореализма, либерального институционализма и социального конструктивизма, методологически объединенных теорией систем, для анализа интервенционистского поведения государств. Выяснено особенности структуры международной системы и ее регулятивные возможности в контексте каждой теории. Определено, что интервенционистское поведение государств детерминировано структурными факторами, которые её, или ограничивают (биполярная система) или мотивируют (современная поствестфальстская система).

Ключевые слова: интервенция, гуманитарная интервенция, права человека, неореализм, либеральный институционализм, социальный конструктивизм, международные институты, международная система, идентичность.

* кандидат політичних наук, доцент кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка.

** здобувач кафедри країнознавства і міжнародного туризму Львівського національного університету імені Івана Франка.

Реальністю сучасної міжнародної політики стала практика застосування гуманітарних інтервенцій, яка, однак, викликає суперечливі інтерпретації. Неоднозначність у сприйнятті гуманітарних інтервенцій пов'язана передовсім з силовим, мілітарним характером застосування та його селективністю й викликає асоціації з інтервенціями, що мали на меті втручання у внутрішні справи противника, анексією території тощо. К. Грінвуд у статті «Чи існує право на гуманітарну інтервенцію?» визначає це явище як «воєнну інтервенцію в країні, яка здійснюється незалежно від згоди її уряду і має на меті запобігти широко-масштабним стражданням і загибелі населення» [16, с. 37]. Визначення К. Грінвуда підкреслює поєднання двох основних характеристик явища, а сам – «воєнної інтервенції» з намаганням «запобігти... стражданням і загибелі...» Нечіткість інтерпретації унеможливорює, як слушно зазначає С. Ніл Макфарлейн, однозначне розрізнення на практиці інтервенції як нападу на суверенну державу, втручання на її територію, що може прикриватися гуманітарними лозунгами, та інтервенцією з гуманітарною місією захисту прав етнічної чи релігійної меншини [8, с. 45] і дає підстави для занепокоєння з приводу перетворення гуманітарної інтервенції в «новий мілітарний гуманізм» [15, с. 128], «вulgаризації звичаїв в міжнародному праві» [22, с. 45]. Зокрема Н. Хомський в книзі «Новий мілітарний гуманізм» вказує на «суперечність між правилами світового порядку, закладеними в Хартії ООН і правами, висловленими у Загальній декларації... Хартія забороняє застосування сили, яке порушує суверенітет держави; Загальна декларація гарантує права людині в репресивних державах, хоча ні в Декларації, ні в резолюціях, що прив'язують її до реальності, не визначений механізм примусового впливу на порушників прав. Проблема гуманітарного втручання пов'язана саме з цією проблемою» [15, с. 130].

Дискусійний характер явища інтервенції в сучасному світі, неоднозначне сприйняття міжнародною спільнотою практики застосування, і основне – потреба її легітимації або ж обмеження – закономірно привертає увагу до цих проблем вчених різних напрямів – юристів (Дж. Доннеллі, О. Мережко, М. І. Неліп, В.І. Мотиль, О. О. Ганзенко, Н. В. Суходолов, В. С. Котляр та ін.), філософів (Н. Хомські, Н. С. Розов), а також міжнародників, політологів. Зокрема, дослідженню різних аспектів проведення інтервенцій та гуманітарних інтервенцій присвячені праці Р. Кеохейна, Т. Вудхауса, Р. Хааса, Н. С. Макфарлейна, М. О. Мухіної, В. Кулик, В. Брус, Н. Горб, В. Н. Комишева, Н. В. Модина, Т. В. Бордачова, В. Л. Іноземцева, Ю. Г. Зіновського, О. О. Хохлишевої, А. О. Колобова, А. О. Худолій, А. В. Худайкулової та ін. Одні дослідники аналізують окремі випадки застосування гуманітарних інтервенцій, інші розглядають їх в контексті проведення миротворчих операцій, технологій узгодження міжнародних конфліктів сучасного покоління, або ж шукають сутнісні причин застосування інтервенцій в сучасному світі.

Одним з найменш вивчених аспектів міжнародної інтервенції та гуманітарної інтервенції в українській науковій літературі є її аналіз як засобу впливу на міжнародне середовище суб'єктів міжнародних відносин, передовсім держав. Цей аспект дослідження гуманітарних інтервенцій та інтервенцій передбачає врахування й інших аспектів міжнародного втручання – історичних, правових, етичних тощо. Ефективні дослідження міжнародних інтервенцій, які б обмежували ідеологічні, кон'юнктурні інтерпретації потребують пошуку відповідних методологічних інструментів. Відповідно *метою* статті є розгляд пояснювальних можливостей системної теорії (в контексті неореалізму, ліберального інституціоналізму та соціального конструктивізму) для аналізу інтервенційної поведінки держав.

Використання державами засобів та інструментів впливу репрезентує різноманітні форми їхньої політичної поведінки і визначає ефективність реалізації зовнішньої полі-

тики. Інтервенції в міжнародних відносинах, що розглядаються інструментом силового впливу або окремої держави, або групи держав, в такому сенсі є «політичною формою поведінки» [8, с. 41]. В широкому розумінні поведінку держави в системі міжнародних відносин можна визначити як дію або бездіяльність держави в системі міжнародних відносин, обумовлені необхідністю реалізації її інтересів або реакцією на здійснюваний на неї зовнішній вплив, що спостерігається і оцінюється самою державою та іншими учасниками міжнародних відносин у конкретний історичний період розвитку системи [6, с. 95]. Постає питання: що впливає на вибір державами того чи іншого інструмента впливу і відповідної політичної поведінки, зокрема інтервенційної.

Поведінка держави, як і будь-якого іншого суб'єкта, є детермінована інтересами – національними інтересами. Можна погодитися з С. Н. Макфарлейном, що інтервенції, зокрема в 90-х рр. минулого сторіччя, що мають гуманітарне обґрунтування, «були обумовлені інтересами окремих держав і союзів держав. У випадках, коли подібні інтереси відсутні, інтервенція як правило, не відбувається, яка б гуманітарна ситуація не склалася» [8, с. 45]. Проте чи завжди держави (навіть могутні) вільні у виборі способів та інструментів реалізації національних інтересів? Адже окрім інтересів на такий вибір впливає сукупність чинників внутрішнього і зовнішнього характеру, які або мотивують до певної діяльності і типу поведінки, або її обмежують. Поведінка держав також обумовлена поведінкою інших держав та учасників міжнародного життя. Зростання їх кількості та щільність міжнародного середовища зменшує свободу дій держав під впливом самообмежень та зовнішніх обмежень, навіть якщо вони мають мотиви і ресурси. Окрім того зростає вплив зовнішніх чинників на внутрішньополітичні процеси в окремих державах та на усвідомлення ними своїх національних інтересів. Ці тенденції можна прослідкувати протягом останніх сторіч, але особливо виразно вони виявляються в кінці ХХ – на поч. ХХІ ст. на фоні інтенсифікації глобалізаційних процесів і зумовлюють ситуацію, коли характеристики міжнародного середовища стають важливішими для поведінки держав, ніж їхні внутрішні параметри, мотиви, очікування. Очевидно, що в ситуації посилення взаємозалежності вагомими для міжнародної стабільності та порядку є наявність системних регуляторів поведінки окремих держав та інших суб'єктів, взаємодій між ними.

З огляду на ознаки системності міжнародного середовища в новітній час для дослідження інтервенційної поведінки може бути обрана теорія систем, яка поширюється в теорії міжнародних відносин з 50-60-х рр. ХХ ст. Російська дослідниця О. В Сафронова правомірно зазначає, що «системний підхід до аналізу міжнародних відносин визнаний практично всіма дослідниками, а системна природа міжнародних відносин не підлягає сумніву» [10, с. 102–103]. Системний підхід став домінувати в міжнародно-політичних дослідженнях після так званих «великих дебатів» у другій половині 80-х рр. На цьому етапі відбувся синтез методологічних підходів неореалізму та неоліберального інституціоналізму, що дало змогу сформуванню спільний дослідницький порядок на основі системного підходу [24, с. 161]. Системна теорія дає змогу подолати протиріччя між парадигмами в інтерпретації тих чи інших явищ, характерні для теорій міжнародних відносин загалом, а також деяку суб'єктивність в їх інтерпретації в межах національних шкіл, що особливо характерно для досліджень інтервенцій та гуманітарних інтервенцій.

Особливістю системного аналізу міжнародних відносин є акцент на структурі міжнародної системи, яка визначає поведінку елементів, насамперед держав. Це відзначає уже Ч. Макклеланд, який один з перших застосував загальну теорію систем до дослідження міжнародних відносин. Акцент на структурі міжнародної системи обумовлений її особливостями, анархічністю, значною автономією елементів-держав, відсутністю стій-

ких інтегруючих чинників. В такій системі всі елементи, керуючись егоїстичністю інтересів, відображенням яких може бути й інтервенційна поведінка держав, постійно створюють загрозу міжнародному порядку, а міжнародний процес нагадував би Гоббсову війну «всіх проти всіх». Щоб цьому запобігти необхідні механізми, які б стандартизували поведінку держав та інших суб'єктів, робили її прогнозованою і гарантували певну модель міжнародного порядку. Міжнародна система прагне зберегти стабільність й одночасно автономність її елементів-держав, оскільки принцип суверенітету був основою функціонування всіх міжнародних систем Вестфальської моделі. Системний підхід орієнтує на дослідження чинників, які забезпечують цілісність системи і зберігають певну міру автономії, а отже і свободи дій її елементам.

Концептуалізацію міжнародної політики «як системи з точно визначеною структурою» [25, с. 30] здійснив американський вчений, один з засновників неореалізму (структурного реалізму) К. Волтц у книзі «Теорія міжнародної політики». Він сформулював три основні принципи структури міжнародних відносин: 1) держави в міжнародних відносинах керуються мотивом виживання; 2) основними учасниками міжнародних відносин залишаються лише держави; транснаціональні актори можуть відігравати в системі вирішальну роль лише тоді, коли будуть мати більше владних повноважень та можливостей, ніж держави; 3) держави не є однорідними елементами, а володіють різними можливостями або потенціалом. Вони намагаються збільшити цей потенціал, що може привести до зміни структури міжнародних відносин.

Міжнародна структура виникає, згідно теорії структурного реалізму, із взаємодій держав-елементів, формується та розвивається разом з елементами, іншими словами, система та елементи взаємно формують один одного. Водночас структура, створена взаємодією елементів, стає самостійним чинником впливу на їхню поведінку, інтереси, мотивацію діяльності, ідентичності. Вона «задає» принципи розподілу можливостей серед елементів (держав) у системі, регулюючи їх поведінку. Структура, підкреслює К. Волтц, «одночасно утримує їх від певних дій і стимулює до інших» [25, с. 29]. В такому сенсі системна теорія, і зокрема неореалізм, дає змогу пояснити особливості інтервенцій (в тому числі й гуманітарних) в різні історичні періоди, оскільки вони були зумовлені особливістю структури попередніх міжнародних систем, чи аморфністю та не сформованістю структури – сучасного міжнародного порядку.

Однак структура міжнародних систем є результатом взаємодії не всіх держав, а лише обмеженого кола могутніх держав, здатних підтримувати та гарантувати структурні принципи її функціонування. Саме їх відносини формують системоутворюючі зв'язки. Подібне твердження знаходимо й у Р. Арона: «Коли кількість дійових осіб (на міжнародній арені) зростає..., кількість головних дійових осіб не зростає в тій самій пропорції, а часто й узагалі не зростає» [1, с. 109].

К. Волтц, як визначає структуру міжнародної системи як принцип, згідно якого елементи розташовуються в системі і співвідносяться один з одним з погляду їх здатності до взаємодії: «Структурою є тільки те, що показує, як розміщені і впорядковані елементи в системі» [26, с. 82]. К. Волтц визначив три ступені структури міжнародної системи. Найважливіша серед них – принцип розміщення елементів стосовно один одного. К. Волтц підкреслював, що описує системи «з точки зору розміщення одиниці, а не з точки зору їх якості». [26, с. 99]. Незважаючи на анархічність міжнародних відносин, структура системи формує певну статусну ієрархію елементів і насамперед ієрархію держав, яка значно детермінує їхню поведінку в системі. Е. Харрел відзначає, що «ієрархія та нерівність продовжували відігравати важливу роль в міжнародній політиці» (цю роль він визначає як

«впорядковуючи»), навіть тоді, коли «ідея суверенної рівності здобула більший успіх, а міжнародних інститутів стало більше (кількісно і в розумінні впливу)». Ця «впорядковуючи» роль ієрархії та нерівності «закріплювалась формально як в особливих правах та обов'язках постійних членів Ради Безпеки або особливому порядку голосування в структурах МВФ або Світового банку. Частіше її можна побачити у впливових політичних нормах, а також практиці *ad hoc* об'єднань та контактних груп для вирішення конкретних криз безпеки, або в значенні «великої вісімки» не тільки в зусиллях по вирішенню глобальних економічних проблем, але й у багатьох інших, набагато більш широких питаннях...» [14, с. 47].

Для пояснення інтервенційної поведінки держав – важливим є їхнє розміщення в ієрархічній структурі, а не лише внутрішні характеристики й особливості. Це дає змогу визначити наявність основних груп держав, пов'язаних з інтервенціями та гуманітарними інтервенціями: одна група – держави-інтервенти, тобто ті, що застосовують інтервенцію як засіб впливу або є її ініціаторами й забезпечують правові, організаційні, інструментальні аспекти її проведення. Інша група держав – об'єкти інтервенції, статусне становище яких в структурі міжнародної системи, характеризується в сучасній науці поняттями «кризові держави», держави, що не відбулися (Failed States), невизнані держави, а то й – злочинні держави (проблема стратифікації держав, їх статусної класифікації є предметом аналізу багатьох сучасних досліджень [4; 9; 13; 19]. Зрозуміло, що ці держави не володіють потугою, щоб встановлювати принципи взаємовідносин і моделі поведінки держав в системі та впливати на правила, пов'язані з втручання у внутрішню політику інших держав. Важливо підкреслити, що часто ці держави не володіють й силою та ресурсами, щоб гарантувати внутрішньополітичний порядок та безпеку громадян, що й слугує обґрунтуванням для гуманітарного втручання. Цікавою в цьому контексті є розробка понять «міжнародне визнання» [20, с. 45], «державна спроможність» [5, с. 87] як чинника статусу держав та підстав для міжнародного впливу, в тому числі й проведення інтервенцій чи участі у них.

Повертаючись до груп держав, учасників інтервенційних дій, слід відзначити, що на сучасному етапі вирізняється ще одна група, яка підтримує держави першої групи і нерідко бере участь у проведенні інтервенцій. В.Волфорт називає їх державами «другого порядку» і вказує, що єдиною альтернативою їхньої поведінки, зокрема в умовах біполярного світу є підтримка одного з полюсів [29, с. 25]. Загалом мотивами підтримки сильної держави може бути прагнення уникнути викликів або направити їх в інше русло, взяти участь в розподілі вигод або ж отримати інші політичні й економічні переваги [14, с. 50].

Узагальнюючи, слід підкреслити, що ієрархічність міжнародних систем, сформована в межах певної міжнародної системи ієрархія держав пояснює й вибірковість та селективність застосування гуманітарної інтервенції як засобу впливу на інші держави.

Другий ступінь структури міжнародної системи по Волтцу стосується функціональних (рольових) відмінності між елементами; третій – розподілу можливостей між елементами системи, або іншими словами – розподілу сили між державами. Як слушно зазначає В. Конишев, тут мова йде «не про силу окремих держав, а саме про розподіл, так як він відноситься до властивостей структури, вказуючи на відносини, спосіб впорядкування (групування) одиниць (біполярність, багатополарність)» [7, с. 148]. Принципи розподілу сили змінюються на відміну від анархії, яка залишається незмінною характеристикою міжнародної системи. Для неореалістів структурні зміни означають перехід від одного принципу розподілу влади до іншого, причому вони зумовлені змінами на рівні елементів-держав. Але система виступає структурною силою стосовно держав, оскільки учасники, суб'єкти міжнародних відносин не можуть контролювати її структуру.

Отже, основне місце в поясненні поведінки акторів неореалізм відводить її структурі, яка передусім є принципами розподілу матеріальних (економічний, військовий потенціал і т.п.) можливостей між елементами – державами – і відображає результати взаємодій і відносини найсильніших учасників. Вона, обмежуючи дії держав, виступає механізмом, який опосередковує, пов'язує індивідуальні форми поведінки держав і процеси міжнародної політики. Неореалізм розглядає міжнародну систему під кутом зору розподілу сили та впливу на нього матеріальних чинників, що загалом відповідало реаліям «холодної війни», ядерного стримування біполярного світу, розділеного між впливом Сполучених Штатів та Радянського Союзу. Більшість периферійних збройних конфліктів між державами та внутрішньодержавних конфліктів в цей період відбувалися зазвичай в сфері зіткнення інтересів цих двох наддержав. Завжди одна зі сторін, незалежно від того, чи то був конфлікт між двома державами, чи повстанських груп всередині держави мали зазвичай пряму чи приховану підтримку однієї з них. Відповідно гуманітарне втручання в таких конфліктах з боку міжнародних організацій ускладнювалося втручанням в сферу інтересів однієї з наддержав, що зумовлювало його специфіку. Радянська інтервенція в Афганістані (1979-1989), американська війна у В'єтнамі (1960-1975) демонстрували приклади численних порушень прав людини. Тим не менше, не було спроб будь-якої суверенної держави або міжнародної організації силового втручання для захисту цивільного населення у цих військових конфліктах. Місії ООН по підтриманню миру не мали мандату на втручання у збройний конфлікт, і тим більше на порушення суверенітету. Більшість держав по обидва боки залізної завіси переслідували у таких ситуаціях свої егоїстичні інтереси в міжнародній політиці.

Неореалізм можна розглядати як один з наукових підходів для аналізу інтервенційної поведінки на певному історичному етапі. Проте закінчення «холодної війни» й руйнування структури біполярної системи позначилося тенденціями до більшої солідарності міжнародного співтовариства, демократизації та гуманізації міжнародних відносин, що стало серйозним викликом для цієї впливової теорії в міжнародних відносинах. Окрім того «холодна війна» продемонструвала неефективність лише силового регулювання міжнародних взаємодій через неможливість застосування ядерної зброї. Через силову домінанту неореалізм став втрачати вплив в дослідженні міжнародних процесів, зокрема інтервенцій, які стали частішими. Це потребувало пояснення й інших чинників такої поведінки, які з'явилися в цей період і залишалися поза сферою аналізу неореалістської теорії.

В цьому сенсі цікавими є методологічні засади неоліберальної теорії, зокрема теорії ліберального інституціоналізму, представники якої так само ґрунтувалися на теорії систем й не заперечували, як і неореалісти, значення структури міжнародної системи та сили в міжнародних відносинах, проте саму структуру інтерпретували по-іншому. Вони визначали її як сукупність можливостей, очікувань, інтересів та інститутів. Глобалізація, посилення взаємозалежності, формування транснаціональних мереж взаємодій, розвиток інтеграційних процесів актуалізували поведінку пов'язану більше з виробленням стратегій спільних дій та співробітництва. Відбувалася поступова зміна контексту взаємодій акторів заради збільшення можливостей співробітництва через міжнародні організації та інститути, які покликані вирішувати складні, а часто суперечливі дилеми колективних дій у більш взаємозалежному світі. Інститути також важливі для виникнення і кодифікації нових норм та способів поведінки, оскільки ситуація трансформації біполярної системи у нову модель перетворила у дискусійну проблему визначення міжнародного лідерства та кількості полюсів. Великим державам уже недостатньо було лише силової потуги для активного впливу на міжнародне середовище. Така поведінка потребувала легітимації,

необхідної для її підтримки принаймні частини міжнародного співтовариства. Механізмами легітимації нових стандартів міжнародної поведінки стали міжнародні організації, інститути, а також нові ідеї та цінності, які відповідали ситуації взаємозалежного світу. «Для того, щоб інтервенція була легітимною, – стверджує С. Н. Макфарлейн, – вона повинна бути виправдана з погляду нормативних принципів, які є загальноприйняті в рамках міжнародного співтовариства» [8, с. 42]. Подібний погляд висловлює й Ф. Закарія: «Сьогодні жодне рішення, яким би розумним воно не було, нежиттєздатне, якщо воно нелегітимне. Нав'язати його, якщо воно сприймається як продукт сили і преференцій однієї країни, не вийде, якою б сильною ця країна не була. Різанина в Дарфурі, наприклад, це жахливо, але все ж найефективніший спосіб зупинити її – військова інтервенція – може бути успішним тільки в тому випадку, якщо інтервенцію санкціонують всі великі країни, а також африканські сусіди Судану» [3, с. 60–61].

Теоретики міжнародних відносин (представники і лібералізму, і реалізму) все більше акцентували на інститутах (які інтерпретувалися в контексті теорії неінституціоналізму) як вагомих регулятивних чинників поведінки держав в умовах зростання плюралізму в міжнародному середовищі, актуалізації засобів впливу, які не пов'язані з односторонньою силовою поведінкою. Зокрема ліберальні інституціоналісти у своїх роботах обґрунтовують можливість відносин співробітництва при відсутності примусових чинників в умовах «розсіяної взаємозалежності» (Р. Кохейн). Інститути посилюють цю взаємозалежність і значення спільних правил гри. «Ліберали» розглядали інститути і як результат діяльності суб'єктів (держав та міжнародних організацій), і як інструмент регулювання їхньої поведінки. В рамках дослідження інтервенційної поведінки аналіз інституційного аспекту дає змогу з'ясувати умови, які сприяли виникненню норм та процедур проведення інтервенцій, і вплив інститутів на інтервенційну поведінку суб'єктів, визначити, умови, коли цей вплив можливий. З погляду «лібералів» інститути можуть змінювати поведінку держав, формуючи поле їх можливостей, змінюють результати взаємодій, вливаючи на ресурси держав; і на кінець – посилюють вплив держав, легітимізуючи їхні дії. Вони вважають, що «інститути здатні знівелювати ефект сили та інтересу в достатній мірі, щоб сприяти співробітництву між державами» [2, с. 49].

Інститути інтерпретуються як сукупність стійких і взаємопов'язаних правил, що обумовлюють ролі акторів і структурують їх діяльність та очікування [18]. Р. Кохейн до інститутів відносить формальні організації, режими та неформальні правила. Подібно визначає інститути реаліст Дж. Міршаймер: «набір правил, що визначають способи здійснення відносин співробітництва і конкуренції між державами» [21, с. 8], хоча й не надає їм такої визначальної сили впливу на поведінку держав як ліберальні інституціоналісти. Останні стверджували, апелюючи до великого обсягу емпіричного матеріалу, що в сучасному світі зовнішня політика держав не може мати довільного егоїстичного характеру, а повинна відповідати правилам та принципам міжнародних інститутів.

Інституційні дослідження в міжнародних відносинах також опирались на системні напрацювання англійської школи. Зокрема найвідоміший представник цієї школи Х. Булл, оперуючи поняттям «міжнародне суспільство» визначав його як групу держав, що розділяють спільні цілі і встановили «шляхом діалогу і взаємної згоди загальні правила і інститути для організації своїх відносин, і зацікавлені в їх дотриманні» [23, с. 66].

Важливим в контексті нашого дослідження є трактування представниками англійської школи інститутів ширше, аніж норм міжнародного права. М. Вайт наполягав, що система держав не може виникнути без необхідної міри культурного єднання між ними [28, с. 33], а Е. Харрел стверджував, що міжнародне суспільство повинно не лише співіснувати, а

«впроваджувати в життя і виражати безліч визнаних у всьому світі основних принципів, на зразок прав людини і демократії, самовизначення, обмеження використання сили і збереження навколишнього середовища» [14, с. 40]. Х. Булл обґрунтував, що перспективи міжнародного суспільства пов'язані з перспективами космополітичної культури адже його основою є глобальні культурні норми. Останні, на переконання інституціоналістів, «сприяють схожості моделей поведінки у несхожих акторів» [11, с. 103]. Необхідно відзначити, що глобальна культура в цьому контексті є західною культурою, її «джерела – в західному християнському світі і західному капіталізмі», вона «поширювалась разом з економічним і політичним розширенням Заходу» [11, с. 98]. Системні ліберали дотримуються тези, що поширення ліберальних цінностей приведе до створення нового світового порядку («простору миру»), який не потребуватиме силового регулювання (ця ідея знайшла своє відображення ще у роботах Ф. Фукуями, зокрема в «Кінці історії» [12, с. 134–155]. Вона засновується на твердженні, що ліберальні демократичні режими не воюють між собою, їхня зовнішня політика орієнтована на співробітництво та інтеграцію. Ця теза певною мірою пояснює спрямованість сучасних гуманітарних інтервенцій не лише на врегулювання конфліктів і захист цивільного населення, але й на активний вплив на розвиток і демократизацію режиму після інтервенції. С. Н. Макфарлейн обґрунтовано стверджує, що «застосування міжнародними суб'єктами сили з метою сприяння певним формам внутрішньодержавного устрою починає набувати легітимного статусу» [8, с. 40].

Викладене пояснює вагомість цінностей і дискурсу для обґрунтування інтервенцій як однієї з моделей силового втручання в сучасному світі. Вони є передовсім цінностями західної цивілізації: права і свободи людини, демократія, безпека, в тому числі в безпека особи (концепція *humansecurity*) ще з часів «холодної війни» використовувалися для обґрунтування обмеження суверенітету держав і втручання у їх внутрішню політику. Одночасно їхня приналежність до західної культури об'єктивно формує суперечливе ставлення світового співтовариства, зокрема ісламського світу, до цих цінностей та їх використання навіть у прогресивних й гуманітарних цілях.

Виникнення і поширення нових норм та цінностей впливає на розвиток та трансформацію національних інтересів, в ієрархії яких кооперативні інтереси набувають все більшої ваги. Це, безперечно, не відмінняє (і ліберали не ставлять під сумнів) роль сили та силового суперництва, конфліктів, але нова логіка функціонування міжнародної системи, в основі якої спільні правила та інститути, дозволяє формувати «інтереси системи», які б стримували від експансіоністської поведінки і відповідно від дестабілізації міжнародного порядку навіть сильні держави. Інституційні чинники, які визначають структуру міжнародної системи, формують нові критерії статусності держав. Е. Харрел з цього приводу слушно зазначає: «членство в клубі великих держав – це соціальна категорія, яка залежить від визнання і рівних членів клубу, і більш слабких держав, готових визнати легітимність і авторитет тих, хто знаходиться на вершині міжнародної ієрархії. Тому наявність лише грубої військової чи економічної сили (*hardpower*) не є перепусткою до елітного клубу великих держав. Статус великої держави завжди був пов'язаний «з поняттями легітимності та авторитету», а прагнення володіти ядерною зброєю після закінчення «холодної війни» сприймається як «недопустима поведінка і потенційний статус держави-ізгоя» [14, с. 40–41].

Отже, матеріальні чинники, мілітарна сила, які були основою функціонування міжнародних систем попереднього (так званого Вестфальського) періоду, і формували її структуру та ієрархію, потребують на сучасному етапі ціннісної легітимізації. Змінилися критерії та чинники державного престижу та статусу держав в міжнародних відносинах,

що знайшло своє відображення в теоріях «м'якої» (soft) та розумної сили, які викликають не страх перед могутністю та грубою військовою силою, а почуття привабливості та авторитету на міжнародній арені. Важливе значення у формуванні такої привабливості надають цінностям та ідеям, дискурсу. Тому нові аспекти та умови інтервенційної поведінки держав на сучасному етапі, коли відбувся розпад структури біполярної системи, а нова структура ще повністю не сформувалася, потребують теорій які враховують вплив ідей, загалом когнітивних чинників на поведінку суб'єктів міжнародних відносин. Міжнародні структури розглядаються в межах таких теорій як ідеї, які визнають більшість учасників міжнародних взаємодій. Прикладом такої теорії є соціальний конструктивізм, що також засновується на визнанні системності міжнародних відносин й державоцентричності.

Конструктивізм ґрунтується на двох принципах: 1) в основі спілкування держав лежать передовсім соціальні, а не матеріальні причини; 2) індивідуальність (ідентичність) суб'єктів і їх інтереси є наслідком передусім соціальних причин, а не зумовлені їх природою [2, с. 48]. Отже, соціальний конструктивізм підкреслює першочергову роль соціально-культурних чинників для інтерпретації інтересів у міжнародних відносинах, які не є сталими і наперед заданими. Вагомим поняттям конструктивістського дискурсу є ідентичність кожної держави, яка розглядається як змінна, що детермінується історичним, культурним соціальним та політичним контекстом [17]. Державна ідентичність також активно конструюється у взаємодії з іншими державними ідентичностями відповідно до міжнародних норм та уявлень про основні сучасні цінності. Зовнішня політика здійснюється державою, ідентичність якої репрезентує політична еліта та її зовнішньополітична діяльність. Поведінка держави, відповідно до конструктивістської методології мотивується її намірами відтворити або підтвердити свою ідентичність, сформовану суб'єктивними та інтерсуб'єктивними нормами (тобто в процесі взаємодії з іншими). Якщо держава ідентифікує себе як «велика держава» чи «регіональний лідер», вона й буде діяти відповідно до такого статусу. А. Вендет стверджує, що «характер міжнародного життя визначається переконаннями і очікуваннями, які держави мають стосовно один одного, і це встановлюється соціальними, а не матеріальними структурами» [27, р. 20].

В межах конструктивізму пояснення інтервенцій відбувається на основі принципу «свій-чужий» (за ознакою релігії, ідеології чи для сучасних гуманітарних інтервенцій – ідей – прав людини, демократії глобальної безпеки). Важливість ідей для функціонування сучасної міжнародної системи пояснює увагу конструктивістів до риторики й дискурсу прав людини, безпеки, боротьби з тероризмом, які використовуються для обґрунтування гуманітарного втручання.

Отже, системний підхід адаптований неореалізмом, лібералізмом та конструктивізмом дає змогу в процесі аналізу інтервенційної поведінки держав з'ясувати її мотиви, динаміку розширення застосування, а також умови й джерела обмежень, і головне – її ефективність на сучасному етапі, коли практика гуманітарних інтервенцій і втручання у внутрішню політику держав з гуманітарних міркувань поступово стає нормою. Він дозволяє з'ясувати сутність інтервенції як інструменту впливу держав, та його наслідки залежно від структурних ознак міжнародного середовища, в якому цей інструмент буде застосований.

Список використаних джерел

1. Арон Р. Мир і війна між націями / Р. Арон: пер з франц. – К. : МП «Юніверс», 2000. – 688 с.

2. Вендт Александр. Четыре социологии международной политики / Александр Вендт // *Международные отношения: социологические подходы*; рук. авт. кол. проф. П.А.Цыганков. – М.: Гардарики, 1998. – С. 48-90.
3. Закария Фарид. Постамериканский мир / Фарид Закария; пер. с англ. Н. Рудницкой. – М.: Европа, 2009. – 280 с.
4. Ильин М. В. Возможна ли универсальная типология государств? / М.В. Ильин // *Политическая наука*. М.: ИНИОН РАН. – 2008. – № 4. – С. 8– 41.
5. Ильин М.В. Пределы государственной состоятельности стран мира / М.В. Ильин // *Политическая наука*. – 2011. – № 2. – С. 60–74.
6. Кондратов А. И. Международное поведение государств / А.И.Кондратов // *Международные процессы*. – 2011. – № 9. – С. 93–99.
7. Коньшев В.Н. О неореализме Кеннета Уолтса / В.Н. Коньшев // *Полис*. – 2004. – N2. – С. 146– 156.
8. Макфарлейн Нил С. Многосторонние интервенции после распада биполярности / Макфарлейн Нил С. // *Международные процессы*. – 2003. – № 1. – С. 39–47.
9. Минаев М. Проблематика «слабых государств» в американской аналитике / М.Минаев // *Международные процессы*. – 2007. – Т. 5. – № 2 (14). – С. 86–94.
10. Сафронова О. В. К вопросу о генеалогии конструктивизма в теории международных отношений / О.В. Сафронова // *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского: сер. «Международные отношения, Политология, Регионоведение»*. – 2004. – Вып. 1(2). – С. 99–105.
11. Финнемор М. Нормы, культура и мировая политика с позиций социологического институционализма / М. Финнемор // *Международные отношения: социологические подходы* ; рук. авт. кол. проф. П.А. Цыганков. – М.: Гардарики, 1998. – С. 91– 118.
12. Фукуяма Ф. Конец истории? / Ф. Фукуяма // *Вопросы философии*. – 1990. – № 3. – С. 134–155.
13. Фукуяма Ф. Сильное государство: управление и мировой порядок в веке / Ф.Фукуями. – М.: АСТ: АСТ; М.: Хранитель, 2006. – 282 с.
14. Харрел Э. Гегемония, либерализм и глобальный порядок: где могут появиться новые великие державы? / Э. Харрел // *Прогнозис*. – 2007. – №1(9). – С. 37– 57.
15. Хомский Н. Новый военный гуманизм: уроки Косова / Н. Хомский; пер. с англ. Л.Е. Переяславцева. – М.: Праксис, 2002. – 311 с.
16. Greenwood Ch. Is there a Right of Humanitarian Intervention / Ch. Greenwood // *The World Today*. –1993. – Vol. 49. – № 2. – P. 34–40.
17. Hopf Ted. The Promise of Constructivism in International Relations Theory / Ted Hopf // *International Security*. – 1998. – Vol. 23. – №. 1. – P. 171– 200.
18. Keohane R. O. Neoliberal Institutionalism: a Perspective on World Politics / R.O. Keohane // *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*. – Boulder: Westview Press, 1989. – P. 1-20.
19. Krasner Stephan D. Addressing State Failure / Stephan D. Krasner, Carlos Pascual // *Foreign Affairs*. – 2005. – Vol. 84. – N 4. – P. 153–163.
20. Levi M. The State of the Study of the State / M. Levi // *Political Science: the State of the Discipline*: ed. By Katznelson I., Milner H. – L., N.-Y.: Apsa/Norton, 2002. – P. 33–55.
21. Mearsheimer J.J. The False Promise of International Institutions / J.J. Mearsheimer // *International Security*. – 1994/95. – Vol. 19. – № 3. – P.5–49.
22. Simma B. Eine Verwilderung der Sitten im Völkerrecht. Welt Macht Hecht / B.Simma// *Konflikte im internationalen System nach dem Ko-sovo-Krieg* ; red.O.Tolmein. – Hamburg: Konkrete Literatur Verlag, 2000. – S. 13-27.

23. The Expansion of International Society; eds. by H. Bulland A. Watson – Oxford: Clarendon. Press, 1984. – 479 p.
24. Waever O. The Rise and Fall of the Inter-Paradigm Debate / O. Waever // International Theory: Positivism and beyond: ed. by S. Smith, K. Booth, and M. Zalewski. – Cambridge, N.Y.: Cambridge University Press, 1996. – P.149-185.
25. Waltz K. Realist thought and Neorealist Theory/ K. Waltz //Journal of International Affairs. – 1990. – Vol. 44(1). – P. 21–38.
26. Waltz K. Theory of International Politics / K. Waltz. –Reading, MA: Addison-Wesley, 1979.– 251 p.
27. Wendt A. Social Theory of International Politics / A. Wendt. –Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 448 p.
28. Wight Martin. Systems of States /Martin Wight . – Leicester: Leicester University Press, 1977. – 232 p.
29. Wohlforth William C. The Stability of a unipolar world / William C. Wohlforth, // International Security. – 1999. Vol. 24. – № 1. – p. 5–41.

*Зайцева М.В.**

БРІКС ЯК СУЧАСНА ФОРМА ПОЛІТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

В статті проаналізовано взаємодію Бразилії, Росії, Індії, Китаю та ПАР в рамках об'єднання БРІКС та визначено підходи провідних акторів світу до політичної співпраці названих країн, також встановлено, що країни БРІКС зацікавлені у розвитку міждержавного діалогу, розглядаючи його як інструмент зміцнення міжнародного авторитету та як перспективу розширення двосторонніх відносин.

Ключові слова: БРІКС, США, ЄС, Японія, Туреччина, Аргентина, глобалізація, міжнародні відносини.

In the article are analyzed the interaction of Brazil, Russia, India, China and the South Africa in the BRICS and determined approaches of world's actors to the political cooperation of named countries, also established that the BRICS are interested in the development of inter-state dialogue, considering it as a tool for strengthening the international authority and how the prospect of expanding bilateral relations.

Keywords: BRICS, the USA, the EU, Japan, Turkey, Argentina, globalization, international relations.

В статье проанализировано взаимодействие Бразилии, России, Индии, Китая и ЮАР в рамках объединения БРИКС и определены подходы ведущих акторов мира к политическому сотрудничеству этих стран, также установлено, что страны БРИКС заинтересованы в развитии межгосударственного диалога, рассматривая его как инструмент укрепления международного авторитета и как перспективу расширения двусторонних отношений.

Ключевые слова: БРИКС, США, ЕС, Япония, Турция, Аргентина, глобализация, международные отношения.

Постановка проблеми. Глобалізація як процес поширення економічних, політичних і культурних цінностей, що призводить до формування нової цілісності світового простору, впливає на сучасну систему міжнародних відносин за допомогою декількох чинників, а саме: інтернаціоналізації економічного середовища внаслідок вільного пересування капіталу, товарів та послуг, що сприяє формуванню нової політико-економічної взаємодії між державами; виникнення проблем у сфері міжнародної безпеки через загрозу початку ядерної війни або процеси формування центрів міжнародного тероризму та організованої злочинності; трансформації світового інформаційного простору через розвиток сучасних комунікативних технологій, які змінили усталене уявлення про взає-

* здобувачка кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: професор Рижков М. М.

модію політичних сил на міжнародній арені; вичерпаності природних ресурсів і екосистеми в цілому, що в майбутньому може стати причиною міждержавного протистояння за доступ до джерел прісної води, енергетичних або інших ресурсів [1]. В таких умовах взаємодія держав в рамках різноманітних політичних об'єднань, як наприклад БРІКС, може сприяти як розвитку світової економіки, так призвести до появи нових центрів геополітичного впливу.

Аналіз досліджень та публікацій. Вивченню сутності впливу процесу глобалізації на розвиток сучасного світу присвячено роботи таких зарубіжних вчених, як І. Валлерстайн, З. Бауман, З. Бжезинський, Д. Белл, Л. Браун, Е. Гор, П. Бергер, П. Бурд'є, П. Бьюкеннан, Б. Вальденфельс, Е. Гідденс, А. Колодко, О. Тоффлер, А. Урсул, А. Уткін, Д. Стігліц, Д. Хелд, Ф. Фукуяма та інші. Серед вітчизняних вчених особливої уваги заслуговують дослідження О. Білоруса, І. Грицяка, І. Надольного, Є. Макаренко, В. Князева, І. Кравченко, С. Майборода, М. Рижкова, Т. Мотренка, Г. Немирі, І. Розпутенка, В. Юрчишина, Р. Войтович, А. Шевченко, М. Юрія та інші.

Дослідженням проблем формування неінституціональних структур глобального управління в сучасному світі та стратегії п'ятистороннього партнерства в форматі БРІКС займаються як зарубіжні, так і українські вчені, серед яких потрібно виділити роботи Р. Грінберга, П. да Роша, Н. Абдула, К. Охеда, Б. Мартинова, В. Давидова, М. Титаренко, С. Рязанцева, Л. Кадишева, І. Яригіна, А. Токарева, С. Савінського, М. Рахмангулова, А. Шелепова, М. Михайлової, С. Шергіна, М. Рижкова, Є. Макаренко, М. Фесенка та інші.

Мета статті – проаналізувати сучасні форми політичної взаємодії у системі міжнародних відносин на прикладі країн БРІКС. Завдання статті: систематизувати вітчизняний і зарубіжний досвід щодо дослідження неінституціональних структур глобального управління та встановити позицію провідних акторів світу щодо політичної співпраці країн БРІКС.

Виклад основного матеріалу. В 2001 році абревіатуру БРІК було запропоновано аналітиком інвестиційної компанії «Goldman Sachs» Д. О'Нілом для позначення таких країн як Бразилія, Росія, Індія, Китай у доповіді про вплив економік, що розвиваються, на глобальне економічне зростання, оскільки, названі країни в ХХІ столітті зможуть здійснювати більший політико-економічний вплив на процеси трансформації системи міжнародних відносин, ніж інші міжнародні інституції. Також експерти «Goldman Sachs» припустили, що до 2032 року вплив четвірки на світову економіку зрівняється з впливом розвинених держав, так як країни цієї групи володіють необхідними фінансовими, технічними, людськими та природними ресурсами, що створює основу для зростання країн впродовж тривалого періоду. Після приєднання до БРІК у квітні 2011 року Південно-Африканської Республіки, економісти прогнозували, що п'ятірка вже 2018 року за обсягами зростання випередить економіку США, хоча, за прогнозами Академії суспільних наук Китаю, не виключено, що й 2015 року, при цьому до 2020 року близько половини світового ВВП може припадати на країни БРІКС [2]. Однак, потрібно враховувати, що успіх політико-економічної взаємодії країн БРІКС на міжнародній арені залежить від вміння лідерів впливових країн порозумітися, які не завжди знаходили спільну мову в рамках інших форумів та об'єднань.

Сучасний етап взаємодії в форматі БРІКС пов'язаний з п'ятим самітом «БРІКС і Африка: партнерство задля розвитку, інтеграції та індустріалізації», який відбувся 27 березня 2013 року в м. Дурбан (ПАР). За підсумками саміту оприлюднені Етеквінська декларація та Етеквінський план дій, в яких проаналізовано поточну світову політико-економічну ситуацію та сформовано спільні підходи країн БРІКС до питань багатостороннього співро-

бітництва, зокрема, підписано угоди про співпрацю у сфері «зеленої економіки» та спільне фінансування інфраструктурних проєктів в Африці, а також затверджено Декларацію про створення Ділової ради БРІКС та оголошено про підписання Декларації про створення Консорціуму експертних центрів країн БРІКС [3]. При цьому провідні політичні актори світі по-різному оцінюють діяльність країн БРІКС як альтернативної структури глобального управління, зокрема:

- експерти з США стверджують, що за відсутності геополітичного й ідеологічного консенсусу зв'язки між країнами БРІКС є недостатньо міцними, тому через відсутність спільних поглядів подібне об'єднання може бути лише платформою для озвучування власних проблеми і переслідування власних зовнішньополітичних цілей. Незважаючи на заяву країн БРІКС дотримуватись «більш демократичного і багатопольярного світового порядку», вони й до тепер не узгодили позицію щодо реформування Ради безпеки ООН, так як Китай виступає проти надання Бразилії та Індії постійного місця в ній. Також внаслідок потужного розвитку Китаю лідери Індії та Бразилії стурбовані тим, що об'єднання може перетворитися на політичний та економічний інструмент посилення впливу Китаю, тому Бразилія, Індія і ПАР зберегли свій тристоронній форум IBSA для прийняття політичних рішень та організації спільних військових навчань. Виходячи з цього, американські дослідники проблем розвитку БРІКС вважають, що об'єднання немає достатнього політичного впливу на мережу глобальних інституцій, правил і відносин, які забезпечували мир, процвітання і безпеку впродовж XX-XXI століть, також інші інтенсивно розвиваючі країни такі, як Туреччина або Індонезія надають перевагу розвитку двостороннього діалогу з членами БРІКС [4; 5];

- представники ЄС, оцінюючи останній саміт БРІКС, зазначають, що створення спільного Банку розвитку «Південь-Південь» або Банку БРІКС є лише способом висловлення незадоволення роботою таких фінансових організацій, як Світовий банк і МВФ та методом залучення міжнародних інституцій до змін [6]. Також країни БРІКС нездатні сформувані монолітний стратегічний блок, оскільки країни-учасниці дотримуються єдиної позиції лише щодо збереження державного суверенітету і заборони зовнішнього втручання у справи інших держав, тому нині БРІКС виступає лише економічною, а не політичною силою [7]. Хоча, Росія намагається якомога активніше залучити Бразилію, Індію, Китай та ПАР до взаємовигідного політичного діалогу та прискорити трансформацію БРІКС у діюче політичне об'єднання, яке здатне протистояти США та країнам Заходу тому, що в економічній сфері спостерігається деструктуризація і розпад домінуючої західної системи, при цьому, на думку європейських аналітиків, політичне посилення БРІКС може сприятливо вплинути на об'єднання і зміцнення внутрішніх компонентів блоку, до якого входять США та країни Заходу [8]. Однак антиамериканські настрої, які популярні в Росії та Китаї, не мають нічого спільного з Індією, Бразилією та ПАР, тому кожна країна в рамках об'єднання дотримується забезпечення виключно національних інтересів, наприклад, Росія прагне забезпечити політичне лідерство на міжнародній арені, а Китай – зміцнити позиції в світі, що може негативно вплинути формування реального політико-економічного блоку [9];

- японські аналітики вважають, що країн БРІКС можуть активно взаємодіяти лише в економічному просторі, так як вони входять до 15 найбільших економік світу разом з розвиненими країнами, при цьому процеси політичного об'єднання БРІКС Японія називає «великою конвергенцією», тобто країн, які запізнилися з розвитком промислової революції, намагаються подолати відставання від розвинутих країн. Також створення Банку розвитку для підтримки інфраструктури країн, що розвиваються, розглядається японсь-

кими експертами як інструмент забезпечення національних інтересів країн БРІКС, які на міжнародних форумах виступають проти просування інтересів власної держави, всупереч загальносвітовим [10];

- турецькі дослідники політичних процесів розвитку країн БРІКС стверджують, що задля протистояння гегемонії Заходу БРІКС продовжить процес створення нової системи резервних валют, яка закладе основу для розробки більш передбачуваного фінансового механізму, що сприятиме зростанню політичної міці БРІКС на міжнародній арені. Також вони наголошують на тому, що Росія та Китай виступають за створення багатополлярної системи міжнародних відносин, а тому надають перевагу ініціативам, які виступають альтернативою зовнішньополітичній стратегії США. При цьому розвиток відносин Туреччини та БРІКС, а також підтримка турецьким урядом позицій об'єднання щодо створення нового світопорядку, розглядається офіційною Анкарою як один з способів забезпечити регіональне лідерство держави [11];

- аргентинські політологи наголошують на тому, що нині серед учасників БРІКС відсутній механізм координації зовнішньополітичної та економічної діяльності, що призводить до відсутності важелів впливу на систему прийняття рішень щодо призначення високопоставлених чиновників МВФ і Світового банку. Також про неузгодженість зовнішньополітичних позицій свідчить той факт, що глави держав висловили позицію щодо вирішення сирійської кризи без іноземного втручання, але відмовилися від пропозицію президента Сирії виступити посередниками у врегулюванні конфлікту [12].

Висновки. В умовах посилення політичних та економічних інтеграційних процесів одночасно з тенденціями регіоналізації, а також поглиблення економічного та технічного розриву між розвинутими країнами та країнами «периферії» відбувається формування сучасної системи міжнародних відносин, яку багато дослідників називають системою «асиметричної багатополлярності», що проявляється у формі сучасного перерозподілу влади і появі нових центрів сили, що призводить до посилення суперництва між США, ЄС та Японією, з одного боку, та Китаєм, Індією, Росією, з другого. Бажання закріпити власний геополітичний вплив призводить до потреби трансформації об'єднання БРІКС та посилення його політичної інституалізації, тому незважаючи на суперечливі національні інтереси країни БРІКС намагаються шукати спільні підходи до вирішення актуальних проблем глобального розвитку.

Глобальна економічна та фінансова криза сприяла розвитку співпраці в рамках БРІКС, що призвело до інтенсивного пошуку шляхів політичної взаємодії. Кожна з країн БРІКС нині проявляє зацікавленість щодо розвитку такого міждержавного діалогу, розглядаючи його як інструмент зміцнення національних економічних позицій і міжнародного авторитету, а також як перспективу розширення двосторонніх відносин між учасниками об'єднання, тому подальшого дослідження потребує аналіз основних принципів побудови стратегії взаємодії в межах БРІКС.

Список використаних джерел

1. Юрій М.Ф. Політологія: Підручник. / М.Ф. Юрій – К.: Дакор, КНТ, 2006. – 416 с.
2. Коваль О. БРІКС обростає плоттю. [Електронний ресурс] /О. Коваль // Дзеркало тижня. Україна. – № 15, 22.04.2011 – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/briks_obrostaе_plottyи.html.
3. Саммит БРИКС в Южно-Африканской Республике от 27 марта 2013 года. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kremlin.ru/news/17752>.

4. Kliman D. M. BRICS Pose No Challenge to Global Order [Електронний ресурс] / D. M. Kliman // World Politics Review – 25.03.2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.worldpoliticsreview.com/articles/12815/brics-pose-no-challenge-to-global-order>.
5. Allisonmar G. China Doesn't Belong in the BRICS. [Електронний ресурс] / G. Allisonmar // The Atlantic – 26.03.2013 – Режим доступу: <http://www.theatlantic.com/china/archive/2013/03/china-doesnt-belong-in-the-brics/274363/>.
6. Boucher Le E. Brics: ne préparons pas une nouvelle guerre des blogs. [Електронний ресурс] / E. Le Boucher // Slate.fr. – Publié le 31.03.2013 – Режим доступу: <http://www.slate.fr/story/70069/brics-banque-monde-tensions>.
7. Le bric-à-brac des BRICS. [Електронний ресурс] // Le Monde – 27.03.2013 – Режим доступу: http://www.lemonde.fr/idees/article/2013/03/27/le-bric-a-brac-des-brics_3148597_3232.html.
8. Lattanzio A. Putin vuole un BRICS strategico al più presto. [Електронний ресурс] / A. Lattanzio // Rinascita – 27.03.2013 – Режим доступу: <http://www.rinascita.eu/index.php?action=news&id=19953>.
9. Денисенко В. Геополитические аспекты объединения в рамках BRICS. [Електронний ресурс] / В. Денисенко // Geopolitika, Литва – 04.15.2013 – Режим доступу: <http://www.geopolitika.lt/index.php?artc=5990>.
10. Цуття Х. Ускользящая мечта БРИКС. «Великая конвергенция» продолжается. [Електронний ресурс] / Х. Цуття // Nikkei, Япония – 27.05.2013 – Режим доступу: <http://www.inosmi.ru/world/20130529/209461905.html>.
11. СМИ Турции: БРИКС, наверное, лучше ШОС. [Електронний ресурс] // ИноСМИ, Россия – 8-10 апреля 2013 г. – Режим доступу: <http://www.inosmi.ru/overview/20130410/207928221.html>.
12. Cárdenas E. Cumbre de países emergentes, mucho ruido y pocas nueces? [Електронний ресурс] / E. Cárdenas // La Nacion Argentina – 29.03.2013 – Режим доступу: <http://www.lanacion.com.ar/1567934-cumbre-de-paises-emergentes-mucho-ruido-y-pocas-nueces>.

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Слюсаренко Ю.А.,* Шпак Д.Р.**

ПРОБЛЕМА РАТИФІКАЦІЇ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються основні проблеми на шляху до ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду в Україні та запропоновані юридичні моделі вирішення даних проблем.

Ключові слова: ратифікація, Римський статут, Міжнародний кримінальний суд, Конституційний Суд України, принцип комплементарності.

The article considers the main problems on the way to ratification of the Rome statute of the International Criminal Court and the legal models of the decision of these problems are proposed.

Keywords: ratification, Rome statute, the International Criminal Court, the Constitutional Court of Ukraine, the principle of complementarity.

В статье рассматриваются основные проблемы на пути ратификации Римского статута Международного уголовного суда в Украине и предложены юридические модели решения данных проблем.

Ключевые слова: ратификация, Римский статут, Международный уголовный суд, Конституционный Суд Украины, принцип комплементарности.

Міжнародна кримінальна юстиція формувалась поступово, впродовж більшої половини ХХ століття. Проте за весь цей період вона існувала лише ad hoc – тобто, до певного випадку. Яскравим прикладом є Нюрнберзький і Токійський трибунали після Другої світової війни.

Нюрнберзький і Токійський трибунали були створені за рішенням Постдамської конференції для покарання воєнних злочинців. Це була перша модель побудови міжнародної кримінальної відповідальності за найтяжчі злочини скоєні фізичними особами, а не державами. Адже, головною особливістю військових трибуналів і Міжнародного кримінального суду, створеного пізніше, стане саме міжнародна кримінальна відповідальність фізичної особи.

Перша спроба реалізації ідеї створення Міжнародного кримінального суду виникла в 1934 році під егідою Ліги Націй. Радою цієї організації був створений комітет, що складався з представників одинадцяти держав, для розробки міжнародної конвенції про боротьбу з тероризмом і Конвенції про міжнародний кримінальний суд. Обидва проекти довгий час розглядалися в багатьох комітетах, поки, нарешті, в листопаді 1937 року на конференції дипломатичних представників у Женеві не приступили до їх підписання. І

*кандидат юридичних наук, заступник керівника Управління забезпечення міжпарламентських зв'язків Апарату Верховної Ради України.

**магістрант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

якщо першу конвенцію «Про попередження тероризму» підписало 24 держави (в тому числі й СРСР), то конвенцію «Про Міжнародний кримінальний суд» – всього 13 (СРСР конвенцію не підписав) [7].

Правовою основою створення МКС і прийняття відповідно Римського статуту стало також прийняття в 1993 та в 1994 році резолюцій 827 та 955 Ради Безпеки ООН про створення Міжнародного трибуналу по Югославії в Гаазі та Міжнародного трибуналу по Руанді відповідно.

Надалі протягом 70х-80х років питання про створення МКС було включено до порядку денного Комісії міжнародного права ООН, яка схвалила проект статуту в 1996 році. 17 липня 1998 року 120 – за і 7 голосів – проти (21 утрималися) було прийнято Римський статут МКС [1].

МКС є самостійним органом і діє незалежно від ООН. Місцезнаходження Суду є Гаага і всі витрати Суду покриваються, загалом, внесками держав-членів та добровільних внесків міжнародних організацій, урядів, фізичних осіб та корпорацій [6].

Відповідно до Статуту, МКС починає провадження по справі, коли національне правосуддя відмовляється або немає можливості займатися злочинами геноциду, злочинами проти людяності, військовими злочинами.

До складу МКС входять 18 суддів, що обираються на термін 9 років асамблеєю держав учасників Суду. Компетенція Суду обмежена чотирма видами злочину [1]: Геноцид – діяння, пов'язане з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку.

1. Злочини проти людяності – діяння, які здійснюються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється з ціллю: вбивства, винищування, поневолення, депортації або насильницьке переміщення населення, торгути, згвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, вагітності, стерилізації, насильницьке знищення людей, злочин апартеїду, заключення у в'язницю або інше жорстоке позбавлення фізичної свобод, що порушує основоположні норми МП.

2. Військові злочини – серйозні порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року.

3. Злочини агресії. У резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Визначення агресії» 1974 року дається перелік актів (невичерпний), що кваліфікуються як агресія. До них належить застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканості, політичної нелаженості іншої держави або будь-які інші дії, несумісні зі Статутом ООН.

На даний час 119 країн ратифікували Статут МКС. Україна підписала Статут 20 січня 2000 р., але не ратифікувала його й досі. 3 лютого 2001 р. Президент України направив до Конституційного Суду України подання про невідповідність Римського статуту Конституції України.

Зокрема, Президент України звернув увагу Конституційного Суду [19], що положення Статуту МКС можуть суперечити Конституції України в наступних аспектах [2]:

По-перше, стаття 27, згідно з якою положення Статуту застосовується однаково до всіх осіб, незалежно від їх посадового становища. Вона не відповідає змісту статті 80 (1), (3), статті 105 (1), статті 126 (1), (3) Конституції України, якими гарантуються імунітети народним депутатам України, Президенту України і суддям на час виконання ними своїх обов'язків;

По-друге, стаття 89 (1), яка передбачає передачу осіб Міжнародному кримінальному суду, і стаття 107 (3), що стосується передачі державою особи третій державі для судового

переслідування або виконання вироку. Положення не відповідають статті 25 (2) Конституції України, відповідно до якої громадянин Україна не може бути виданий іншій державі, в тому числі і у зв'язку з процедурою кримінального переслідування.

По-третє, частина 10 Преамбули та стаття 1 Статуту МКС суперечать статті 124 (1), (3), статті 125 (5) Конституції України, відповідно до якої забороняється передача функцій судів України іншим органам та створення судів, не передбачених Основним законом;

По-четверте, стаття 9 (1), щодо уповноваження Асамблеї держав-учасниць визначати елементи злочинів, стаття 21 (1 (а)), стаття 51 стосовно правил судочинства та положення статей 23, 77 стосовно визначення покарань не узгоджуються з пунктом 1 (14) і (22) статті 92 і статті 75 Конституції України;

По-п'яте, стаття 42 (4) і 66 (2), де тягар доказування покладається на прокурора, обраного членами Асамблеї держав-учасниць, не узгоджуються з пунктом 1 (1) статті 121 Конституції України, відповідно до якого підтримання обвинувачення в суді покладається на прокуратуру України.

По-шосте, стаття 103 (1 (а)) громадяни України підпадають під дію законів іншої держави під час відбування покарання за кордоном, що позбавляє їх прав, гарантованих Конституцією України;

При розгляді справи на відкритому пленарному засіданні Конституційного Суду України представники суб'єкта права, які звернулися до суду з запитом, навели аргументи щодо невідповідності зазначених положень Статуту Конституції України. Представник Міністерства закордонних справ України навпаки, зазначив, що, на думку Міністерства, положення Статуту не суперечать Конституції України, тому він може бути ратифікований Верховною Радою України без внесення поправок до Основного закону України.

Стосовно вище згаданих невідповідностей Статуту МКС до Основного закону України, 11 липня 2001 Конституційний Суд України дійшов висновку, що Римський Статут суперечить положенням Конституції України, і таким чином його ратифікація можлива лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

За рішенням КСУ, Римський статут Міжнародного кримінального суду суперечить положенням Конституції України в частині, що стосується положень частини 10 преамбули та статті 1 Статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд ... доповнює національні органи кримінальної юстиції». Україна не може ратифікувати Статут, без внесення відповідних змін до Основного закону, зокрема статті 124 та 125.

В науці це визначено як «принцип комплементарності», тобто коли міжнародні організації доповнюють компетенцію національних органів, в даному випадку – судових. Положення про доповнюючу компетенцію стало проблемою ратифікації Статуту не тільки в Україні, а й багатьох інших держав. Ряд держав (Китай, Індія, Іран та ін..) принципово протестують проти самої ідеї МКС, оскільки він обмежує суверенітет держав і Римський статут сам по собі надає занадто широку компетенцію наднаціональному інституту. До Статут також не приєдналися наші сусіди – Молдова, Турція, Росія, Білорусь. Навіть серед держав, які ратифікували статут не всі криміналізували склади злочинів, зазначені в Статуті. Зокрема, Франція, Південно-Африканська Республіка та Словенія цього не зробили, обґрунтувавши це тим, що Статут не зобов'язує держави до трансформації складів злочинів у національне законодавство [13].

Але необхідно зазначити, більшість держав, які ратифікували Римський Статут, запровадили кримінальну відповідальність за міжнародні злочини, що підпадають під компетенцію Міжнародного кримінального суду. Серед цих держав Австрія, Великобританія, Грузія, Іспанія, Канада, Німеччина, Нідерланди, Нова Зеландія [12].

Римський статут дозволяє ратифікацію із застереженнями і таким право скористались Австралія, Австрія, Албанія, Андорра, Аргентина, Беліз, Бельгія, Бразилія, Великобританія, Гамбія, Гондурас, Греція, Грузія, Данія, Естонія, Єгипет, Ісландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Колумбія, Конго, Латвія, Лесото, Литва, Ліхтенштейн, Люксембург, Македонія, Малі, Мальта, Маршалові острови, Мексика, Намібія, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Панама, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Самоа, Сербія, Словаччина, Словенія, Східний Тімор, Сьєра-Леоне, Фінляндія, Франція, Хорватія, Швейцарія, Швеція [14].

Доповнюючий характер компетенції Суду конкретизується статтею 4 (2), в якій зазначено, що Суд може здійснювати свою юрисдикцію і функції на території будь-якої держави-учасниці, а відповідно до статті 17 пункту 1 (а) Суд може приймати у своє провадження справи не тільки по запиту держави-учасниці, а й з власної ініціативи, коли держава, яка володіє юрисдикцією щодо особи, яка скоїла злочин «не може або не бажає вести розслідування чи почати кримінальне провадження у належний спосіб».

Ратифікація Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду, прийнятого 17 липня 1998 року, є необхідною для виконання Україною її міжнародних зобов'язань і затвердження верховенства права.

Одним з цих принципів є принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, який виник у формі міжнародно-правового звичаю «*acta sunt servanda*» на ранній стадії розвитку державності. В даний час він знайшов відображення у численних міжнародних угодах [4]. Як загальновизнана норма поведінки суб'єктів даний принцип закріплений у Статуті ООН [3] в преамбулі якого підкреслюється рішучість членів ООН «створити умови, при яких можуть дотримуватися справедливість і повага до зобов'язань, що випливають з договорів та інших джерел міжнародного права».

На думку КСУ, встановлення відповідальності за вчинення більшості злочинів, передбачених Римським статутом, є міжнародно-правовим зобов'язанням України, відповідно до інших міжнародно-правових документів, які набрали чинності для нашої держави (багато з них – задовго до набуття чинності Конституцією України).

До них, зокрема, відносяться Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. (набула чинності 15 лютого 1955 року); Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (набула чинності 3 січня 1955 року); Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року (набула чинності 3 січня 1955 року); Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року (набула чинності 6 липня 1957 р.), Міжнародна конвенція про попередження злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 року (набула чинності 18 липня 1976 р.); Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року (набула чинності 26 червня 1987 р.).

Статут фактично відтворює більшість положень, що визначають злочини саме названих та інших конвенцій, до яких приєдналася Україна. Положення Статуту, які забороняють злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочин агресії, в даний час вважаються звичайною нормою міжнародного права, що неодноразово підтверджували міжнародні органи.

У цій ситуації Україні залишилося обрати одну з таких моделей подальшої поведінки [15]:

1. Відмовитися від ратифікації Римського статуту МКС взагалі;
2. Переглянути висновок КСУ;

3. Внести відповідні зміни до Конституції та законодавства України;
4. Підтримувати відносини з МКС без набуття членства в ньому.

Перший варіант рішення проблеми є неприйнятним для України, оскільки він перешкоджатиме ефективному виконанню міжнародних зобов'язань країни. Друга модель є теоритично можливою з огляду на ст. 68 закону «Про КСУ», яка зазначає, що рішення КСУ може бути переглянуто у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Третя запропонована модель є найбільш оптимальною, але занадто складною. Змінами тільки до основного закону (навіть якщо буде подолано складну процедуру внесення змін до Конституції) ми обмежитися не зможемо. Змінам також підлягатимуть і інші нормативні акти, взяти хоча б Кримінальний Кодекс України. Хоча при детальному аналізі, можна сказати, що досить багато положень КК дублюють положення МКС (злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку), але для імплементації Статуту МКС необхідна повна відповідність норм МКС нормам національного законодавства (така робота була проведена в таких країнах як Франція, де заради імплементації МКС було змінено все законодавство, включаючи Конституцію, і Німеччина, де був прийнятий спеціальний кодекс [15]).

Юрисдикція МКС є доповненням до національної юрисдикції та виступає як самостійна у випадку, коли національні системи правосуддя не діють [11]. МКС діє у випадках, коли національні правоохоронні структури не здатні або навіть не намагаються боротися зі злочинами проти миру та безпеки людства, наприклад, коли держава не зацікавлена у переслідуванні своїх громадян, особливо якщо це вищі посадові особи.

Наразі в Україні реалізується остання модель – коопераційне співробітництво з МКС шляхом підтримання відносин з ним без набуття членства. Але постає питання чи вигідне воно для України? Тут думки вчених і законодавців розходяться. Формально коопераційне співтовариство не вимагає від України якихось особливих зусиль, окрім як утримуватись від дій, які б позбавили Статут МКС його об'єкта та мети. Це означає фактичне відсторонення від справ МКС. Але МКС володіє «обмеженою універсальною юрисдикцією» [10]. Відповідно до пн. 2 ст. 12 Статуту МКС може здійснювати свою юрисдикцію над громадянами держав-неучасниць, які підозрюються у вчиненні злочину на території держави-учасниці та над громадянами держав-учасниць. Юрисдикція МКС також поширюється на третю державу в результаті дії РБ ООН, яка на підставі Глави VII Статуту ООН та відповідно до параграфу b ст. 13 Римського статуту може передавати відповідну справу на розгляд Прокурора МКС.

Отже, так чи інакше юрисдикція МКС певним чином поширюється на громадян України. Зараз Україна, як держава яка підписала, але не ратифікувала Римській статут має право брати участь у роботі Асамблеї держав-учасниць Суду як спостерігач (ст. 112 Римського статуту).

Для України проблема МКС є надзвичайно складною. Але є підстави вважати, що подання цієї проблеми відбудеться з першою ж серйозною справою, яка підпадатиме під юрисдикцію МКС.

Найвирогідніше, що за такого розвитку подій Україна в найближчому майбутньому все ж таки зможе владнати всі необхідні питання і брати найактивнішу участь у роботі МКС. Натомість МКС буде здійснювати свою комплементарну функцію, заповнюючи прогалини права та його застосування, сприяючи здійсненню правосуддя.

Список використаних джерел

1. Устав Международного уголовного суда. – М.: Издательство ПРИОР, 2002 – 263 с.
2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
3. Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного Суду ООН від 26.06.1945 року – Организация Объединенных Наций: сборник документов. – М.: Наука, 1981.
4. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 року / Ратифікована Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 14 квітня 1986 року // - Відомості Верховної Ради Української РСР. - 1986. - N 17. – Ст. 343.
5. Віденська конвенція про право міжнародних договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21.03.1986 року – Международное публичное право. Сборник документов. Том 1. – М.: Проспект, 2009.
6. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть Учебник. – М., 2003. – 544 с.
7. Блищенко И.П., История создания Международного уголовного суда и проект его устава. – М.: Норма, 2002. – 542 с.
8. Ведерникова О. Международное уголовное право: проблемы имплементации. // Уголовное право. – 2003. – № 3. – С. 12-14.
9. Попович В. М. Актуальні проблеми кримінального права. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – С. 83-97.
10. Dantlenko G. The Statute of the International Criminal Court and Third States//Michigan Journal of International Law.-2000.-Vol.21.-#3.-P.445-494.
11. Верле Г. Принципы международного уголовного права: учебник. – О.: Феникс; М.: ТрансЛит, 2011 – 910 с.
12. Хачатурян Т. Х. Проблеми імплементації Статуту Міжнародного кримінального суду в національне законодавство деяких зарубіжних країн. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evp/2011_1_2/Khachatu.pdf.
13. Международный уголовный суд: проблемы, дискуссии, поиск решений / [Под ред., Богуша Г. И., Трикоз Е. Н.]. – М.: Ев-ропейская Комиссия, 2008. – 792 с.
14. Ойвин В. Н. Международный уголовный суд и его перспективы. / В. Н. Ойвин // Российский бюллетень по правам человека. - 2002. - № 16. С. 115 -122.
15. Кулеба Д. І. Участь України в міжнародних організаціях. Правова теорія і практика. – К., 2007. – С. 195-203.
16. Законодавство України – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
17. Конституційний суд України – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/index>.
18. Організація Об'єднаних Націй. Електронний ресурс – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/>.
19. Звернення Президента України до Конституційного Суду України для отримання висновку щодо відповідності Конституції України Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 11 липня 2001 №. 1-35/2001. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01>.

УДК 327.019.5(477)(045)

Качинська Н.О.*

ІМІДЖЕВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті проаналізовано проблему створення іміджу держави на міжнародній арені в нинішніх умовах, пов'язаних з інтеграцією України до Європейського Союзу. Сучасні теоретичні та методологічні підходи до стратегічного планування та управління є основою пропонованого дослідження.

Ключові слова: євроінтеграція, стратегічне планування, іміджеве позиціонування, національна модель іміджу.

The problem of state image creating on the international scene under the current conditions concerned with Ukraine's integration to the European Union is analyzed. Modern theoretical and methodological approaches of strategic planning and management are the basis of the research proposed.

Key words: European integration, strategic planning, image positioning, national model of image.

В статье проанализирована проблема создания имиджа государства на международной арене в нынешних условиях, связанных с интеграцией Украины в Европейский Союз. Современные теоретические и методологические подходы к стратегическому планированию и управлению являются основой предлагаемого исследования.

Ключевые слова: евроинтеграция, стратегическое планирование, имиджевое позиционирование, национальная модель имиджа.

Сучасні умови розвитку світової спільноти, серед яких найбільш динамічними є процеси глобалізації та інформатизації, безумовно спричиняють посилення міждержавної конкуренції в якісно нових сферах: інформаційній, культурній, інтелектуальній, психологічній, тощо. В боротьбі за розуми людей сьогодні на перший план виходять засоби «м'якої сили», вагоме місце серед яких займає феномен іміджу держави. Імідж держави, виступаючи водночас інструментом визначення власних зовнішньополітичних позицій держави та рівня її визнання міжнародною спільнотою, по праву вважається більшістю країн світу національним стратегічним ресурсом.

Насправді, сьогодні вже важко знайти країну, яка б не цікавилась власним іміджем чи не мала би власної іміджевої програми. Слід також зауважити, що кожного року витрати країн на реалізацію цих програм постійно збільшуються через посилення негативного ставлення до країн з боку цільових аудиторій. Спроби вирішити проблему через збільшення фінансування не мають бажаного ефекту. Так, наприклад, дуже гостро стоїть проблема негативного іміджу для США, фінансове забезпечення іміджевих програм яких є одним з високих у світі.

* кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

За таких обставин, безперечно, що пріоритетною задачею державного управління є створення ефективної стратегії іміджевого позиціонування країни на міжнародній арені, використовуючи, в першу чергу, сучасні теоретичні та практичні надбання галузі стратегічного планування та управління в політиці.

Питання створення ефективної стратегії іміджевого позиціонування є дуже актуальним для нашої молоді країни. Україна – це молода європейська держава, яка має дуже вигідне геополітичне розташування на перетині міжнародних транспортних шляхів. Природа наділила Україну багатим сировинним потенціалом, родючою землею, сприятливими кліматичними умовами та доброзичливим народом. Проте труднощі, з якими зіткнулася молода країна в перехідний період – затримка проведення радикальних реформ, нерозвиненість механізмів громадянського суспільства, низька ефективність роботи керівного складу держави, високі темпи інфляції та корупції – все це та інші чинники ускладнили, а точніше стали передумовою, формування негативного іміджу України на міжнародній арені, що не відповідає дійсності, а тим більше українському потенціалу.

Аналіз сучасної ситуації з зовнішньополітичним іміджуванням України продемонстрував наявність великої кількості проблем, на якнайшвидше повинна бути спрямована національна довгострокова стратегія іміджевої політики держави.

Сьогодні перед Україною, як і перед усіма іншими державами світу, поставлена проблема пошуку достойної відповіді на нові виклики ХХІ століття. На думку експертів Національного інституту стратегічних досліджень, перший виклик пов'язаний з гострою конкуренцією за сфери впливу та із стратегіями інтеграції в умовах формування багатопольярного світу; другий виклик – це поглиблення розриву між технологічно розвинутою і соціально забезпеченою Північчю та бідним, відсталим і конфліктним Півднем; зростаюче соціальне напруження, зокрема у регіонах, що потерпають від злиднів та нестабільності, формує третій виклик – гуманітарні катастрофи; четвертий виклик – підвищення конфліктогенності у світі, поява нових загроз безпеці – тероризм, піратство, культурний вандалізм, нові ідеологічні конфлікти (у цих загрозах віддзеркалюється вся складність нового світоустрою і очевидним є те, що відповідь на цей виклик лише з позицій оборони та безпеки є недостатньою і навіть неможливою, адже змін потребує вся система міждержавних, економічних та соціокультурних відносин; п'ятий виклик полягає у прогресуючому антропогенному впливі на навколишнє середовище. До цього слід додати все більшу роль інформаційного фактору в міжнародних стосунках, що, в свою чергу, загострює можливість вирішення зазначених проблем.

Іміджева політика сучасної України в зазначених умовах якомога сильніше вимагає від державного менеджменту якнайшвидшого забезпечення її ефективності через виконання певних функцій та завдань. Таким чином, стратегія іміджевої політики України повинна спрямовуватися на виконання таких функцій:

- сприяння активній інтеграції України у світове політичне, економічне, культурне, соціальне середовище;
- недопущення ізоляції української держави на міжнародній арені через її негативне сприйняття світовою спільнотою;
- створення умови для забезпечення безпеки країни від політичного, економічного, ідеологічного, культурного та військового тиску ззовні;
- створення найкращих умов для підтримки національного бізнесу та залучення іноземних інвестицій;
- сприяння активному розвитку туристичної сфери;
- підтримка та захист українських громадян у зовнішніх відносинах.

Серед системних засад, покликаних зробити іміджеву політику України ефективною в контексті євроінтеграції, слід зазначити такі дії:

- Створення дієвого державного механізму стратегічного іміджевого позиціонування України на міжнародній арені.
- Теоретичне опрацювання іміджевої стратегії України та визначення умов, необхідних для її реалізації на основі механізму концептуального обґрунтування, вибору національної моделі іміджу України та результатів проведення якісного моніторингу.
- Вибір найбільш відповідної тактики для поставлених стратегічних завдань (з урахуванням усіх особливостей цільової аудиторії).
- Належне державне фінансування заходів та заохочення фінансових ресурсів приватних підприємців до вирішення проблеми.
- Забезпечення постійного оперативного внесення змін з увагою на тенденції міжнародних відносин, стан внутрішньополітичної ситуації та зміни в очікуваннях цільової аудиторії.

Першочерговим завданням, яке Україні слід вирішити на шляху до професійного формування іміджу держави на міжнародній арені, – це створення державного механізму розроблення та впровадження іміджевої політики, а також державної системи контролю над виконанням поставлених завдань з метою підвищення рівня ефективності останніх. Необхідною умовою створення такого державного механізму є, передусім, підвищення рівня зацікавленості державної влади проблемою, що повинне реалізовуватися через розроблення та прийняття відповідної законодавчої бази, через належний рівень фінансування галузі та створення державного механізму оперативного реагування на ситуативні проблеми з іміджем.

У найкоротший термін необхідно створити державну установу, головним завданням якої повинно стати розроблення моделі міжнародного іміджу України та її стратегічного позиціонування на міжнародній арені. Серед відділів установи провідне місце необхідно віддати відділу моніторингу та оперативного планування.

Слід зазначити, що важливим компонентом забезпечення високого рівня ефективності стратегії іміджевого позиціонування України є завдання концептуального обґрунтування іміджевої стратегії. Розроблення такої стратегії ґрунтується на концепції національних інтересів держави, загальнонаціональної стратегії розвитку України та галузевих стратегій розвитку (політичної, економічної, соціальної, тощо).

Становлення концепції національних інтересів України бере свій початок з прийняття Декларації про державний суверенітет України, Акту проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленого 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням. Постановою Верховної Ради України від 2 липня 1993 року «Про основні напрями зовнішньої політики України» визначено три основні групи національних і національно-державних інтересів України у сфері міжнародних відносин. З метою їх забезпечення політика України спрямовується на виконання таких найголовніших завдань:

1. утвердження і розвиток України як незалежної демократичної держави;
2. забезпечення стабільності міжнародного становища України;
3. збереження територіальної цілісності держави та недоторканності її кордонів;
4. включення національного господарства у світову економічну систему для його повноцінного економічного розвитку;
5. захист прав та інтересів громадян України, її юридичних осіб за кордоном, створення умов для підтримання контактів із зарубіжними українцями і вихідцями з України, надання їм допомоги згідно з міжнародним правом;
6. поширення у світі образу України як надійного і передбачуваного партнера.

У Концепції (Основах державної політики) національної безпеки України, схваленої Верховною Радою України 16 січня 1997 року, визначено такі пріоритетні національні інтереси України: створення громадянського суспільства, підвищення ефективності органів державної влади та місцевого самоврядування, розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини; досягнення національної злагоди, політичної і соціальної стабільності; гарантування прав української нації та національних меншин України; забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів; створення самодостатньої соціально орієнтованої ринкової економіки; забезпечення екологічно та технологічно безпечних умов життєдіяльності суспільства; збереження та підвищення науково-технологічного потенціалу; зміцнення генофонду українського народу, його фізичного і морального здоров'я та інтелектуального потенціалу; розвиток української нації, історичної свідомості та національної гідності українців; розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності громадян усіх національностей, що становлять український народ; налагодження рівноправних та взаємовигідних відносин з усіма державами, інтегрування в європейську та світову спільноту.

Національний інститут стратегічних досліджень визначає такі пріоритетні національні та національно-державні інтереси України:

- забезпечення суверенітету та територіальної цілісності;
- подолання економічної кризи;
- досягнення національної злагоди, політичної та соціальної стабільності;
- збереження генофонду народу, зміцнення здоров'я громадян;
- створення демократичного суспільства;
- інтеграція України в європейську та світову спільноту;
- забезпечення екологічно безпечних умов життєдіяльності;
- створення цілісної системи забезпечення національної безпеки.

У свою чергу, Державна цільова програма формування позитивного іміджу України до 2011 року від 3 червня 2009 в частині визначення завдань наголошує на тому, що «формування позитивного міжнародного іміджу України є необхідним для забезпечення захисту її національних інтересів, дотримання стратегічного курсу на європейську інтеграцію, успішної конкурентної боротьби на міжнародному ринку збуту та інвестицій».

Таким чином, імідж держави як її стратегічний ресурс певною мірою сприяє захисту національних інтересів, а саме:

- забезпеченню суверенітету та територіальної цілісності через підвищення рівня поваги з боку міжнародного оточення;
- подоланню економічної кризи через залучення іноземних інвестицій та підтримки вітчизняних бізнесових кіл за кордоном;
- інтеграції України в європейську та світову спільноту через підвищення рівня зацікавленості та позитивного її сприйняття в цільових групах тощо.

Стратегія іміджевої політики, окрім врахування національних інтересів, повинна спиратися на довгострокову національну стратегію розвитку. Так, у Посланні Президента України В. Януковича до Українського народу від 3 червня 2010 року розкриваються основні напрямки розвитку української держави та суспільства у XXI столітті, це:

- модернізація політичної системи та розвиток республіканських засад Української держави;
- створення ефективної та відповідальної влади, підзвітної і підконтрольної грома-

дянському суспільству, реформа судової влади, розвиток засад самоврядування та нової регіоналістики;

- захищеність і повноцінна реалізація громадянських прав і свобод, забезпечення верховенства права та демократичного порядку;
- подолання корупції та виведення економіки з «тіні»;
- глибокі соціально-економічні реформи «нової хвилі» та перехід до нової моделі економічного зростання, що ґрунтується на інноваційно-інвестиційній моделі «випереджальної модернізації», створення національної інноваційної інфраструктури;
- розвиток конкурентної національної економіки як необхідної умови національного утвердження, формування сучасної високотехнологічної економічної структури;
- відновлення суспільного діалогу, досягнення стабільного громадянського та політичного миру, загальнонаціональної консолідації;
- запровадження нової гуманітарної політики, яка полягає в утвердженні гуманістичних ідеалів та цінностей як основи розвитку української політичної нації, етнокультурних спільнот як її невід'ємних складових та кожної особистості, розвитку єдиного національного гуманітарного простору;
- результативна зовнішня та безпекова політика національного прагматизму, що ґрунтується на принципах відкритості, позаблоковості, достатньої обороноздатності, максимізації економічного та політичного результату на користь національних інтересів;
- реалізація європейського цивілізаційного вибору України, створення спільної зони вільної торгівлі та набуття асоційованого членства України в ЄС.

Визначена стратегія внутрішніх перетворень повинна створити міцний фундамент для формування привабливого іміджу держави, який, що найголовніше, буде відповідати дійсності. Однак, при цьому доцільним є не очікування перших результатів реформ, а негайна робота щодо іміджування держави.

Серед галузевих стратегій під час розроблення стратегії іміджевої політики держави особливого значення набуває саме національна інформаційна стратегія України, яка поки що не прийнята. Натомість у сфері регулювання інформаційних стосунків сьогодні в Україні існує чимало проблем, одна з яких - нагромадження правових норм, визначених у законах і підзаконних актах. За підрахунками фахівців, кількість законів України, у яких регулюються суспільні інформаційні відносини, перевищує 260. При цьому в багатьох випадках має місце концептуальна неузгодженість юридичних норм, їх розпорошеність по суміжних сферах законодавства, а також використання в нормативних актах термінів, що недостатньо коректні, застарілі та/або не мають чіткого визначення. Українське законодавство у низці ділянок «відстає» від динаміки змін, що виникають в процесі розвитку інформаційних відносин в Україні та світі. Слід зазначити, також, що досі недостатньо розвиненою є національна система глобального збору та поширення інформації (кореспондентські мережі, представництва інформаційних агенцій тощо). Названі чинники обумовлюють дві фундаментальні вади української системи ЗМІ:

- високий ступінь інформаційної залежності вітчизняних ЗМІ від інших держав та медіа-структур, що не відповідає національним інтересам і є прямою загрозою інформаційній безпеці держави та суспільства;
- недиверсифікованість національного медіа-середовища, тобто неспроможність ЗМІ адекватно задовольнити інформаційні потреби всіх соціальних груп, незалежно від віку, статі, статусу, рівня освіти, релігійних, етнокультурних уподобань та інших особливостей.

Таким чином, розроблення національної інформаційної стратегії є дуже важливим підґрунтям стратегії іміджевої політики держави, яка спирається на концепцію націо-

нальних інтересів, загальнонаціональну стратегію розвитку держави та інші галузеві стратегії.

Як показало опрацювання концептуальних засад стратегії іміджевої політики держави, важливим її етапом є вибір **моделі бажаного іміджу**. Структура моделі бажаного іміджу України передбачає наявність трьох основних компонентів:

- незмінні складові іміджевої ідентичності;
- змінні складові іміджевої ідентичності;
- маркетингові іміджеві характеристики (Рис.1).

До незмінних характеристик слід віднести геополітичне розташування, історичні факти, особливості національного характеру, історичну спадщину, державну мову тощо. До змінних компонентів належать політична, економічна, культурна, соціальна ситуація в країні, міжнародні стосунки держави тощо. Змінні компоненти, отже, мають такі особливості, як динамічність та можливість постійно змінюватися. До маркетингових компонентів належать такі характеристики держави, які є предметом брендингу. Це найбільш змінні компоненти, які найчастіше є кращими ніж суб'єкт, який вони описують. Головною ідеєю саме стратегічного позиціонування іміджу держави є те, що воно повинно врахувати та працювати з усіма компонентами моделі іміджу, залежно від ситуацій (очікувань цільової групи та власних інтересів в регіоні) розставляти акценти на тому чи іншому компоненті.

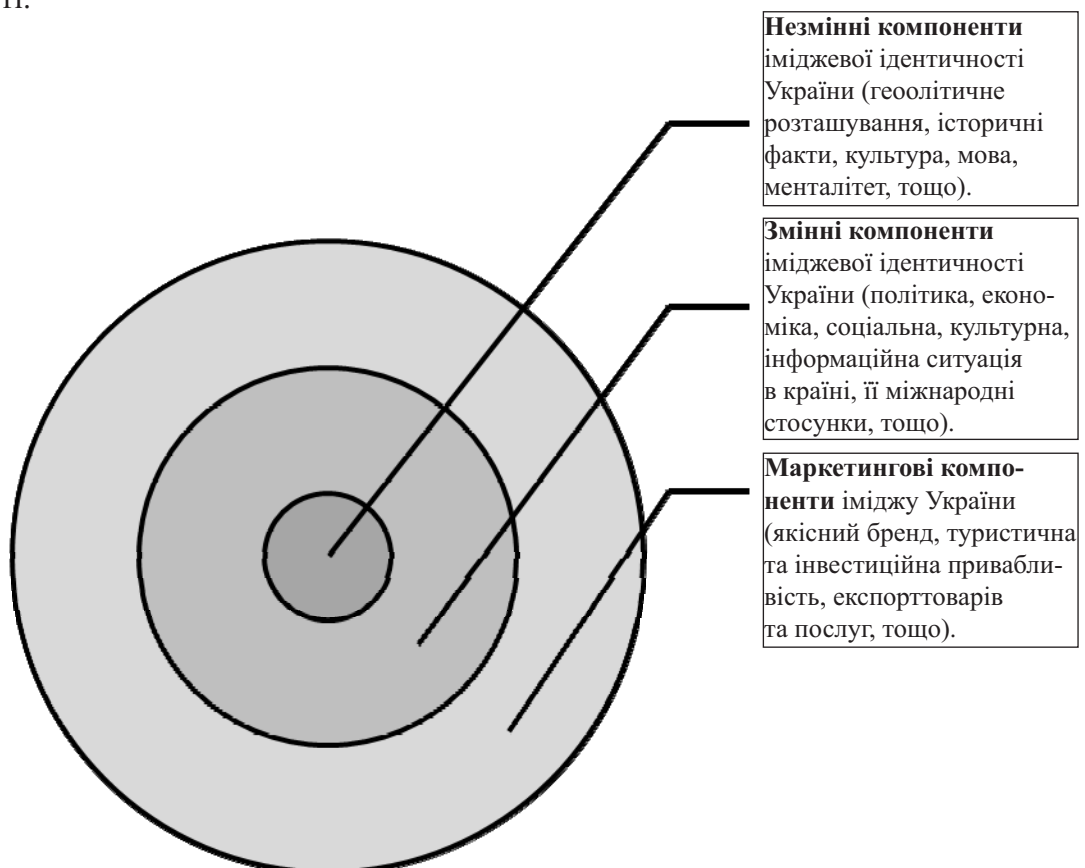

Рис. 1. Теоретична модель іміджу України в контексті євроінтеграції.

Важливою цінністю запропонованої моделі іміджу України є її варіабельність відповідно до потреб іміджевої політики та стратегії, що, безумовно, забезпечить певний рівень ефективності в сучасних умовах.

Зазначена варіабельність багато в чому залежить від результатів якісного моніторингу поточної ситуації іміджу України. Моніторинг повинен охопити всі рівні проблеми:

- на глобальному рівні: проведення глибинних інтерв'ю серед представників міжнародних організацій та транснаціональних кампаній, з якими співпрацює Україна та в співпраці з якими вона зацікавлена; контент-аналіз вторинної інформації повідомлень ЗМІ, національної реклами;
- на міжнародному рівні: проведення опитувань, фокус-груп серед цільових груп певних держав: політиків, бізнесменів, потенційних інвесторів, потенційних туристів тощо;
- на регіональному рівні: проведення широкомасштабних соціологічних опитувань у найбільш проблемних регіонах або у групах високого пріоритету.

Опрацювання результатів такого глобального моніторингу дасть змогу обрати та запропонувати цільовій аудиторії найбільш відповідну конфігурацію іміджу України, а головне – створить умови цільового використання коштів на іміджеві програми та отримання швидких результатів від таких програм. Головне завдання, що об'єднує всі можливі варіанти іміджу та іміджевої стратегії, – це заснування нових стереотипів на основі отриманих результатів моніторингу.

Дослідити наскільки правильно обрана модель іміджу, стратегія і тактика її позиціонування, слід за допомогою державної системи оцінювання. На основі досвіду зарубіжних держав пропонується обрати таку систему контролю: на першому етапі необхідним є проведення оцінювання виконання тактик іміджевої стратегії; на другому – оцінювання впливу від обраної стратегії і тактики.

Пропонуємо таку систему контролю:

- на першому етапі за допомогою математичних засобів слід провести обчислення витрачених ресурсів на утримання державної установи, кількість реалізованих та нереалізованих заходів разом з обрахунком витрачених ресурсів; також необхідним є проведення якісного та кількісного аналізу висвітлення тем української проблематики в ЗМІ міжнародного та регіонального рівнів;
- на другому етапі необхідно відстежити зміни у ставленні цільових груп (широкомасштабні інтерв'ю, фокус-групи) та конкретні результати (збільшення інвестицій, туристів, підписаних міжнародних угод тощо). Важливою характеристикою є зміна інтересів у медіа-середовищі, тобто якість медійного продукту про Україну та його трансформацію. Результатом контролю є зіставлення обох рівнів та внесення змін до стратегії і тактики.

Таким чином, як результат концептуального та прикладного вивчення стратегії і тактики іміджевої політики держави в контексті євроінтеграції слід запропонувати такий план дій з метою ефективного державного іміджування України:

1. Підвищення рівня зацікавленості та розуміння гостроти проблеми у представників державної влади, бізнесу, науки, пересічних громадян тощо.
2. Створення державної структури формування привабливого міжнародного іміджу України, до обов'язків якої має увійти розроблення та реалізація національної стратегії іміджевої політики.
3. Прийняття повноцінної законодавчої бази іміджевої політики України.
4. Проведення ретельного моніторингу проблеми на всіх рівнях (глобальному, міжнародному та регіональному), з метою визначення поточного іміджу та очікувань цільових груп.
5. Концептуальне обґрунтування стратегії на державному рівні, визначення місії та завдань довгострокової іміджевої стратегії України.

6. Вибір національної моделі іміджу.
7. Вибір відповідного алгоритму застосування тактичного інструментарію.
8. Створення ефективного виконавчого механізму.
9. Раціональне фінансування іміджевої сфери.
10. Створення ефективного державного механізму контролю та оперативного внесення змін до стратегії іміджевої політики держави.

Підбиваючи підсумок вищезазначеному, слід сказати, що високий рівень актуальності проблеми розроблення та впровадження іміджевої стратегії України обумовлений її переважно негативним, таким, що не відповідає дійсності, міжнародним іміджем, що склався за роки незалежності, та сучасними викликами та загрозами міжнародного оточення. За таких умов серед завдань іміджевої політики України на перший план виходять необхідність сприяння активній інтеграції України у світове середовище, недопущення ізоляції української держави, створення умов для безпеки країни від будь-якого тиску ззовні, підтримка національного бізнесу та залучення іноземних інвестицій, сприяння активному розвитку туристичної сфери, підтримка та захист громадян в їхніх зовнішніх відносинах. Головним критерієм такої стратегії повинна стати ефективність, на забезпечення чого спрямовані і конкретні дії державної влади.

Список використаних джерел

1. Гнатюк С. Актуальні проблеми державної інформаційної політики в Україні: аналітична записка / Сергій Гнатюк. – (Національний інститут стратегічних досліджень). – Київ, квітень, 2008. – Режим доступу до статті: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/april08/3.htm>.
2. Зубик О. Імідж України: погляд з-за меж. [Електронний ресурс] / Ольга Зубик. – Всеукраїнська Експертна Мережа. – Режим доступу: http://experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=11063.
3. Імідж України в сучасному контексті. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/151966>. – (Офіційні матеріали Міністерства культури України).
4. Послання Президента Віктора Януковича до Українського народу від 3 червня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Національний інститут стратегічних досліджень. – Офіційні матеріали. – http://www.niss.gov.ua/book/Poslannya_2010/1.pdf.
5. Про затвердження Державної цільової програми забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003-2006 роки. – Постанова Кабінету міністрів від 15 жовтня 2003 р. № 1609 [Електронний ресурс]. – Законодавча база України. – Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1609-2003-%EF.
6. Про затвердження Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України до 2011. – Постанова Кабінету міністрів від 3 червня 2009 р. № 554 [Електронний ресурс]. – Законодавча база України. – Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=554-2009-%EF.
7. Україна в XXI столітті. Стратегія реформ та суспільної консолідації: Експертна доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до Послання Президента України В. Януковича до Українського народу. [Електронний ресурс]. – Національний інститут стратегічних досліджень. – Офіційні матеріали. – http://www.niss.gov.ua/book/Poslannya_2010/3.pdf.

8. Anholt S. Nation brands of the twenty first century [Text] / Simon Anholt // The journal of brand management, Volume 5, Number 6: Henry Steward Publication, July 1998. – P. 395-406.
9. Boulding K. The Image: Knowledge in Life and Society / Kenneth E. Boulding. – USA: The University of Michigan Press, 1961. – Manufactured in USA, 2009. – 179 p. Dinnie K. Identity and image of nations. [Electronic resource] / Dr. Keith Dinnie // Brand horizons management. – Mode of access: www.brandhorizons.com/keith.dinnie.html.
10. Kunczik M. Images of nations and international public relations / Michael Kunczik. – New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1997 – 337 p.
11. The Anholt Nation Brands Index: Special Report Q2 2007 [Text]. – Mode of access: http://www.simonanholt.com/Research/NBI_Q2_2007.pdf.

УДК: 341.1/8

Мікічурова О.В.*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ВЗАЄМНОЇ ВИГОДИ В ДІЯЛЬНОСТІ КОНФЕРЕНЦІЇ ООН З ТОРГІВЛІ ТА РОЗВИТКУ (ЮНКТАД)

В статті аналізується реалізація принципу взаємної вигоди в діяльності Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД).

Ключові слова: Міжнародне економічне право, право міжнародної торгівлі, принцип взаємної вигоди, Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД).

In article is analyzed realization of the principle of the mutual benefit in activity of the Conference UNO of trade and development.

Key words: International economic right, right of world trade, principle of the mutual benefit, United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD).

В статье анализируется реализация принципа взаимной выгоды в деятельности Конференции ООН по торговле и развитию (ЮНКТАД).

Ключевые слова: Международное экономическое право, право международной торговли, принцип взаимной выгоды, Конференция ООН по торговле и развитию (ЮНКТАД).

Постановка проблеми.

Принцип взаємної вигоди є допоміжним принципом міжнародного економічного права і хоча, він не має імперативного характеру, він є загальним принципом права, який має бути основою міжнародного економічного співробітництва. У різні часи в практиці держав спостерігались випадки його недотримання, що негативно позначалось на міжнародних відносинах. В широкому тлумаченні принцип взаємної вигоди означає відступ від формальної рівності на користь рівності фактичної. Така трактовка допускає встановлення формальної нерівності задля забезпечення реальної рівності сторін. Подібне розуміння даного принципу, на нашу думку, є найбільш повним та адекватним. Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) була створена з метою забезпечення справедливої міжнародної торгівлі. Вона стала однією з перших спроб держав в міжнародному просторі реалізації принципу взаємної вигоди в його розширеному тлумаченні та закріплення його в якості основи міжнародного економічного співробітництва. Дослідження ефективності реалізації принципу взаємної вигоди та перспектив його дотримання в якості імперативу в міжнародних економічних відносинах у майбутньому є актуальним та важливим питанням теорії та практики міжнародного економічного права та потребує дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Як у роботах вітчизняних вчених, так і у роботах їх закордонних колег дослідженню принципу взаємної вигоди не приділяється належної уваги. Деякі аспекти досліджуваної

* Старший викладач кафедри Теорії держави та права Міжгалузевої академії управління.

Науковий керівник: доцент Григоров О.М.

теми відображено у роботах: Г. М. Вельямина, В. М. Шумілова, М. В. Почкаєвої, С. П. Гончарової, Б. Г. Ушакова та інших.

Цілі статті.

Основною метою статті є дослідження відображення та реалізації принципу взаємної вигоди в розширеному тлумаченні у діяльності Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД).

Викладення основного матеріалу.

На сесіях Генеральної Асамблеї ООН (ГА ООН) у період з 1955 по 1963 роки неодноразово піднімалось питання про необхідність детального обговорення питань міжнародної торгівлі на спеціальній міжнародній конференції.

У 1963 р. відбулась 18-та сесія Генеральної Асамблеї ООН, що розглянула питання стабілізації та розвитку міжнародної торгівлі. З ініціативи ГА у березні-червні 1964 р. у Женеві відбулась перша Конференція ООН з торгівлі і розвитку, що вже в грудні цього ж року рішенням ГА була перетворена у постійний орган ООН – ЮНКТАД та відіграла згодом надзвичайно важливу роль в організації міжнародної торгівлі.

Є. Ф. Жуков характеризує ЮНКТАД як постійний міжурядовий орган, що координується ГА ООН в сфері торгівлі, фінансів, технологій, інвестицій та розвитку, основною метою якого є сприяння розвитку країн, що розвиваються на основі справедливості та взаємної вигоди [1, с. 315].

Ми погоджуємось з думкою дослідника Р. Пребіша, який зазначає, що компетенція та основне завдання ЮНКТАД полягає в тому, щоб знайти відповідні форми для об'єднання світової торгівлі в інтересах взаємної вигоди усіх країн, тому що світова торгівля є засобом розвитку не тільки країн, що розвиваються але і розвинених і тих, що займають проміжну ланку між цими двома групами [2, с. 6].

Принцип взаємної вигоди було відображено вже на першій Конференції ЮНКТАД у 1964 році в документі – «Принципи міжнародних торгових відносин та торгової політики, що сприяє розвитку». Він міститься в восьмому загальному Женевському принципі, де зазначено що Міжнародна торгівля повинна бути взаємовигідною та проводитись на основі режиму найбільшого сприяння; в рамках цієї торгівлі не повинні здійснюватись дії, що наносять збитки торговельним інтересам інших країн. [3, с. 24-25].

Це положення закріплює загальний принцип взаємної вигоди в міжнародній торгівлі та пов'язує його з режимом найбільш сприятливої нації. А в самому тексті принципу восьмого задля забезпечення реальної взаємної вигоди між сторонами різними за рівнем економічного розвитку встановлюються пільги для країн, що розвиваються, що допускаються при використанні принципу найбільшого сприяння.

Як слушно зазначає Г. М. Вельямінов, Женевська конференція не обмежилась простим проголошенням принципу взаємної вигоди в міжнародній торгівлі, а також конкретизувала реальне забезпечення цього принципу шляхом встановлення деяких пільгових (тобто формально не рівних для всіх) винятків із принципу найбільшого сприяння на користь країн, що розвиваються [4, с. 177].

Іншою гарантією забезпечення взаємної вигоди в міжнародній торгівлі, що міститься в принципі восьмому є встановлення положення про те, що в рамках міжнародної торгівлі: «не мають здійснюватись заходи, що наносять збитки торговим інтересам інших країн».

З цього приводу В. М. Шумілов зазначає, що на Женевській конференції ООН з торгівлі та розвитку передбачалась можливість винятків з РНС (режиму найбільшого сприяння) на користь країн, що розвиваються шляхом надання їм в односторонньому порядку

додаткових поступок, які б не розповсюджувались на розвинені країни [5, с. 98]. Таким чином, така система преференцій мала стати каналом відступу від формальної рівності на користь фактичної, що є, на нашу думку, позитивним кроком у напрямі встановлення справедливої міжнародної торгівельної системи.

В цьому ж році правило про «не очікування розвиненими країнами з боку країн, що розвиваються взаємності у питаннях зниження бар'єрів в торгівлі» стало складовою частиною ГАТТ.

Адже, як наголошує Г.М. Вельямінов: «Взаємна вигода може забезпечуватись і без дотримання правила про взаємність за принципом формального рівноправ'я в кожному ізольованому випадку. Важливо щоб була забезпечена реальна взаємність вигод, що може виражатись в обміні рівними матеріальними цінностями та правами. Взаємність вигод може забезпечуватись більш складними комплексними економічними та іншими факторами» [4, с. 178].

З ним можна погодитись, адже формальне дотримання принципу взаємної вигоди може обернутись фактичною невигодою однієї із сторін, а це ще раз підтверджує, що принцип взаємної вигоди необхідно розглядати у широкому сенсі, не фокусуючись лише на еквівалентних матеріальних перевагах. Адже, одні і ті самі дії чи умови можуть бути вигідними для однієї із сторін і абсолютно не вигідними для іншої. До того ж окрім суто економічних вигод для сторін можуть існувати додаткові вигоди в соціальній, політичній чи інших площинах.

В ЮНКТАД принцип невзаємності, як окремий випадок відображення принципу взаємної вигоди в його розширеному тлумаченні відображений найбільш повно.

Ще одним прикладом цього було створення у 1971 році загальної системи преференцій (ЗСП). Ця система передбачає зниження та відміну митних зборів усіма розвиненими країнами у торгівлі із країнами, що розвиваються на невзаємній основі, тобто без вимоги з боку останніх зустрічних торгово-політичних вимог. Хоча розвинені країни зробили винятки із ЗСП, ця система позитивно вплинула на стан експорту з країн, що розвиваються.

У відповідності до резолюції ГА ООН 2820 (XXVI) від 16.12.1971 року з 13.04 по 21.05 1972 року в Сантьяго (Чилі) відбулась третя сесія ЮНКТАД. Сесія прийняла ряд важливих резолюцій та рекомендацій що поклали початок розробці документів, що визначають Новий економічний порядок.

В травні 1974 року відбулась VI спеціальна сесія ГА ООН, що, як зазначає М. В. Почкаєва, стала першою в історії ООН сесією, що була присвячена економічним проблемам [6, с. 18].

С. П. Гончарова і Б. Г. Ушаков подібної думки, зокрема, вони підкреслюють, що сам факт скликання VI спеціальної сесії ГА став значною подією в міжнародному житті та був першим випадком в історії ООН, коли сесія ГА була повністю присвячена розгляду економічних питань [7, с. 48].

Сесія прийняла ряд важливих документів, які містили принцип взаємної вигоди, а саме: Декларацію про встановлення нового міжнародного економічного порядку та Програму дій щодо встановлення нового міжнародного економічного порядку, а також ухвалила Хартію Економічних прав та обов'язків держав 12.12.1974 р.

Так, в Декларації про встановлення нового міжнародного економічного порядку члени ООН урочисто заявляють про свій намір створити Новий економічний порядок, заснований на справедливості, суверенній рівності та співробітництві всіх держав незважаючи на їх соціально-економічний устрій, який має ліквідувати нерівність та покінчити з несправедливістю, ліквідувавши зростаючу нерівність між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються [8].

В п. 3 Декларації зазначається: «політичний, економічний та соціальний стан нинішнього та майбутнього поколінь залежить від співробітництва між усіма членами міжнародного співтовариства на основі суверенної рівності та ліквідації нерівності, що існує між ними [8].

Декларація звертає увагу на необхідність взаємовигідного економічного співробітництва, що має виражатись в еквівалентному обміні, ліквідації неоколоніалізму та дискримінації країн, що розвиваються в міжнародній торгівлі та засновуватись на принципах суверенної рівності та справедливості.

Вона також закликає держави в п.4 п): «при можливості надавати преференційний та невзаємний режим для країн, що розвиваються в усіх сферах міжнародного економічного співробітництва усюди, де це можливо» [8].

Варто зазначити, що преференційний та невзаємний режим для країн, що розвиваються є окремим випадком принципу взаємної вигоди в його широкому тлумаченні. Отже, Декларація містить принцип взаємної вигоди та закликає держави до його дотримання.

Програма дій щодо встановлення Нового міжнародного економічного порядку укладена у дусі Декларації. Вона наголошує на необхідності надання різнобічної економічної допомоги країнам, що розвиваються.

Вже в розділі 1 п.б) зазначається що, державам необхідно вжити заходів з видобутку, експлуатації, розробки, збуту й розподілу природних ресурсів, особливо ресурсів країн, що розвиваються, з тим щоб це послугоувало їх національним інтересам, сприяло їх колективному самозабезпеченню і зміцнювало взаємовигідне міжнародне економічне співробітництво з метою забезпечення прискореного розвитку країн, що розвиваються [9].

Програмою також визначаються основні напрями надання такої допомоги, серед яких виділяється заклик до застосування розвиненими державами по відношенню до країн, що розвиваються преференційного, пільгового режиму та застосування принципу невзаємності в наданні такого режиму. З цього випливає, що в Програмі, як і в Декларації принцип взаємної вигоди відображається повною мірою.

Хартія економічних прав та обов'язків держав 1974 року також містить пряму вказівку на необхідність дотримання державами принципу реальної взаємної вигоди.

Так, в преамбулі Хартії держави заявляють, що однією з цілей Хартії є сприяння встановленню Нового міжнародного економічного порядку, заснованого на справедливості, суверенній рівності, взаємозалежності, спільності інтересів та співробітництві між усіма державами незалежно від їх економічних та соціальних систем [10].

Також тут зазначається, що держави бажають створити умови для заохочення співробітництва на основі взаємної вигоди та справедливих перевагах для всіх миролюбних держав, які бажають виконувати положення цієї Хартії, в економічній, торговельній, науковій і технічній галузях, незалежно від політичних, економічних або соціальних систем [10]. Наголошується в Декларації і про переконаність держав щодо необхідності створення системи міжнародних економічних відносин на основі суверенної рівності, взаємної та справедливої вигоди та тісного взаємозв'язку інтересів усіх держав [10].

Розділ 1 Декларації виділяє принципи якими будуть регулюватись міжнародні економічні відносини між державами. Чільне місце серед яких займає «принцип взаємної та справедливої вигоди».

Зміст Декларації є подібним до змісту Хартії та Програми. Центральна увага приділяється забезпеченню справедливості міжнародних економічних відносин та взаємодопомоги серед країн. Ст. 19 Декларації знову закликає держави до відступу від формальної вигоди на користь фактичної через надання «преференційного та невзаємного режиму країнам, що розвиваються в тих сферах де це можливо».

Як зазначають науковці, до кінця 70-х років розвинені країни та країни, що розвиваються знаходили консенсус у питаннях проголошених Хартією, Програмою та Декларацією. Проте, надалі вимоги країн, що розвиваються зростали, економічна ситуація змінювалась, а бажання розвинених країн йти на поступки та дотримуватись принципу взаємної вигоди у його найширшому розумінні зменшувалось.

Так, під час сесії ЮНКТАД в Манілі в 1979 році при прийнятті «Кодексу поведінки ТНК» розвиненим країнам та країнам, що розвиваються не вдалось дійти згоди щодо його прийняття.

На наступних сесіях також виникали складнощі у порозумінні між державами. Протягом всього часу своєї діяльності ЮНКТАД керувалась принципами проголошеними у Декларації, Програмі та Хартії, проте їх реалізація залишає бажати кращого, адже документи, що ухвалює ЮНКТАД мають рекомендаційний характер. До того ж, після розпаду СРСР у 1991 році їх морально-політичне значення значно знизилось. На політичній арені світу залишилась лише одна наддержава США, що не поспішала надавати преференції слаборозвиненим державам.

В останні двадцять років спостерігається поступове підвищення інтересу держав до реалізації принципу взаємної вигоди у міжнародних відносинах. В період з 1991 по 2013 рік відбулось шість сесій ЮНКТАД. На кожній сесії обговорювались нагальні питання міжнародних відносин, наголошувалось на необхідності розвитку усіх країн світу та приймалися відповідні документи, що підтверджували прагнення країн, а кожного року ЮНКТАД робились доповіді з торгівлі і розвитку. Ці доповіді були присвячені проблем глобалізації та її впливу на світову економіку, а також економічному стану у регіонах світу і можливостям його поліпшення та проблемам розвитку.

На VIII сесії ЮНКТАД, що відбулась у 1992 р. на проблемі дотримання реальної взаємної вигоди між сторонами у міжнародній торгівлі окремо не наголошувалось. Під час дії сесії було укладено Картахенську угоду «Про нове партнерство з метою розвитку». В ній сформульована політика і визначені заходи у сфері фінансів, торгівлі, сировинних товарів, технології і послуг, містяться рекомендації щодо вирішення як застарілих, так і нових проблем торгівлі та розвитку. Аналітична частина включає в себе систематичне вивчення впливу національної та міжнародної політики на розвиток, при цьому основна увага приділяється проблемам управління.

Наступна, IX сесія ЮНКТАД була проведена у 1996 р. Вона стосувалась переважно проблем розвитку та шляхів його прискорення.

Зокрема, на сесії розглядалися питання глобалізації та розвитку, участі в міжнародній торгівлі країн, що розвиваються, інвестицій, розвитку технологій, міжнародної торгівлі товарами та послугами, сприяння інтеграційним процесам в питаннях торгівлі, розвитку інфраструктури в сфері послуг з метою підвищення ефективності торгівлі та інші актуальні питання.

Окрім іншого, на сесії наголошувалось на необхідності дотримання справедливості в міжнародній торгівлі між країнами та необхідності допомоги країнам, що розвиваються, що є позитивною ознакою руху в бік дотримання взаємної вигоди в міжнародних відносинах.

На початку XXI століття відбулась X сесія ЮНКТАД (12-19 лютого 2000 р. у Бангкоку, Таїланд). На сесії було зазначено, що в контексті можливостей, що створюються в процесі технологічної революції, відкриття ринків і глобалізації основними цілями ЮНКТАД є прискорення процесів економічного зростання та сталого розвитку. Країни також наголосили на необхідності забезпечення рівноправності і участі в міжнародному економічному житті усіх країн світу.

В ході сесії були прийняті Бангкокська Декларація та План дій. У Декларації було відзначено, що діяльність ЮНКТАД повинна проходити в контексті Декларації тисячоліття (Millennium Declaration) Організації Об'єднаних Націй, тобто спрямована на боротьбу з бідністю в цілому (зниження в два рази до 2015 року числа жителів Землі, що живуть менш ніж на один долар на день). Серед пріоритетів ЮНКТАД в новому столітті були заявлені ефективна інтеграція всіх країн у світову торгову систему і підтримка економіки, заснованої на інтелекті.

На нашу думку, ця сесія поклала початок відродження інтересу до ефективної реалізації принципу взаємної вигоди в міжнародній торгівлі.

На XI сесії ЮНКТАД, що відбулась у Сан-Паулу в Бразилії у 2004 році широко обговорювалися питання, пов'язані зі значенням міжнародної торгівлі для сталого розвитку, ліквідації бідності і голоду, досягненні справедливих і рівноправних умов при проведенні багатосторонніх торгових переговорів. Підкреслювалося, що розвиток має стати основою порядку денного міжнародних економічних відносин. Розглядалися питання, пов'язані з роллю торгівлі у вирішенні гендерних питань, а також значимістю творчих галузей (музики, кінематографу) у сприянні розвитку. В ході сесії було прийнято Сан-Паульський консенсус та Декларацію Дух Сан-Паулу.

П. 7 Сан-Паульського консенсусу наголошує на необхідності для країн знайти баланс між цілями ефективності та цілями справедливості [11], що, на нашу думку, є важливим закликком держав до перегляду економічної політики в бік соціалізації та солідаризації міжнародних економічних відносин.

В Декларації «Дух Сан-Паулу» зазначається, хоча глобалізація ставить серйозні задачі, вона і відкриває нові можливості для багатьох країн, деякі з них отримують вигоди від торгівлі, інвестицій, потоків технологій та перемогу в боротьбі з бідністю та злиднями; інші залишаються на периферії процесу глобалізації [12]. Далі країни наголошують на необхідності залучення усіх країн до міжнародної торгівлі, як рушійної сили розвитку на принципах справедливості та взаємної вигоди.

Наступна – XII сесія ЮНКТАД: «Можливості та виклики глобалізації для розвитку» відбулась 20-25 квітня 2008 року у м. Аккра, Гана. На сесії був прийнятий підсумковий документ «Аккрська угода», в якій визначено пріоритетні напрямки діяльності ЮНКТАД на найближчу перспективу, в т.ч. сприяння підвищенню узгодженості в розробці глобальної політики на всіх рівнях в інтересах забезпечення сталого розвитку та скорочення масштабів бідності в світі, а також заохочення економічного співробітництва між державами, що розвиваються.

В п. 103 Аккрської угоди зазначається: «ЮНКТАД повинна заохочувати та підтримувати співробітництво між державами членами... на багатосторонній основі справедливих принципів та правил...» [13]. І хоча, принцип взаємної вигоди тут прямо не згадується, на нашу думку, він має на увазі під поняттям «справедливі принципи та правила».

Остання на сьогодні – XIII сесія ЮНКТАД була проведена Доха Катар у 2012 р. та була присвячена обговоренню останніх тенденцій та проблем світової економіки, розглядалися проблеми нерівності в доходах як всередині країн, так і між країнами. Також було проведено аналіз взаємозв'язку нерівності та торгівлі по регіонах світу та особливостей глобалізації.

Так, в пункті f) розділу А «На шляху до нового консенсусу з питань розвитку» зазначається: «При наявності асиметричних економік та панівного становища деяких країн на ринку неможливо виходити з того, що лібералізація торгівлі та фінансової сфери автоматично надасть вигоди усім країнам в глобальній економіці» [14].

Поряд з цим, в розділі III С пункті 202 відмічається, що ЮНКТАД буде вирішувати задачу перебалансування глобальної економіки з позицій комплексного підходу до політики в сфері розвитку в умовах взаємозалежної та відкритої світової економіки...розуміючи неможливість усунення дисбалансів роздільно чи поетапно, зусиллями окремих країн або навіть в рамках створених об'єднань обраних [14]. Це означає розуміння та готовність держав вирішувати нагальні економічні питання разом на засадах справедливості та взаємної вигоди.

З такими висновками ЮНКТАД перегукуються і резолюції ГА ООН останніх років, серед яких варто виділити Резолюцію, прийняту Генеральною Асамблеєю на шістдесят сьомій сесії 20.03.2013 р. № 67/217 «На шляху до встановлення Нового міжнародного економічного порядку» за доповіддю Другого комітету ГА.

В резолюції ГА посилається на Декларацію про встановлення нового міжнародного економічного порядку 1974 р., Програму дій щодо встановлення нового економічного порядку 1974 р., а також на свої попередні резолюції та рекомендації: «Відмічає наявність проблем системного характеру в контексті глобальної економічної архітектури, що потребують перегляду системи глобального економічного регулювання» [15] та «знов підтверджує необхідність продовження роботи з встановлення Нового міжнародного економічного порядку, заснованого на принципах справедливості, суверенної рівності, взаємозалежності, загальній зацікавленості, співробітництві та солідарності усіх держав» [15]. Резолюцією вона постановляє, продовжити вивчення міжнародної економічної ситуації та її впливу на процес розвитку та просить Генерального секретаря включити в його доповідь Генеральній Асамблеї до пункту «Глобалізація та взаємозалежність» оновлений огляд основних міжнародних економічних проблем і задач, які необхідно вирішити для забезпечення справедливого та всезагального економічного росту та розвитку з урахуванням підсумкових документів конференцій і зустрічей на рівні ООН в економічній, соціальній та суміжних сферах та принципів, що в них містяться для підготовки до здійснення Порядку денного в сфері розвитку на період після 2015 року в світлі відповідних принципів, викладених в Декларації про встановлення нового економічного порядку та Програмі дій щодо встановлення Нового економічного порядку [15].

Виходячи з вищезазначеного, ми можемо зробити наступні **висновки**:

ЮНКТАД засновувалась як постійний міжнародний економічний орган ООН, що покликаний вирішувати економічні проблеми та сприяти розвитку усіх країн світу.

Серед принципів на яких засновувалась його діяльність та яких було рекомендовано дотримуватись всім країнам-членам ООН – принцип взаємної вигоди. Його було вперше проголошено на першій сесії у 1964 році у «Принципах міжнародних торгових відносин та торгової політики, що сприяє розвитку». Пізніше, закріплено у Декларації про встановлення нового міжнародного економічного порядку та Програмі дій щодо встановлення нового міжнародного економічного порядку, а також Хартії Економічних прав та обов'язків держав 12.12.1974р. Наступні документи, що приймались ЮНКТАД посилались на вищезазначені та уточнювали їх.

В останні двадцять років з 1991 року по сьогодні відбулось шість сесій ЮНКТАД. Вони були здебільшого присвячені економічному аналізу процесу глобалізації та її впливу на світову економіку, світовим економічним кризам, питанням економічної нерівності в доходах серед населення різних регіонів світу, а також питанням боротьби зі злиднями та голодом в світі.

Аналіз сесій ЮНКТАД останніх років свідчить про розуміння державами взаємозалежності світової економіки та необхідності сумісних дій та зусиль на шляху до подолання наслідків світових економічних криз та недопущення їх у майбутньому шляхом

досягнення фактичної рівності країн та співробітництва на основах рівності, справедливості та взаємної вигоди.

Цілі та принципи, визначені ЮНКТАД, відображаються також і в інших документах органів ООН та її спеціалізованих установ. Одним з останніх є Резолюція ГА 67/217 від 20.03.2013р. що, на нашу думку, є відображенням не лише прагнення держав до встановлення Нового міжнародного економічного порядку, а й свідчить про підвищення загального інтересу до принципу взаємної вигоди.

Список використаних джерел

1. Е. Ф. Жуков. Международные экономические отношения. – М.: Юнити-Дана. – 2000. – 485 с.
2. Raul Prebisch Theoretical and Practical Problems of Economic Growth. – 1950. – 165p.
3. С.Т. Фомин. ЮНКТАД: международная организация по торговле и развитию, М.: Международные отношения. – 1970. – 125 с.
4. Г. М. Вельяминов. Правовое регулирование международной торговли. – М.: Международные отношения. – 1972 г. – 235 с.
5. В. М. Шумилов Международное публичное экономическое право. – Изд. 2. – М.: Экономист. – 2001. – 288 с.
6. М. В. Почкаева. Международные экономические организации (правовые вопросы). – М.: Международные отношения. – 1987. – 93 с.
7. С. П. Гончарова, Б. Г. Ушаков. Деятельность ООН в экономической и социальной областях. – М.: Сталь. – 1978. – Ч. 1. – 82 с.
8. Сайт ООН: [Интернет ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/econ_order.shtml.
9. Юридичний інтернет-портал «ЗонаЗакона» [Интернет ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zonazakona.ru/law/abro/241/>.
10. Сайт ООН: [Интернет ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/rights_and_duties.shtml.
11. Сайт ООН: [Интернет ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/sao_paulo_consensus_intro.shtml.
12. Сайт ООН: [Интернет ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/unctad11_decl.shtml.
13. Сайт ЮНКТАД: [Интернет ресурс]. – Режим доступа: http://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/cid23_ru.pdf.
14. Сайт ЮНКТАД: [Интернет ресурс]. – Режим доступа: <http://unctadxiii.org/en/Pages/home.aspx>.
15. Сайт ООН: [Интернет ресурс]. – Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N12/491/64/PDF/N1249164.pdf?OpenElement>.

*Шершньова О.А.**

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН УТРИМАННЯ (АЛЕМЕНТУВАННЯ): ТЕРМІНОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

В даній статті автор розглядає термінологічну проблему відносин утримання (алементування) в сімейному праві України. Вивчається правовий досвід зарубіжних країн та різні концепції тлумачення утримання і аліментів. На підставі аналізу законодавства і правової доктрини пропонується авторське тлумачення основних дефініцій і області для їх застосування.

Ключові слова: зобов'язання з утримання, аліменти, утриманці, добровільне виконання, кошти на утримання.

In the article author examines the problem of application of maintenance terminology in the Ukraine's family law. Also experience of foreign countries and different concepts of giving the constructions on maintenance and alimony had been examined. Author offers own interpretation of the main definitions, based on the analysis of legislation and family law doctrine.

Keywords: maintenance obligation, alimony, dependents, voluntary discharge of duties, allowance.

В настоящей статье рассматривается проблема применения терминологии, употребляемой к отношениям содержания (алиментирования) в семейном праве Украины. Изучается правовой опыт зарубежных стран и различные концепции толкования содержания и алиментов. На основании анализа законодательства и правовой доктрины предлагается авторское толкование основных дефиниций и области их применения.

Ключевые слова: обязанность по содержанию, алименты, иждивенцы, добровольное исполнение, средства на содержание.

Постановка проблеми. Аліментні правовідносини можуть існувати між будь-якими членами сім'ї, однак, аліментне зобов'язання існуватиме лише між суб'єктами, чітко визначеними законом. Проведення наукового дослідження в рамках заявленої тематики вимагає більш детального вивчення проблеми співвідношення понять «аліменти», «утримання» та «аліментне обов'язання».

Аналіз досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження інституту утримання (алементування) зробили такі вчені як Н. Єршова, З. Ромовська, В. Рясенцев, С. Фурса, А. Пергамент, М. Масевич та ін.

Мета статті – дослідити проблему застосування термінології, яка існує в площині відносин утримання, в сімейному та цивільному праві. Вивчити правовий досвід зарубіжних країн, концепції тлумачення поняття утримання та аліментів. На підставі аналізу законодавства і правової доктрини виробити власне тлумачення основних дефініцій.

* здобувач кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: проф. Довгерт А. С.

Виклад основного матеріалу. В сімейних правовідносинах право на утримання виступає в якості суб'єктивного права члена сім'ї на утримання (алементування) з боку інших членів сім'ї [1, с. 11]. Оригінальний переклад терміну «аліменти» походить від лат. *alimentum* – їжа, утримання, проте, тлумачення цього поняття в рамках сімейно-правової науки породжує безліч визначень. До першої групи умовно віднесемо прихильників широкого тлумачення аліментів. Так, Н. М. Єршова під аліментами розуміє «засоби на утримання, котрі одна особа зобов'язана надати іншій особі у відповідності з нормами законодавства про шлюб та сім'ю» [2, с. 90]. В даному випадку автор дає узагальнене визначення, віддаючи належне законодавцю уточнювати суб'єктний склад таких відносин, навіть не пов'язуючи їх у визначенні із сімейними. Визначення В. І. Бошко «утримання, що надається на підставі закону або за власним бажанням однією особою іншій» [3, с. 91] навряд чи можна вважати вдалим. В усякому разі варто було б замінити словосполучення «за власним бажанням» на «добровільно». Я. М. Шевченко розуміє під аліментами «матеріальне утримання, що надається однією особою іншій на умовах, встановлених сімейним законодавством або згодою сторін», причому платником, на думку автора визначення, може бути лише дієздатна фізична особа [4, с. 40]. Варто погодитись з опонентом такої думки, З. В. Ромовською, яка вважає обов'язок матері, батька не залежним від рівня їхньої дієздатності: за позовом матері суд постановить рішення про стягнення аліментів, наприклад, з пенсії та інших доходів батька [5, с. 380]. По-друге, таке визначення дає можливість сприймати аліменти в якості благ, котрі один член родини повинен надати непрацездатному члену сім'ї, що призначені для життєзабезпечення останнього. Так, широке тлумачення аліментів може охоплювати не тільки грошові кошти, що виплачуються на підставі судового рішення або нотаріально засвідченої угоди, але й інші різноманітні форми забезпечення непрацездатних членів сім'ї. У випадку утримання батьками власних дітей це можуть бути, приміром, одяг, лікування і т.п.

Іншу групу утворюють прихильники тлумачення аліментів в якості коштів: «це кошти, надані у визначених законом випадках одними особами на утримання інших, які потребують матеріальної допомоги» [6, с. 96-97]. На перший погляд, опоненти такої точки зору могли б заперечити, наполягаючи на існуванні не тільки грошової, а й натуральної форми аліментів. Між іншим, С. Я. Фурса, виходячи із спільного аналізу ч.2 та 3 ст. 181 Сімейного кодексу (далі – СКУ), вважає аліментами «суму, що має виплачувати той з батьків, який проживає окремо від дитини», а саме поняття аліменти пов'язує з рішенням суду [7, с. 560]. В цілому, можна погодитись з такою думкою, адже, виходячи зі змісту ст. 181 СКУ, здійснення утримання в грошовій чи натуральній формі стосується виключно виконання обов'язку з утримання.

У вітчизняній юридичній лексиці поняття «аліменти» вперше з'являється в Кодексі 1926 р., в розділі під назвою «Стягнення утримання (аліментів) з членів сільського господарства (двору)» [5, с. 207]. Стаття 31 Кодексу 1926 р. оперує словосполученням «кошти на утримання дитини (аліменти)». В сучасному розумінні термін «аліменти» з'явився в Указі Президії Верховної Ради УРСР від 15.09.1945 р. Кодекс 1969 р. використовує даний термін як самостійно, так і в парі – «утримання (аліменти)». Відповідна глава Кодексу 1969 р. називалась «Аліментні обов'язки батьків і дітей», проте, починалась вона із ст. 80 «Обов'язок батьків утримувати своїх дітей» [5, с. 208].

Зазначимо, що характерним для кодексів радянської доби, враховуючи чинний СКУ, залишається використання терміну «аліменти» у словосполученні зі «сплачуються», «стягуються». Відповідно, під «аліментами» законодавець розуміє грошову суму [8, с. 34]. Такої ж думки притримується З. В. Ромовська, яка вважає, що даний термін застосову-

ється до відносин, де стабільність порушена і в поєднанні із «присуджені», «стягнення» [5, с. 208]. За цією логікою поняття утримання має відображати звичний розвиток подій, коли батьки утримують дитину без тиску закону чи рішення суду. Водночас таке тлумачення не зовсім відповідає сенсу ст.ст. 77 та 181 СКУ, де зазначено: «за домовленістю утримання може надаватись як у грошовій, так і в натуральній формі». До того ж, права і обов'язки з утримання виникають також на підставі договору довічного утримання та спадкового договору, що свідчить і про цивільно-правову природу терміну «утримання».

Поняттям «утримання» законодавець також оперує і в площині цивільно-правової та адміністративної відповідальності. Аналізуючи норми чинного законодавства можна дійти висновку, що утримання – це різновид юридичного стану, згідно з яким встановлені законом особи за певних умов можуть набувати матеріальних благ у вигляді: сплати пенсії при втраті годувальника (ст.ст. 37-42 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991р.); відшкодуванні шкоди, завданої смертю потерпілого (ст. 1200 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. (далі – ЦКУ); сплати аліментів (ст.ст. 75-91, 180-206 СКУ); права на спадкування у п'яту чергу при спадкуванні за законом (ч. 2 ст. 1265 ЦКУ). Утриманці мають право на відшкодування шкоди в разі смерті особи, яка їх утримувала. Зокрема, відповідно до ст. 1200 ЦКУ в разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди мають наступні утриманці:

1. непрацездатні особи, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина потерпілого, народжена після його смерті;
2. також шкода відшкодовується чоловікові, дружині, батькам (усиновлювачам), які досягли пенсійного віку, встановленого законом, – довічно;
3. інвалідам – на строк їх інвалідності;
4. одному з батьків (усиновлювачів) або другому з подружжя чи іншому членові сім'ї незалежно від віку і працездатності, якщо вони не працюють і здійснюють догляд за: дітьми, братами, сестрами, внуками померлого, – до досягнення ними чотирнадцяти років;
5. іншим непрацездатним особам, які були на утриманні потерпілого, – протягом п'яти років після його смерті.

Аліментне зобов'язання як різновид сімейного правовідношення не може існувати поза юридичною формою, і, відповідно, має свої особливості. Ставлення науковців до даного виду сімейних правовідносин неоднозначне. Через те, що законом передбачений термін «аліментний обов'язок» (обов'язок з утримання), а не «аліментне зобов'язання», окремі автори ставлять під сумнів використання останнього. Іноді така термінологія пов'язується з цивільними зобов'язаннями [2, с. 19; 9, с. 6]. Щодо самого визначення аліментних зобов'язань – думки вчених-цивілістів значно різняться між собою. Так, Є. М. Ворожейкін пропонує розуміти під аліментами будь-яку допомогу одного члена сім'ї іншому [10, с. 75], не дивно, що таке тлумачення свого часу спричинило хвилю критики в юридичній літературі. Водночас такі вчені, як Н. М. Єршова, О. С. Іоффе, М. Г. Масевич дають вузьке тлумачення аліментів і розглядають аліментне зобов'язання в контексті порушення нормальних сімейних зв'язків, коли утримання не надається на добровільній основі [11, с. 27; 12, с. 260; 13, с. 88].

На нашу думку, досить вдалим є визначення О. Й. Пергамент, яка розуміє під аліментним зобов'язанням «встановлений законом обов'язок одного члена сім'ї надавати матеріальну допомогу іншому чи іншим членам сім'ї являється зобов'язанням, встановленим законом» [9, с. 20]. В даному випадку справедливо обстоюється позиція відокрем-

леності цих відносин від цивільно-правових зобов'язальних відносин. Відповідно, якщо зобов'язана особа безпосередньо не утримує члена своєї родини, який має право на утримання (тобто не надає йому необхідне харчування, одяг, не забезпечує житлом і т.п.), вона повинна виплачувати кошти на його утримання, тобто, аліменти. Однак, окремої уваги заслуговує тлумачення аліментного зобов'язання як «правовідношення, в якому одна сторона зобов'язана за наявності передбачених законом умов, утримувати іншу сторону, члена своєї сім'ї чи родича, а остання вправі вимагати виконання даного обов'язку» [14, с. 9]. З огляду на те, що таке визначення виходить за рамки його сприйняття з позиції виключно обов'язку однієї із сторін, та розкриває суб'єктний склад правовідносин, вважаємо його найбільш вдалим з усіх і таким, що відповідає нормам чинного законодавства.

Водночас в доктрині сімейного права досі триває дискусія з приводу можливості отожднення понять «утримання» і «аліментів». Автор приєднується до вчених, котрі вказують на фактичне використання законодавцем обох термінів в якості синонімів: в сімейному кодексі термін «аліменти» вживається в тому значенні, що і «кошти на утримання» або «утримання» [15, с. 111; 5, с. 72; 16, с. 148]. Щоправда, згодом до поняття «аліментів» практика включає тільки утримання, яке надавалось згідно з законом члену сім'ї. Також до аліментних зобов'язань не відносяться положення цивільного права, які передбачають примусове виконання покладеного обов'язку тільки у випадку його неналежного здійснення, тому що, не відбивають специфіки аліментних зобов'язань [5, с. 71].

Аналіз окремих положень чинного законодавства, зокрема ч. 2 ст. 75 СКУ, красномовно свідчить, що сам законодавець чітко не розрізняє обидва поняття, вкладаючи в них однаковий зміст – засоби для існування члена сім'ї. Проте, більш детальне вивчення автором положень СКУ, що регулюють відносини утримання батьків і дітей, все-таки дозволило встановити певну логіку нормативного використання відповідної термінології. Так, законодавець вживає поняття «аліменти», зокрема аліменти на дитину, дотримуючись певної логіки, а саме, переважно пов'язуючи його з: 1) судовим рішенням; 2) вільним волевиявленням платника (заявою про відрахування коштів); 3) договором, укладеним з дотриманням письмової та нотаріальної форми, який в разі невиконання прирівнюватиметься до виконавчого листа.

Звернімося до практики зарубіжних країн. Так, в судовій та правозастосовній практиці Сполучених Штатів Америки існує чітке розмежування понять: «утримання» в широкому значенні відповідає термін *maintenance* і вживається в контексті відносин утримання та, зокрема, утримання подружжя (*alimony*). Для позначення відносин з утримання дитини законодавець обирає термін *child support*, що означає «встановлений законом обов'язок батьків здійснювати економічне забезпечення власних дітей, включаючи освіту, забезпечений цивільно-правовими та кримінальними санкціями» [17, с. 700-703]. Судова практика свідчить, що таке тлумачення виплати аліментів на дітей носить узагальнюючий характер, акцентуючи особливу увагу на забезпеченні дитини освітою [18, с. 729].

Законодавство Ізраїлю розглядає обов'язок з утримання дитини одним із батьків як «фінансовий обов'язок, який витікає з договірних відносин» [19, с. 526]. Очевидно, мова йде про концептуальне отожднення відносин батьків по утримання дитини з договірними. Згідно із законом Канади під аліментами слід розуміти «періодичні виплати, сплачувані на підставі закону чи судового рішення компетентного суду або письмової угоди про утримання» [20]. Таке тлумачення надто буквальне і заслуговує критики, адже, якщо вдасться до повного отожднення понять в якості періодичних виплат, то такий обов'язок завжди виникає на підставі закону, а судові рішення чи письмова угода лише засвідчують примусовий чи добровільний порядок виконання самого обов'язку.

Висновки. В процесі вивчення правового регулювання аліментного зобов'язання, зокрема, батьків щодо їхніх дітей, не було виявлено однаковості та чіткого визначення основних дефініцій, якими найчастіше оперують вчені в даному аспекті доктрини сімейного права. Виявлена розбіжність в підходах, нормативному використанні термінології, що красномовно свідчить про існування проблеми застосування до одних і тих самих категорій різних понять. Тому в науці сімейного права часто під «утриманням» одночасно розуміють стягнення аліментів і надання утримання. Тлумачення цього поняття в рамках сімейно-правової науки породжує безліч визначень. Думки авторів розходяться: одні отожднюють аліменти з утриманням, інші – з коштами.

З'ясовано, що характерним для кодексів радянської доби, враховуючи чинний СКУ, є розуміння під аліментами грошової суми. Проте, для законодавця існує певна «пріоритетність» для вживання одного чи іншого терміну залежно від ситуації. Водночас, в кодексах 1926, 1945, 1969, 2003 рр. поняття «аліментів» і «утримання» все-таки не розмежовані і традиційно залишаються тотожними, відсутні чіткі критерії, які б дозволяли розмежувати в рамках сімейного права термін «утримання», як більш широке за змістом поняття, від терміну «аліменти». Тому, з урахуванням положень СКУ в основу концепції аlementування членів сім'ї може бути покладена одна з двох ідей. Перша засновується на повному ототожненні обов'язку з утримання і обов'язку аlementування, що не виключає розмежування понять «утримання» і «аlementування» в залежності від конкретної випадків (ситуацій) їх використання. Друга – на визначенні аліментами такого утримання, яке надається виключно на підставі судового рішення або угоди про виплату аліментів, однак при цьому ні судові рішення, ні угода про аліменти не повинні вважатись підставою виникнення аліментного зобов'язання. Автор виконує дослідження, виходячи з першої ідеї.

Аналізуючи норми чинного законодавства з утримання можна дійти висновку, що утриманці – це непрацездатні особи, що з об'єктивних причин не можуть забезпечувати себе за рахунок власної праці, і наділені гарантованим державою правом на життєзабезпечення за рахунок інших осіб. Автор статті дійшов висновку, що ототожнення в сфері його дії «обов'язку з утримання» і «аліментного зобов'язання» в більшій мірі відповідає чинному законодавству і суті права членів сім'ї на утримання. Пропонується визначення аліментного зобов'язання – це сімейно-правовий зв'язок, що виникає з настанням передбачених законом підстав, внаслідок якого одна сторона зобов'язана утримувати (аlementувати) іншу сторону, а остання уповноважена вимагати надання такого утримання (аліментів).

Вивчення досвіду зарубіжних країн, показало, що концепція тлумачення утримання (аліментів) в судовій та правозастосовній практиці окремих країн сприймається по-різному. Так, в одних державах, на відміну від України, існує чітке розмежування визначень утримання та аліментів. Окремі країни, на кшталт Ізраїлю, концептуально ототожнюють відносини батьків по утриманню дитини з договірними відносинами; інші – сприймають аліменти виключно в якості коштів. Враховуючи вітчизняний та зарубіжний досвід дається вузьке тлумачення поняття аліментів, яке охоплює переважно грошові кошти: це періодичні виплати, сплачувані на підставі закону зобов'язаною особою на користь іншої особи, в порядку, визначеному законом, рішенням суду або угодою про утримання.

Список використаних джерел

1. Косова О. Ю. Семейно-правовое регулирование отношений по предоставлению содержания членам семьи / Автореф. ... дисс. канд. юрид. наук. / О. Ю. Косова. – М., 2005. – 23 с.

2. Ершова Н. М. Имущественные правоотношения в семье / Н. М. Ершова – М.: Наука, 1979. – 160 с.
3. Бошко В. И. Очерки советского семейного права. / В. И. Бошко. – Переработ. и доп. д.ю.н., проф. Рясенцевым В. А. - Государственное издательство политической литературы УССР. – К., 1952. – 371 с.
4. Енциклопедія цивільного права України / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; відп. ред. Я. М. Шевченко. – К.: Ін Юре, 2009. – 952 с.
5. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / З. В. Ромовська. – К.: Правова єдність, 2009. – 500 с.
6. Юридична енциклопедія. Під ред. Шемшученко С. Ю. Т.1. / С. Ю. Шемшученко – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. – 1998. – 241 с.
7. Сімейне право: Нотаріат Адвокатура Суд: Наук.-практ. посіб. з інформ. додатком на лазерному носії: У 2 кн. / Драгнєвич Л. Ю., Пульнева О. С., Фурса Є. І., Фурса С. Я. та ін. / За заг. ред. С. Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С. Я., 2005. – Кн. 1 – 896 с.
8. Андрущенко Т. Особливості укладення аліментного договору між колишнім подружжям // Т. Андрущенко. – К.: Підприємництво, господарство і право. – № 3, 2012. – С. 33-35.
9. Пергамент А. И. Алиментные обязательства по советскому праву / А. И. Пергамент – М.: Госюриздат, 1951. – 167 с.

Мініна О.Ю.*

ПРАВОВА ОХОРОНА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

В статье рассмотрены основные аспекты правовой охраны интеллектуальной собственности в международном частном праве, изучена уже созданная нормативно-правовая база. Доказано, что в основе международной защиты в сфере прав интеллектуальной собственности лежит принцип национального режима.

Ключові слова: интеллектуальная собственность, международное частное право, нормативно-правовая база, ООН, ЮНЕСКО.

The article describes the main aspects of intellectual property protection in private international law, the already established legal framework is discussed. It is proved that the basis of international protection in the field of intellectual property rights is the principle of national regime.

Keywords: intellectual property, international private law, the legal framework, the UN, UNESCO.

Статья посвящается изучению роли вступления Польши в ЕС в развитии национальной системы защиты имущественных прав и неравенства как ресурсов в экономике.

Ключевые слова: вступление в ЕС, система защиты имущественных прав, неравенство, коррупция, Польша

Організація Об'єднаних Націй (ООН) – міжнародна організація незалежних суверенних держав, створена за ініціативи антигітлерівської коаліції з метою підтримки та зміцнення миру і безпеки у світі, сприяння розвитку міжнародного співробітництва між державами-учасниками, зокрема в гуманітарній та культурній сферах.

Україна була в числі п'ятдесяти держав-засновниць ООН, а також брала участь в розробленні її Статуту Організації Об'єднаних Націй, підписання якого відбулось 26 червня 1945 р. на конференції у Сан-Франциско.

Статут набув чинності 24 жовтня 1945 р. У ст. 1 Статуту викладено основоположні цілі ООН. Це перший міжнародний акт, в якому проголошено широке коло основних прав і свобод людини, в тому числі і в царині культури. Громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права, закріплені в 30 статтях Декларації, підлягають загальній повазі і дотриманню.

Поряд з міжнародно-правовими документами питання охорони інтелектуальної власності передбачено і в окремих національних законах про міжнародне приватне право.

Так, у законах про міжнародне приватне право Австрії, Швейцарії, Італії, Естонії передбачено, що стосовно виникнення і змісту, припинення і захисту права інтелектуальної

*Студентка заочного відділення магістратури Інституту післядипломної освіти. Спеціальність «міжнародне право».

Науковий керівник: к.ю.н. Серьогін О.Ю.

власності застосовується законодавство країни, в якій вимагається захист. Проте в більшості країн колізійних норм у сфері регулювання інтелектуальної власності немає в законах про міжнародне приватне право. Наприклад, Закон Польської Республіки «Про міжнародне приватне право» не містить колізійних норм у сфері регулювання відносин інтелектуальної власності.

Відповідно до ст. 37 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р. до правовідносин у сфері захисту прав інтелектуальної власності застосовується право держави, в якій вимагається захист цих прав.

У резолюції Генеральної конференції ЮНЕСКО 18С/3.41 від 20.11.1974 Генеральний директор ЮНЕСКО вповноважується сприяти дослідженню питань охорони пам'ятників, історичних кварталів, міст і районів, впливу туризму на культурні цінності, а також популяризації культурної та природної спадщини; залучати до заходів ЮНЕСКО компетентні міжнародні неурядові організації; активізувати участь молоді у міжнародних кампаніях по збереженню та популяризації пам'ятників культури видатного універсального значення в Італії, Пакистані, Непалі та інших країнах.

Підкреслюючи важливість здійснення невідкладних заходів по забороні і попередженню незаконного ввезення, вивезення, передачі права власності на культурні цінності, а також незаконної торгівлі ними, Генеральна конференція, посилаючись на свою резолюцію 18С/3.428 і ст. VIII Статуту рекомендувала державам-членам підготувати для наступної двадцятої сесії звіти стосовно виконання ними документів ЮНЕСКО, а саме Рекомендації 1964 р. і Конвенції 1970 р.

Генеральна конференція ЮНЕСКО у своїй резолюції констатувала, що переважна більшість країн, які розвиваються, мають суттєві проблеми стосовно збереження та охорони своїх національних реліквій. У зв'язку з цим, Генеральна конференція звернулась з проханням до держав-членів, які проводять археологічні розкопки, зробити все можливе для того, щоб знайденні культурні цінності не були втрачені для людства і знайшли своє місце у музеях країн, на території яких виявлені. Генеральному директору ЮНЕСКО рекомендовано вивчити стан збереження культурних цінностей у національних музеях і ознайомити з результатами держави-члени на 20-й сесії Генеральної конференції.

Отже, міжнародно-правова охорона прав інтелектуальної власності безпосередньо пов'язана з національним правопорядком, а також формує його основні засади з позицій вимог міжнародного приватного права.

Багатосторонні міжнародні договори, в яких сформульовано комплекс норм стосовно забезпечення і захисту прав та основних свобод людини, що ґрунтуються на положеннях Загальної декларації прав людини. В Пактах закріплені міжнародно-правові зобов'язання держав-учасниць щодо реалізації прав людини, зокрема і культурних прав, а також визначені конкретні заходи для здійснення міжнародного контролю за їх виконанням. Ці міжнародні Пакти були ратифіковані Україною 19 жовтня 1973 р. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права є одним із інструментів контролю за дотриманням державами-учасницями Міжнародного пакту про громадянські та політичні права взятих на себе зобов'язань. Ст. 28 Пакту передбачає заснування Комітету з прав людини, який має приймати і розглядати скарги окремих осіб про порушення державою-учасницею будь-якого з прав, зафіксованих у документі. Факультативний протокол набув чинності для України 25 жовтня 1991 р.

Відповідно стаття 37 Закону України «Про міжнародне приватне право» визначає право, що підлягає застосуванню до правочинів, предметом яких є право інтелектуальної власності. Відповідно до ст. 418 ЦК України право інтелектуальної власності – це право

особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений ЦК та іншим законом. Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається ЦК України та іншим законом.

Відповідно до п. 8 ст. 2 Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (Стокгольм, 1967 р.), учасницею якої є Україна, «інтелектуальна власність» включає права, які відносяться до: літературних, художніх і наукових творів; виконавчої діяльності артистів, звукозапису, радіо та телевізійних передач; винаходів у всіх сферах людської діяльності, наукових відкриттів; промислових зразків; товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань та комерційних позначень; захисту проти недобросовісної конкуренції, а також усі інші права, які відносяться до інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній та художній сферах.

У сфері відносин інтелектуальної власності з іноземним елементом з приводу колізійного питання, існують два основних підходи:

1. з правовою системою країни, де було створено об'єкт авторського права, вперше здійснено виконання, передачу (програму) організації мовлення, вироблена фонограма, отримано охоронний документ на об'єкт промислової власності;

2. право інтелектуальної власності пов'язується із правовою системою країни, де вимагається захист прав – тобто країни, де мав місце акт використання або порушення прав.

Другий принцип переважно застосовується у міжнародних конвенціях у сфері інтелектуальної власності.

У Декларації принципів міжнародного культурного співробітництва від 4.11.1966р. сформульовано ряд основоположних принципів міжнародного культурного співробітництва, а саме:

1. принцип рівності культур;
2. культурне співробітництво має сприяти справі миру, дружби та взаєморозумінню між народами;
3. взаємовигідність культурного співробітництва;
4. обов'язковість захисту культурних цінностей у дні миру і під час війни. Ст.1. проголошує, що «Кожній культурі властиві достоїнства і цінності, які належить поважати і зберігати» (п. 1); «розвиток власної культури є правом і обов'язком кожного народу» (п. 2). Генеральна конференція ЮНЕСКО закликала уряди, власті, організації та установи, відповідальні за культурну діяльність, керуватись цими принципами. У документі підкреслюється, що побудоване за такими принципами співробітництво забезпечує кожній людині доступ до знань, можливість брати участь у культурному житті суспільства, насолоджуватись мистецтвом, здобутками науки і культури.

З виданням Декларації тисячоріччя ООН (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 55/2 від 8.09.2000 р.) оголосила про завершення Року культурної спадщини ООН, Генеральна Асамблея закликала держави, ЮНЕСКО, неурядові організації розвивати і поглиблювати співробітництво у справі охорони культурної спадщини, сприяти вихованню в суспільстві поваги до неї та розуміння її цінності.

Розділ IV Закону України «Про міжнародне приватне право» містить норми щодо застосування права до правочинів, предметом яких є право інтелектуальної власності, відсилаючи до інших положень Закону, та щодо застосування права у випадку захисту прав інтелектуальної власності. Норми розділу безпосередньо не вказують на те, право якої країни застосовується стосовно виникнення (набуття) права інтелектуальної власності,

змісту немайнових та майнових прав інтелектуальної власності, строків чинності прав інтелектуальної власності.

Відповідно до ст. 22 Закону України «Про міжнародне приватне право» щодо немайнових прав інтелектуальної власності (право на визнання суб'єкта автором, виконавцем, винахідником тощо, право перешкоджати будь-якому посягання на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності та інші немайнові права, встановлені законом) застосовується право держави, у якій мала місце дія чи інша обставина, що стала підставою для вимоги про захист таких прав.

У країнах світу зміст немайнових та майнових прав на певні об'єкти права інтелектуальної власності може суттєво різнитися. Відносно авторського права обсяг прав авторів визначається законодавством країни, в якій вимагається захист прав, та не залежить від існування охорони в країні походження твору (ст.ст. 5(1), 5(2) Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів).

Щодо творів, які охороняються в країні походження виключно як промислові рисунки та зразки, в країнах – учасницях Бернської конвенції може бути передбачена лише спеціальна охорона, яка надається в даній країні рисункам та зразкам, проте, якщо в даній країні не надається такої спеціальної охорони, ці твори охороняються як художні твори (ст. 2(7) Бернської конвенції).

Застосування права до правочинів, предметом яких є право інтелектуальної власності, перш за все до договорів про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, за відсутності згоди сторін стосовно вибору права, застосовується право відповідно до ч.ч. 2-3 ст. 32 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Конвенція прийнята на міжнародній конференції, що проходила в Гаазі 21 квітня – 14 травня 1954 р. під егідою ЮНЕСКО. Це перший міжнародний договір універсального характеру, який містить найважливіші норми щодо охорони культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Їх дія розповсюджується на рухомі та нерухомі культурні цінності. Згідно зі статтями Конвенції захист культурних цінностей – це їх охорона і повага до них. У документі подано загальну дефініцію культурних цінностей, встановлено два режими їхнього захисту – загальний і спеціальний, визначено широкий комплекс превентивних заходів у мирний час.

У Протоколі до Конвенції про захист культурних цінностей у разі озброєного конфлікту від 14.05.1954 р., який було підписано 26.03.1999 р., сформульовано основні положення про повернення культурних цінностей, незаконно вивезених з окупованих територій. Зокрема, п. 1 Протоколу зобов'язує державу запобігати вивезенню з окупованої нею території, культурних цінностей, тобто не допускати їх незаконного вивезення ні своїми органами, ні громадянами. П. 2. зобов'язує державу взяти під охорону ті культурні цінності, що ввезені на її територію прямо чи опосередковано з будь-якої окупованої території, тобто виконати це в момент ввезення, або на прохання властей окупованої території. П. 3 містить зобов'язання держави після припинення воєнних дій повернути культурні цінності, що знаходяться на її території компетентним властям раніше окупованої території, якщо ці цінності були ввезені на порушення принципу, встановленого у п. 1. 9 січня 1957 р. Україна ратифікувала Гаазьку конвенцію 1954 р. і Протокол до неї.

З метою покращення системи захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту і створення посиленої їх охорони, у Протоколі зроблено ряд уточнень і обмежень щодо застосування принципу військової потреби. Протокол також містить норми, що передбачають заборону та запобігання незаконному вивезенню культурних цінностей з оку-

пованої території, вилучення чи передачу права на їх власність (ст. 9). Документ закликає держави здійснити в мирний час комплекс необхідних заходів, які дозволять належним чином захистити культурні цінності під час війни. Передбачається створення цільового Фонду для захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, який має здійснювати фінансову чи будь-яку іншу допомогу для підтримки заходів щодо охорони культурних цінностей у мирні часи, під час збройного конфлікту, а також для негайного їх повернення після закінчення воєнних дій (ст. 29). Положення Протоколу встановлюють кримінальну відповідальність за порушення норм про захист культурних цінностей (розділ 4, ст. 15–21).

В доктрині і практиці міжнародного приватного права в якості основної особливості прав на інтелектуальну власність вказується на відсутність екстериторіальної дії цих прав. Відсутність екстериторіальної дії прав на інтелектуальну власність полягає в тому, що особа, яка опублікувала твір (здійснила виконання, запатентувала винахід) на території однієї держави, буде мати захист тільки на території цієї держави.

Норми Конвенції про заходи, спрямовані на незаконне ввезення, вивезення чи передачі права власності на культурні цінності від 14.11.1970 спрямовані на запобігання незаконним транскордонним переміщенням культурних цінностей, незаконній передачі права власності на них, підвищення ефективності охорони культурних цінностей на національному і міжнародному рівнях.

У ст. 2 сформульована основна ідея Конвенції – держави-учасниці Конвенції визнають, що незаконні ввезення, вивезення та передача права власності на культурні цінності є однією з головних причин зубожіння культурної спадщини країн походження цих цінностей, а міжнародне співробітництво є одним із найбільш дієвих засобів забезпечення їх охорони.

Україна ратифікувала Конвенцію 10 лютого 1988 р. із заявою, в якій відзначалось, що положення її ст. 12, 22, 23 є застарілими і суперечать Декларації ГА ООН про надання незалежності колоніальним країнам і народам (Рез. 1514(XV) від 14 грудня 1960 р.).

Для визнання своїх прав в інших країнах автори та винахідники повинні повторно «заявляти» про свої права: або шляхом видання книги (для захисту авторського права), або шляхом отримання нового патенту (для захисту права на винахід) на території відповідної іноземної держави. На даний момент такої необхідності в дублюванні своїх дій у авторів або винахідників уже практично немає, оскільки у сфері авторського, суміжного та винахідницького права прийнято цілу низку міжнародних конвенцій, які сприяють подоланню бар'єру територіальності.

Проблеми, пов'язані з поверненням культурних скарбів, національних історичних реліквій, пам'яток мистецтва, протизаконно переміщених із території їх походження під час Другої світової війни, внаслідок різного роду воєнних конфліктів або контрабандним шляхом стали предметом особливої уваги ООН.

Починаючи з 1973 р., після прийняття ЮНЕСКО 1970 р. Конвенції про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі власності на культурні цінності Генеральна Асамблея ООН ухвалила близько 20 резолюцій щодо повернення або реституції культурних цінностей країнам їх походження, які мають рекомендаційний характер, певним чином впливають на розвиток міжнародного права у культурній сфері.

До ключових положень цих документів слід віднести наступні:

- культурна спадщина народу визначає його всебічний розвиток, стимулює розвиток культури і забезпечує зв'язок між минулим і сучасним;

- культурні цінності як невід'ємна складова культурної спадщини є основою розвитку сучасної цивілізації;
- втрата культурних цінностей, їх незаконне відчуження має вкрай негативні наслідки для кожної країни і кожного народу;
- повернення або реституція культурних цінностей (предметів мистецтва, пам'яток, музейних експонатів, архівів, рукописів, документів і будь-яких інших скарбів культури або мистецтва) країнам їх походження, що мають для них основоположну культурну і духовну цінність, являє собою справедливе відшкодування заподіяних втрат;
- особливі зобов'язання покладаються на країни, які мали доступ до цих цінностей внаслідок панування на іноземній території або її окупації;
- заборона і боротьба з незаконними торгівлею та переміщенням культурних цінностей;
- повернення або реституція культурних цінностей країнам їх походження є важливою сферою міжнародної співпраці.

У цих резолюціях Генеральна Асамблея ООН підтвердила значення відповідних міжнародно-правових документів, зокрема:

- Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. і двох протоколів до неї 1954 р. й 1999 р.,
- Конвенції про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 р.
- Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини від 16 листопада 1972 р.,
- Конвенції ЮНІДРУА від 24 червня 1995 р.
- Медельїнської декларації про культурне співробітництво і толерантність 1997 р.
- Конвенції про охорону підводної культурної спадщини від 2 листопада 2001 р.
- Загальної декларації про культурну різноманітність від 2 листопада 2001 р.
- Декларації щодо навмисної руйнації культурної спадщини від 17 жовтня 2003 р.

В основі міжнародної охорони у сфері захисту прав інтелектуальної власності лежить принцип національного режиму, під яким слід розуміти правовий режим, що надається національним законодавством держави, у якій вимагається захист цих прав.

Можливість захисту прав інтелектуальної власності іноземних осіб в Україні та резидентів України в інших країнах визначається в залежності від об'єктів права інтелектуальної власності.

Відзначаючи, що діяльність стосовно розвитку культури необхідно розглядати в міжнародній перспективі на благо миру, створення атмосфери поваги, діалогу між країнами, а також беручи до уваги Рекомендацію № 27 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури (Мехіко, 1982 р.), Генеральна конференція визнала за необхідне проведення Всесвітнього десятиріччя розвитку культури. Генеральному директору ЮНЕСКО запропоновано підготувати програму заходів Всесвітнього десятиріччя розвитку культури та представити її 23-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО.

У резолюції Генеральному директору ЮНЕСКО пропонується здійснити широкий спектр заходів у рамках великої комплексної програми Х.I «Культура і майбутнє». Зокрема, у пунктах однієї з її підпрограм – «Культурна спадщина» визнається необхідність особливої уваги на питаннях збереження нематеріальної культурної спадщини в її різних формах, організації оперативних заходів щодо охорони рухомої культурної спадщини, проведення міжнародних кампаній з відродження видатних історичних пам'яток, ансамблів, підготовки фахівців у галузі охорони та популяризації культурної спадщини. Під-

креслюється важливість проведення двосторонніх переговорів з питань повернення або реституції культурних цінностей країнам їх походження.

Складовими Крупної програми III (Резолюція Генеральної конференції від 28С/3.1 від 15.11.1995 р.) є підпрограми «Всесвітнє десятиріччя розвитку культури», III.1 «Збереження й відродження культурної та природної спадщини», III.2 «Творчість та індустрія культури», що відображають такі пріоритетні напрями діяльності ЮНЕСКО в царині культури як охорона всесвітньої культурної спадщини, збереження самобутнього характеру національних культур, розвиток міжкультурного діалогу та співпраці, демократизація культури, активізація творчої діяльності громадян та їх участі у культурному житті. В межах Підпрограми III.1 передбачається сприяти приєднанню країн до Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту та Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, підтримувати і зміцнювати політику країн стосовно охорони своїх національних надбань, активізувати проведення міжнародних кампаній, посилити заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконного обороту культурних цінностей тощо.

Крупна програма IV (Резолюція Генеральної конференції 32С/31 від 17.11.2003р.) містить широкий спектр заходів, які передбачається провести в межах її складових – програм і підпрограм з чітко визначеними напрямками та змістом діяльності ЮНЕСКО у співпраці з установами та фондами ООН, державами-членами. Зокрема, це – Програма IV.1 «Включення проблематики культурної різноманітності в політичний порядок денний на міжнародному і національному рівнях» (Підпрограми IV.1.1 «Сприяння запровадженню Загальної декларації ЮНЕСКО про культурну різноманітність та Плану дій щодо її здійснення», IV.1.2 «Зміцнення зв'язків між політикою у сфері культури і політикою розвитку»), Програма IV.2 «Внесок ЮНЕСКО в охорону всесвітньої культурної різноманітності шляхом збереження культурної та природної спадщини» (Підпрограми IV.2.1 «Сприяння запровадженню Конвенції про охорону культурної та природної спадщини» (1972 р.), IV.2.2 «Збереження культурної різноманітності шляхом охорони культурної спадщини в усіх її формах за допомогою нормативної діяльності»), Програма IV.3 «Збереження культурної різноманітності шляхом стимулювання творчості та розвитку» (Підпрограми IV.3.1 «Заохочення мистецтва та ремесел з метою забезпечення сталого розвитку», IV.3.1.2 «Посилення ролі творчості в гуманітарному та економічному розвитку»).

Список використаних джерел

1. Акт проголошення незалежності України. 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 38. – Ст. 502.
2. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Декларація про державний суверенітет України. Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи. – К., 1992. – С. 7–13.
4. Декларація прав національностей від 1 листопада 1991 р. // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи. – К., 1992. – С. 13–15.
5. Про правонаступництво України: Закон України від 12 вересня 1991 р. № 1543–ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 617487. Про дію міжнародних договорів на території України. Закон України від 10 грудня 1991 р. № 1953–ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 137.

6. Про міжнародні договори України. Закон України від 22 грудня 1993 р. № 3767–ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 45.
7. Про приєднання України до Статуту Ради Європи. Закон України від 31 жовтня 1995 р. № 398/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 38. – Ст. 287.
8. Про міжнародні договори України. Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906–ІV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 35. – Ст. 2317.
9. Статут Організації Об'єднаних Націй // Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного суду. – К., 1985. – 112 с.
10. Всеобщая декларация прав человека. Резолюция 217 А (III), принятая Генеральной Ассамблеей ООН на III сессии 10 декабря 1948 г. // ООН. Генеральная Ассамблея. Сессия (3, Ч.1; 1948; Париж). Официальный отчет. – Париж: ООН, 1949. – Ч. I: Резолюции, принятые Генеральной Ассамблеей на третьей сессии 21 сентября – 12 декабря 1948 г. – С. 39–43.
11. Венская конвенция о правопреемстве государств в отношении государственной собственности, государственных архивов и государственных долгов. (Документ А/CONF. 117/14) // ООН. Конференция по вопросу о правопреемстве государств в отношении государственной собственности, государственных архивов и государственных долгов. Вена, 1 марта – 8 апреля 1983 г. Официальные отчеты: 1 марта – 8 апреля 1983 г. – Т. 2. Краткие отчеты о пленарных заседаниях Комитета полного состава. – Нью-Йорк, 1996. – С. 157–166.
12. Права человека и научно-технический прогресс. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 3026 А (XXVII) от 18 декабря 1972 г. // ООН. Генеральная Ассамблея. Сессия (27; 1972; Нью-Йорк). Официальные отчеты. Доп. № 30 (А/8730). Резолюции, принятые Генеральной Ассамблеей на двадцать седьмой сессии 19 сентября – 19 декабря 1972 г. – Нью-Йорк, 1973. – С. 92–93.
13. Сохранение и дальнейшее развитие культурных ценностей: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 3148 (XXVIII) от 14 декабря 1973 г. // ООН. Генеральная Ассамблея. Сессия (28; 1973; Нью-Йорк). Официальные отчеты: Доп. № 30 (А/9030). – Нью-Йорк: ООН, 1974. – Т. 1: Резолюции, принятые Генеральной Ассамблеей на двадцать восьмой сессии. 18 сентября – 18 декабря 1973 г. – С. 113–114.
14. Сохранение и дальнейшее развитие культурных ценностей. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 33/49 от 14 декабря 1978 г. // ООН. Генеральная Ассамблея. Сессия (33; 1978–1979; Нью-Йорк). Официальные отчеты: Доп. № 45 (А/33/45). Доп. №45: Резолюции и решения, принятые Генеральной Ассамблеей на тридцать третьей сессии 19 сентября – 21 декабря 1978, 15-29 января и 23–31 мая 1979 г. – Нью-Йорк, 1979. – С. 161–162.
15. Провозглашение всемирного десятилетия развития культуры. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 41/187 (XLIV) от 8 декабря 1986 г. // ООН. Генеральная Ассамблея. Сессия (41; 1986; Нью-Йорк). Официальные отчеты: Доп. № 53 (А/41/53). Резолюции и решения, принятые Генеральной Ассамблеей на сорок первой сессии 16 сентября – 19 декабря 1986 г. – Нью-Йорк, 1987. – С. 174–175. – [Див. також: Україна в міжнародно-правових відносинах. – К., 1997. – Кн. 2. Правова охорона культурних цінностей. – С. 63–65 (витяг)].
16. ООН. Генеральная Ассамблея. Сессия (53; 1998; Нью-Йорк). Культура мира: Сводный доклад, содержащий Проект декларации и Программу действий в области культуры мира: Записка Генерального секретаря. – [Нью-Йорк]: ООН, 1998. – 72 с.
17. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 55/2 от 8 сентября 2000 г. // ООН. Генеральная Ассамблея. Сес-

- сия (55; 2000; Нью-Йорк). Официальные отчеты. Доп. № 49 (A/55/49): Резолюции и решения, принятые Генеральной Ассамблеей на пятьдесят пятой сессии. – Нью-Йорк, 2001. – Т.1. Резолюции: 5 сентября – 23 декабря 2002 г. – С. 4–9.
18. 2002 год – Год культурного наследия Организации Объединенных Наций. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 57/158 от 16 декабря 2002 г. // ООН. Генеральная Ассамблея. Сессия (57; 2002; Нью-Йорк). Официальные отчеты. Доп. № 49 (A/57/49): Резолюции и решения, принятые Генеральной Ассамблеей на пятьдесят седьмой сессии. – Нью-Йорк, 2003. – Т. 1. Резолюции. 10 сентября – 20 декабря 2002 г. – С. 122–123.
 19. Права человека и культурное разнообразие: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 57/204 от 18 декабря 2002 г. // ООН. Генеральная Ассамблея. Сессия (57; 2002; Нью-Йорк). Официальные отчеты. Доп. № 49 (A/57/49): Резолюции и решения, принятые Генеральной Ассамблеей на пятьдесят седьмой сессии. – Нью-Йорк: ООН, 2003. – Т. 1. Резолюции. 10 сентября – 20 декабря 2002 г. – С. 468–470.
 20. Культура и развитие. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 57/249 от 20 декабря 2002 г. // ООН. Генеральная Ассамблея. Сессия (57; 2002; Нью-Йорк). Официальные отчеты. Доп. № 49 (A/57/49): Резолюции и решения, принятые Генеральной Ассамблеей на пятьдесят седьмой сессии. – Нью-Йорк, 2003. – Т. 1. Резолюции. 10 сентября – 20 декабря 2002. – С. 311–313.
 21. Возвращение произведений искусства странам-жертвам экспроприации. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 32/18 от 11 ноября 1977 г. // ООН. Генеральная Ассамблея. Сессия (32; 1977; Нью-Йорк). Официальные отчеты: Доп. № 45 (A/32/45). Резолюции, и решения, принятые Генеральной Ассамблеей на тридцать второй сессии 20 сентября – 21 декабря 1977 г. – Нью-Йорк: ООН, 1978. – С. 14–15.
 22. Охрана, возвращение и передача культурных ценностей и произведений искусства как часть сохранения и дальнейшего развития культурных ценностей. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 33/50 от 14 декабря 1978 г. // ООН. Генеральная Ассамблея. Сессия (33; 1978–1979; Нью-Йорк). Официальные отчеты: Доп. № 45(A/33/45). Резолюции и решения, принятые Генеральной Ассамблеей на тридцать третьей сессии 19 сентября – 21 декабря 1978 г., 15–29 января и 23–31 мая 1979 г. – Нью-Йорк: ООН, 1979. – С. 162.
 23. Возвращение или реституция культурных ценностей странам их происхождения. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 34/64 от 29 ноября 1979 г. // ООН. Генеральная Ассамблея. Сессия (34; 1979–1980; Нью-Йорк). Официальные отчеты: Доп. № 46 (A/34/46). Резолюции и решения, принятые Генеральной Ассамблеей на тридцать четвертой сессии 18 сентября 1979 – 7 января 1980 г. – Нью-Йорк: ООН, 1980. – С. 11.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕВ

Іващенко О.А.*

ФЕНОМЕН ГЛОБАЛЬНОГО НАДЛИШКУ ЗАОЩАДЖЕНЬ В КОНТЕКСТІ ПЛАТІЖНИХ ДИСБАЛАНСІВ: ДЕТЕРМІНАНТИ ВПЛИВУ ТА КОРЕКЦІЇ

В статті теоретично обґрунтована сутність платіжних дисбалансів в контексті феномену глобального надлишку заощаджень. Дискутується роль потоків капіталу у загостренні ситуації розбалансованості на світових фінансових ринках. Розглянуто канали обоюдно перетікання дисбалансів та криз.

Ключові слова: платіжні дисбаланси, глобальний надлишок заощаджень, потоки капіталів, фінансова криза.

The article is theoretically proved the essence of payments imbalances in the context of the phenomenon of global surplus savings. There has been debated the role of capital flows in the aggravation of the situation of imbalance in global financial markets. Article describes the ways of mutual back feeding imbalances and crises.

Keywords: payment imbalances, the global savings glut, the financial crisis.

В статті теоретически обоснована суцність платежних дисбалансов в контексте феномена глобального излишка сбережений. Дискутируется роль потоков капитала в обострении ситуации разбалансированности на мировых финансовых рынках. Рассмотрены каналы обоюдного перетекания дисбалансов и кризисов.

Ключевые слова: платежные дисбалансы, глобальный излишек сбережений, финансовый кризис.

Актуальність теми. Встановлення причин та інтерпретація наслідків збільшення дефіцитів та профіцитів платіжного балансу потрапили в ракурсі дослідницьких інтересів багатьох вчених. Актуальність даної проблематики не є випадковою, адже глобальна криза продемонструвала неспроможність постулатів класичної економічної теорії до інтерпретації макроекономічних взаємозв'язків за сучасних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З посиланнями на сучасну фінансову кризу, термін «економічний дисбаланс» вживається багатьма західними вченими, серед яких Д. Бакус і Т. Кулі [1], П. Гарбер і М. Дулі [2], Дж.-Б. Делонг [3], К. Рогофф та М. Обстфельд [4], Е.-М. Труман [5]. Р. Портес, зокрема, наголошує на визначальній ролі дисбалансів у поєднанні з проблемами у фінансовому секторі [6].

* кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Національної академії статистики, обліку та аудиту.

З деякою відмінністю в наголосах, дослідники О. Бланшар і Дж.-М. Мілесі-Феретті [7], Г. Паулсон [8], Н. Рубіні і Б. Сетсер [9], спираються на бачення дисбалансу як центральної ланки кризи або супроводжуючої її детермінанти. На думку вчених, саме дисбаланси відтворюють окремі складові криз.

М. Дулі, Р.-П. Флуд і П. Гарбер [2] не поділяють переконання вчених, впевнених у тому, що глобальні дисбаланси, по суті, виступали природнім та неминучим наслідком фінансового розвитку на емерджентних ринках.

Втім, попри виявлений з боку дослідників інтерес до з'ясування природи економічних дисбалансів, вимагає уваги встановлення кореляційних зв'язків між платіжними дисбалансами та надлишком заощаджень на тлі зміни тенденцій у русі капіталу внаслідок монетарної політики провідних країн світу. Окреслено і являє собою **наукове завдання та мету дослідження**.

Виклад основного матеріалу. Питання платіжних дисбалансів набуло актуальності ще після Другої світової війни, коли величезні розміри дефіцитів та профіцитів платіжного балансу викликали занепокоєння з боку монетарної влади багатьох країн. Так, протягом першого десятиліття ХХ ст. дефіцит платіжного балансу США зріс до величезних розмірів, тоді як Китай, країни Східної Азії та країни, – основні експортери нафти мали великі профіцити платіжного балансу. У 2008-2009 рр. після розгортання світової фінансової кризи ситуація докорінно змінилася, хоча й були винятки.

Існує декілька теорій, які пояснюють зростання дефіцитів платіжних балансів у світі (див. Рис.1).

Рис. 1. Причини зростання дефіцитів платіжних балансів.

Втім, варто визнати, що наявність одного з окреслених факторів не виключає існування іншого. Так, згідно з першою теорією, баланс поточних рахунків фактично дорівнює бюджетному балансу та різниці між інвестиціями і заощадженнями приватного сектору. Як правило, у наслідок економічних шоків найбільше страждає саме державний сектор. В результаті маємо квазі-екзогенні зміни в бюджетному балансі, і відповідно зміни в балансі поточних рахунків. Яскравим прикладом таких подій є середина 1980-их років, коли в США були зменшені податки і водночас збільшувалися витрати на оборону. Протягом цього періоду розміри бюджетного дефіциту та дефіциту поточних рахунків опинилися на історичному максимумі, в результаті чого виникло поняття «подвійного дефіциту».

Проблема «подвійного дефіциту» набула особливого загострення в середині 1980-их та в 2001-2004 рр. Існують й інші види економічних шоків, які впливають на сукупний попит або пропозицію всередині країни, але за них відмічається менш тісний взаємозв'язок між двома дефіцитами. Однак, це не заперечує обґрунтованість вищезазначеної точки зору.

Систематичний підхід включає в себе моделювання поточного рахунку на основі таких факторів, як приватні інвестиції та заощадження, шляхом додавання цих двох змінних до бюджетного балансу. У 2007-2008 рр. вчені М. Чін та Х. Іто [10] провели регресійний аналіз економік розвинених країн та країн, що розвиваються, на основі даних за період з 1971-2004 рр., використовуючи середні показники за кожні п'ять років. В результаті дослідження вченими було встановлено позитивний кореляційний зв'язок між такими показниками, як баланс державного бюджету, чисті зовнішні активи, розвиток фінансових ринків (для країн, що розвиваються) та балансом поточних рахунків. Якщо для країн, що розвиваються, характерною є висока волатильність умов торгівлі, то вони, як правило, мають активне сальдо поточних рахунків (або невеликий за розміром дефіцит). Макроекономічна невизначеність стимулює до збільшення заощаджень і дещо негативно впливає на обсяги інвестування. Ступінь відкритості національних ринків для міжнародної торгівлі майже не впливає на формування дефіциту поточного балансу. Втім, тут слід акцентувати на тому, що серед основних показників, які беруться до уваги в регресійному аналізі – середні темпи зростання ВВП і обсяги чистих іноземних активів, а сама модель «заощадження-інвестиції» враховує міжчасовий лаг.

Основним висновком аналізу стали наступні твердження:

- бюджетний баланс є важливим фактором, який впливає на формування балансу поточних рахунків в розвинених країнах;
- коефіцієнт змінної бюджетного балансу в моделі, яка контролює інституційні змінні, становить 0,15;
- якщо сальдо бюджету зростає на 1%, то баланс поточних рахунків зростає на 0,1-0,5%.

Аналіз доводить, що у випадку Сполучених Штатів Америки причиною збільшення дефіциту поточних рахунків став низький рівень заощаджень, а не інвестиційний бум, за виключенням періоду 2001-2004 рр. Також дослідження М. Чіна та Х. Іто [11] виявили дещо вищі показники сальдо поточних рахунків для країн Східної Азії, ніж ті, які були передбачені за допомогою застосування емпіричних моделей.

Міжчасовий підхід є основою формального підходу до пояснення дисбалансів рахунку поточних операцій. Згідно з ним, споживання на сьогоднішній день має дорівнювати вартості очікуваних у майбутньому обсягів виробництва продукції, які вимірюються на основі поточної дисконтованої вартості. Таким чином, зміни в рівні споживання можливі лише у разі зміни процентної ставки, або зміни очікуваних об'ємів виробництва продукції через падіння/зростання продуктивності праці, скорочення інвестицій і державних витрат.

Збільшення споживання в США наприкінці 1990-их років може пояснюватись очікуванням зростання ефективності виробництва, в результаті чого виник дефіцит поточних рахунків. Так, у 2000-их роках США почали споживати більше за рахунок збільшення імпорту і зменшення експорту. Дефіцити, які виникли напередодні фінансової кризи 2008-09 рр., важче пояснити за допомогою цього підходу. Велика частина потоків капіталу у США спрямована саме на придбання державних цінних паперів США, а не купівлі американських акцій або здійснення прямих інвестицій в свої компанії, як це було в роки, що

передували 2000-у року. Крім того, інтенсивна участь іноземних центральних банків у купівлі американських активів дозволяє припустити, що фінансові потоки в США здійснюються не з ціллю отримання прибутку.

Перевірку точності результатів, отриманих при використанні міжчасового підходу при емпіричному аналізі досвіду США, здійснили вчені К. Енгель та Х. Роджерс [12]. Вони провели моделювання поточного рахунку у вигляді функції, в основі якої була очікувана дисконтована поточна вартість майбутньої частки виробництва у світовому ВВП та його поточна частка у світовому ВВП (світове ВВП розраховувалося на основі показників розвинених країн). Основною проблемою під час перевірки цього підходу стало визначення темпів очікуваного зростання виробництва.

Згідно з іншою теорією, профіцит поточних рахунків в країнах Східної Азії пояснюється меркантилістською моделлю поведінки. Країни Східної Азії, що розвиваються, обрали експортоорієнтовану стратегію розвитку, яка забезпечила їм швидке зростання. Проте, починаючи з середини 1990-х років внаслідок інвестиційного буму профіцит рахунку поточних операцій перетворився на дефіцит рахунку поточних операцій. В результаті фінансової кризи 1997 р., потік інвестицій в країни Східної Азії впав, у той час як норми збереження залишилися відносно високими. Курс валют в регіоні зазнав швидкого знецінення, і протягом певного періоду східно-азійські центральні банки підтримували свої валюти на досить слабкому рівні. На думку Дж. Акерлофа і Р. Шиллера [13] цього достатньо, щоб пояснити відносно великий і постійний профіцит рахунку поточних операцій в регіоні. Дещо ускладнює розуміння ситуації лише те, що експортоорієнтована стратегія розвитку має місце вже протягом десятиліть, а пояснення різкого падіння профіциту поточного рахунку і перетворення його у дефіцит у кризовий період після 1997 р. відсутнє.

Водночас, на наше переконання, дана модель не дає повного уявлення про сутність дисбалансів поточних рахунків. Зокрема, вона не пояснює, чому саме Сполучені Штати Америки, Великобританія та деякі інші розвинені країни страждають від істотного дефіциту. У своїх роботах вчені М. Дулі, Д. Фолкерц-Ландау і Ф. Гарбер [14] пояснюють дефіцит поточного рахунку США як результат спільної політики меркантилізму східно-азіатських держав. У зв'язку з цим, фінансування торгового дефіциту США, рівно, як і бюджетного, є явною компенсацією для подальшого доступу на американські ринки. Таким чином, згідно з результатами їхніх досліджень, урядова політика східно-азійських країн спрямована на підтримку експортних галузей економіки. Водночас, вчені Е. Прасад та Ш.-Дж. Вей [15] акцентують увагу на тому факті, що східно-азійський капітал почав наповнювати ринки США, починаючи лише з 2003 р., а серед альтернативних пояснень зростання заощаджень зазначають самострахування або збереження грошей для непередбачених випадків. Цілком прогнозовано, що валютні резерви можуть зменшити ймовірність зменшення випуску продукції, що, в свою чергу, може виникнути в результаті втечі капіталу або раптового припинення фінансування. Мотиви для збільшення вкладів, призначених для самострахування, значно зросли у наслідок розгортання східно-азіатської кризи. Дж. Айзенман та Дж. Лі прийшли до висновку, що якщо об'єми офіційних фінансових потоків зростуть на 1% від ВВП (в тому числі і заощадження), то це призведе до зростання поточного рахунку на 0,4-0,5% від ВВП.

Пояснення «глобального надлишку заощаджень» надають Б. Бернанке [16] і Р. Кларіда [17], аналізуючи досвід азіатських країн, що розвиваються, для яких характерним стало зростання заощаджень і зменшення інвестицій у зв'язку з наслідками фінансової кризи, що стало причиною дефіциту поточного рахунку США. Більше того, відсутність добре роз-

винених і відкритих фінансових ринків підштовхує країни з надлишковими заощадженнями шукати фінансових посередників у країнах з добре розвиненими фінансовими системами, таких, як США. Таким чином, вирішення цієї проблеми може виникнути лише в довгостроковій перспективі, адже лише розвиток фінансових систем зможе пом'якшити цю проблему.

Пояснення теорії «глобального надлишку заощаджень» в інтерпретації Р. Кабальєро, Е. Фархі і П.-О. Гурінча [18] полягає у акценті на недостатній кількості фінансових активів в країнах, що розвиваються. Втім, найгрунтовнішим аргументом на користь теорії «глобального надлишку заощаджень» стало спостереження за зростанням дефіциту поточного рахунку в США у поєднанні з низькими реальними світовими процентними ставками. Проведення експансіоністської фіскальної політики в США і інвестиційний застій в Східній Азії призвели до росту дисбалансів рахунків поточних операцій, і в результаті до зниження реальних процентних ставок. Таким чином, проста макроекономічна модель відкритої економіки може пояснити зростання дефіциту рахунку поточних операцій в США, профіцит рахунку поточних операцій в країнах Східної Азії, а також падіння світових процентних ставок в останній час, не вдаючись до аналізу специфічного попиту на високоякісні активи тощо.

Більше того, ми наполягаємо, спираючись на дослідження М. Чін та Х. Іто, що фінансовий розвиток по-різному впливатиме на схильність до заощаджень та інвестицій, в залежності від ментального забарвлення країни, що, серед іншого, уособлена в схильності до споживання її громадян та правовій відповідальності. Автори встановили, що серед країн Східної Азії тільки Гонконг і Сінгапур з десятима процентами правового розвитку і десятима процентами фінансової відкритості зазнають зниження сальдо рахунку поточних операцій при подальшому фінансовому розвитку. У більшості азіатських країн, що розвиваються, з середнім або низьким рівнем розвитку правової бази і фінансової відкритості обсяги національних заощаджень будуть зростати по відношенню до ВВП, якщо фінансові ринки будуть розвиватися далі. Враховуючи такі припущення, М. Чін та Х. Іто дійшли до висновку, що фінансовий розвиток знижує сальдо рахунку поточних операцій, особливо в азіатських країнах, що розвиваються, при цьому зниження сальдо досягається не за рахунок скорочення заощаджень, а за рахунок збільшення рівня інвестицій.

В цілому, результати дослідження спростували гіпотезу про те, що країни, що розвиваються, особливо східно-азіатські, зазнають зменшення схильності до заощаджень у разі подальшого фінансового розвитку та формування кращої правової інфраструктури. Крім того, більша відкритість фінансових ринків ніяк не впливає на сальдо рахунку поточних операцій для цієї групи країн.

Для перевірки достовірності результатів свого дослідження, М. Іто та Х. Чін дослідили ступінь чутливості результатів їхнього дослідження до використання альтернативних показників фінансового розвитку, серед яких оцінка акцій, облігацій і діяльності страхового ринку, та інші показники фінансового розвитку, такі як ефективність витрат, розмір витрат і ринкова активність. Вони віднайшли, що кредити приватному сектору і капіталізація фондового ринку однаково впливають на стан поточного рахунку. Збільшення розмірів фінансових ринків сприяє зниженню сальдо рахунку поточних операцій в розвинених країнах, і збільшенню в країнах, що розвиваються, особливо, коли вони знаходяться у стані активного фінансового розвитку. Вони також виявили, що зазвичай, чим більший ступінь відкритості фінансових ринків, тим меншим є сальдо рахунку поточних операцій в країнах, що розвиваються.

М. Чін, Б. Айхенгрін та Х. Іто дослідили, що рахунок поточних операцій в США у 2006-2008 рр. був переоціненим, у той час, як у КНР – недооціненим, причому в обох ви-

падках на досить значну величину. Таким чином, серед факторів, не врахованих в їхніх моделях, зазначаємо фінансове дерегулювання, збільшення «бульбашки» та цикли економічної активності.

Українські вчені Н. Резнікова і М. Відякіна [19, с.180] доводять, що саме глобальний надлишок заощаджень спричинив кризу через пошук найбільш прибуткових активів, надмірне використання позикових коштів та/або прийняття на себе ризику (див. Рис.2). Дана точка зору має наступне підґрунтя:

- коріння останньої глобальної фінансової кризи сягає кінця 1990-их років. Швидке зростання обсягів заощаджень в країнах, що розвиваються призвело до припливу значної кількості капіталу в США та інші розвинені країни, знижуючи дохідність безризикових активів. Відносно низька дохідність безризикових активів, ймовірно, змусила інвесторів купувати ризикові активи з більш високою дохідністю, яка незабаром також впала. Як виявилось, ризик був недооцінений для активів цілого ряду ринків (житла, комерційної нерухомості, позикових коштів та інших) в США і закордоном, і невизначеність щодо того, як цей ризик буде диверсифікований по всій глобальній фінансовій системі, заклала основу для розгортання фінансової кризи;

- приплив дешевого капіталу допоміг профінансувати бум житлового будівництва. Кількість будівельних проектів зростає до історичного максимуму і, зрештою, ціни на житло почали знижуватися, тим самим, викликавши перенасичення пропозиції на ринку житла.

Рис. 2. Джерела економічного дисбалансу [19].

У цьому випадку, причиною кризи стали надлишкові заощадження, пов'язані з припливом капіталу, втім, відсутнє пояснення, чому ці потоки спрямовувалися саме в США. М. Обсфельд і К. Рогофф [4] для пояснення даного феномену мають наступну систему аргументацій: «глобальні дисбаланси і фінансова криза тісно пов'язані, адже обидва явища були спричинені економічною політикою, яка проводилася в ряді країн у 2000-их роках (в тому числі в США) і деформаціями, які спричинили «ефект зараження» економік світу через фінансові ринки.

Ми погоджуємось в частині того, що деформації фінансових ринків країн, що розвиваються, призвели до надмірних заощаджень, які, у свою чергу, стимулювали приплив капіталу в США. Опосередковано такі диспропорції певною мірою спричинили виникнення ряду криз. Підтвердження цьому знаходимо у Дж. Акерлофа і Р. Шиллера [13], які звертають свій дослідницький ракурс на ірраціональності поведінки інвесторів. Більше того,

вони стверджують, що надлишкові заощадження з інших регіонів світу (окрім Східної Азії) разом із внутрішніми фінансовими диспропорціями мають основний вплив на виникнення і масштаби кризи.

Висновки. Світова економіка демонструє рекордно низькі короткострокові процентні ставки на фінансових ринках основних розвинених країн. Різні темпи економічного зростання зумовили виникнення ситуації, коли величезні потоки капіталу спрямовувалися в країни, що розвиваються. Реалізація політики кількісного пом'якшення в США, яка зумовила зниження дохідності по довгостроковим активам, а також події на європейському ринку державних боргових паперів лише погіршили ситуацію.

Повернення на докризовий рівень показників поточних платіжних балансів та збільшення потоків капіталу на ринки країн, що розвиваються, потребують координації дій урядів країн світу з метою підтримання стабільного зростання світової економіки. Однією з основних проблем, яка потребує негайного вирішення, є регулювання величезної хвилі потоків капіталу, яка спрямовується на ринки розвинених країн та країн, що розвиваються. Без усвідомлення ролі, яку відігравали потоки капіталу під час кризового періоду, неможливо повною мірою сформулювати план подальшої координаційної діяльності в галузі макроекономічної політики, більше того, на наше переконання, одним з джерел макроекономічної нестабільності є саме взаємодія незбалансованої внутрішньої фінансової системи з системою доступу до іноземного капіталу.

Список використаних джерел

1. Backus D. Global 'Imbalances' and the Crisis [Electronic resource] / D. Backus, T. Cooley. – Mode of access: <http://online.wsj.com>.
2. Dooley M. Global Imbalances and the Crisis: A Solution in Search of a Problem [Electronic resource] / M. Dooley, P. Garber. – Mode of access: <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/3314>.
3. DeLong J.-B. The Wrong Financial Crisis [Electronic resource] / J.-B. DeLong. – Mode of access: <http://delong.typepad.com>.
4. Obstfeld M. Global Imbalances and the Financial Crisis. – Products of Common Causes [Electronic resource] / M. Obstfeld, K. Rogoff. – Mode of access: <http://ideas.repec.org/a/fip/fedfpr/y2009p131-172.html>.
5. Truman E.-M. The International Monetary System and Global Imbalances. – [Electronic resource] / E.-M. Truman. – Mode of access: <http://www.iie.com>.
6. Portes R. Global Imbalances [Electronic resource] / R. Portes. – Mode of access: <http://pages.stern.nyu.edu>.
7. Blanchard O. Global Imbalances: In midstream? [Electronic resource] / O. Blanchard, G.-M. Milesi-Ferretti. – Mode of access: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/spn/2009/spn0929.pdf>.
8. Paulson H. Remarks by Secretary Henry M. Paulson, Jr., on the Financial Rescue Package and Economic Update [Electronic resource] / H. Paulson. – Mode of access: <http://www.carltonfields.com>.
9. Roubini N. The US as a Net Debtor: The Sustainability of the US External Imbalances [Electronic resource] / N. Roubini, B. Setser. – Mode of access: <http://people.stern.nyu.edu>.
10. Chinn M. Current Account Balances, Financial Development and Institutions: Assaying the World's Savings Glut [Electronic resource] / M. Chinn, H. Ito. – Mode of access: <http://www.nber.org/papers/w11761>.

11. Chinn M. Global Current Account Imbalances: American Fiscal Policy versus East Asian Savings [Electronic resource] / M. Chinn, H. Ito. – Mode of access: http://www.ssc.wisc.edu/~mchinn/chinn_ito_RIE2008.pdf.
12. Engel C. The U.S. Current Account Deficit and the Expected Share of World Output [Electronic resource] / C. Engel, J.H. Rogers. – Mode of access: <http://www.nber.org/papers/w11921>.
13. Akerlof G. Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy and Why It Matters for Global Capitalism [Electronic resource] / G. Akerlof, R.J. Shiller. – Mode of access: <http://press.princeton.edu/chapters/i8967.pdf>.
14. Dooley M. Direct Investment, Rising Real Wages, and the Absorption of Excess Labor in the Periphery [Electronic resource] / M. Dooley, D. Folkerts-Landau, P. Garber. – Mode of access: <http://www.nber.org/chapters/c0125.pdf>.
15. Prasad E. The Chinese Approach to Capital Inflows: Patterns and Possible Explanations [Electronic resource] / E. Prasad, S.-J. Wei. – Mode of access: <http://www.nber.org/papers/w11306>.
16. Bernanke B. The Global Saving Glut and the U.S. Current Account Deficit [Electronic resource] / B. Bernanke. – Mode of access: <http://www.bis.org/review/r050318d.pdf?frames>.
17. Clarida R. Japan, China, and the U.S. Current Account Deficit [Electronic resource] / R. Clarida. – Mode of access: <http://www.questia.com/library/1G1-132675421/japan-china-and-the-u-s-current-account-deficit>.
18. Caballero R. Financial Crash, Commodity Prices, and Global Imbalances [Electronic resource] / R. Caballero, E. Farhi, P.-O. Gourinchas. – Mode of access: <http://economics.mit.edu/files/3642>.
19. Резнікова Н.В. Теоретико-методологічні підходи до визначення природи економічних дисбалансів в контексті кризових потрясінь. – /Н.В. Резнікова // Вісник Донецького національного університету. Серія В. Економіка і права. №1. – 2012. – С. 177-184, посилення у тексті.

Кібальник Л.О.*

ГЕОЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ СВІТОВИХ ФІНАНСОВИХ КРИЗ

Доповідь з теми докторського дисертаційного дослідження
на Вченій раді Інституту міжнародних відносин 26 березня 2013 року

Наприкінці ХХ ст. – початку ХХІ ст. відбулася низка процесів і потрясінь, що засвідчили фундаментальний характер змін у світовому економічному просторі, який став багатополюсним. Світові фінансові кризи підтверджують неспроможність існуючих в економічній теорії та практиці підходів і методів щодо їх передбачення та управління. Геоелектронічні трансформації, що відбуваються у світовому господарстві на початку ХХІ ст. призвели до необхідності переосмислення як сучасного стану співвідношення економічних сил та влади у ньому, так і теоретичних підходів щодо обґрунтування майбутніх змін та перспектив його розвитку. Водночас термін геоелектронічні трансформації в сучасній літературі не визначено, відповідно не існує і методології їхнього дослідження.

Отже, *актуальність* здійснення комплексного дослідження проблеми геоелектронічних трансформацій в умовах світових фінансових криз обумовлена такими обставинами: *на практичному рівні* – формуванням нової геоелектронічної структури світу, недосконалістю механізму управління геоелектронічними трансформаціями, негативними наслідками впливу світових фінансових криз на діяльність усіх суб'єктів геоелектроніки, посиленням асиметрії світового економічного розвитку, зміною ролі країн з ринками, що формуються у стимулюванні глобального економічного зростання, недосконалістю національних, регіональних і глобальних економічних, та інституційних інструментів реагування на світові трансформаційні процеси та фінансові кризи, ризиками для розвитку економіки України в умовах світових фінансових криз та необхідністю визначення перспектив реалізації національних інтересів України у контексті геоелектронічних трансформацій; *на теоретичному рівні* – відсутністю сучасної комплексної парадигми геоелектронічного розвитку, необхідністю визначення суті та методології дослідження геоелектронічних трансформацій на основі сучасної економічної парадигми, визначенням ролі геоелектронічних трансформацій у реструктуризації світового простору, недооцінкою соціоекономічного спрямування новітніх імпульсів розвитку геоелектроніки та суперечливості інтересів як фактора прискорення процесів трансформації при виборі суверенними державами ефективною геоелектронічної та геополітичної стратегії, доцільністю і своєчасністю аналізу процесів взаємодії світових фінансових криз та структурних змін у геоелектроніці, а також розробки основних засад глобальної системи впливу на трансформаційні процеси в міжнародному економічному просторі.

Таке розуміння актуальності зумовило підхід до формулювання *наукової проблеми*, що вирішується у дисертаційному дослідженні, а саме: визначення структури та дина-

* кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий консультант: доктор економічних наук, проф. Філіпенко А.С.

міки геоекономічних трансформацій в умовах світових фінансових криз з метою розробки механізмів ефективного управління цими процесами на глобальному, регіональному, національному та корпоративному рівнях.

Для розв'язання досліджуваної проблеми запропоновано *наукову концепцію*, сутність якої полягає в тому, що геоекономічні трансформації – це зміни елементів такої складної і динамічної системи, як геоекономіка та зв'язків між її суб'єктами, тому їх доцільно визначати як якісні та кількісні перетворення у системі відносин виробництва та обміну світовим продуктом, розподілу та перерозподілу ресурсів і світового доходу. Саму ж геоекономіку сучасні парадигмальні підходи дають можливість визначати як сукупність економічних зв'язків, які виникають між суб'єктами світового господарства щодо виробництва та обміну світовим продуктом, розподілу та перерозподілу ресурсів і світового доходу. Це може слугувати основою аналізу як самих процесів, що відбуваються у геоекономічному середовищі, так і наслідків впливу його розвитку на світове господарство та його суб'єктів.

Сучасна трансформація геоекономіки передбачає, в першу чергу, відновлення процесів виробництва і споживання як взаємопов'язаних стадій процесу відтворення в масштабах світового господарства. Тому особливо важливими стають проблеми створення необхідних обсягів світового продукту, темпів його зростання, розподілу між цивілізаціями і провідними країнами. Важливого значення також набувають зміни у відтворювальній і галузевій структурах економік країн світу, а саме: співвідношення основних відтворювальних секторів (споживчого, інноваційно-інвестиційного, енергосировинного, інфраструктурного) і галузей економіки тощо.

Застосована наукова концепція ґрунтується на багаторівневій методології (філософському, загальнонауковому, конкретнонауковому та технологічному рівнях) аналізу геоекономічних трансформацій, що дає можливість зрозуміти їх зміст, природу, характер та напрямок [1].

Перед сьогоднішньою науковою думкою постає важливе питання формування нової парадигми вивчення та передбачення подальшого геоекономічного розвитку. Якщо для дослідження кардинальних змін в геоекономіці підходить вже існуючий інструментарій, то для прогнозування та запобігання негативних наслідків впливу світових фінансових криз необхідно розробляти новий. Адже існуюча методологія не дає відповіді на питання: як уникнути краху людської цивілізації та особливо наслідків глобальних економічних і фінансових криз.

У світлі вивчення окресленої проблеми з'ясовано, що сучасні парадигмальні підходи не дають однозначного визначення поняття геоекономіка. Зазвичай пояснення змісту цієї категорії складні й багатопланові. Так, серед найбільш відомих визначення К. Жана, П. Савони, В. Дергачева, Е. Кочетова, М. Згуровського, Ю. Пахомова, А. Філіпенка, В. Андрийчука, І. Бистрякова та В. Будкіна [2-5]. Ці визначення охоплюють як широке, так і вузьке значення геоекономіки; як конкретні економічні та політичні форми і методи, так і стратегічні підходи, що ускладнює розуміння її суті та визначення предмета дослідження.

На нашу думку, геоекономіка – це наука, що вивчає сукупність економічних зв'язків, які виникають між суб'єктами світового господарства відносно виробництва та обміну світовим продуктом, розподілу та перерозподілу ресурсів і світового доходу. Водночас геоекономіка і є тією сферою, де виникають ці відносини. Перше визначення дає більш широке уявлення про цю категорію, а друге – вузьке. Такий підхід акцентує увагу на головній проблемі економіки – обмеженості ресурсів і зростаючих потребах. Нерівномірність розподілу ресурсів у світовому господарстві змушує національні економіки зна-

ходити нові форми й способи задоволення зростаючих потреб як всередині держави, так і за її межами, а саме перерозподіляти світові ресурси та дохід на свою користь.

У роботі запропонована багаторівнева методологія аналізу гео економічних трансформацій, що передбачає філософський, загальнонауковий, конкретнонауковий та технологічний рівні.

Перший методологічний підхід – філософський, дає нам уявлення про узагальнене розуміння трансформацій, як безперервних кількісних та якісних перетворень в процесі еволюційних та революційних змін. Цей процес передбачає руйнування або знищення істотних елементів старої системи та формування нових складових: цілей та методів їх досягнення. Як наслідок, виникнення нового явища, суспільного порядку, системи тощо.

Основою загальнонаукового підходу, як наступного рівня дослідження, є системний аналіз. Застосування його до аналізу гео економічних трансформацій передбачає такі етапи: вивчення гео економічних трансформацій як підсистеми гео економіки та їх класифікація; розробка показників якісної та кількісної характеристики гео економічних трансформацій; виявлення закономірностей і тенденцій трансформаційних процесів у гео економіці; складання моделей подальших трансформацій у гео економічному просторі. При цьому враховуються структурованість і цілісність досліджуваної системи, що дає можливість зрозуміти внутрішню природу, характерні риси й особливості гео економіки та гео економічних трансформацій.

Ще один загальнонауковий підхід – синергетичний. Він дає можливість аналізувати трансформації у гео економіці під кутом зору її багаторівневості, між елементами якої існують складні вертикальні та горизонтальні зв'язки. Таким чином, гео економічні трансформації передбачають якісні та кількісні зміни кожного складника на всіх рівнях цієї системи: мікро- (рівень корпорації), національному (рівень окремої країни), регіональному (між країнами, на певній території світового господарства), глобальному (весь світовий економічний простір). В основі синергетики лежить принцип підпорядкування, коли зміна складників вищого рівня впливає, а точніше, визначає поведінку елементів нижчого рівня. Наприклад, створення міжнародних інтеграційних угруповань, розробка та впровадження ними елементів єдиної економічної політики впливає на діяльність національних економік, що входять до їх складу (ЄС, НАФТА, ОПЕК та ін.). Іноді вона дуже принципово змінює як внутрішню, так і зовнішню політику цих країн, їх участь у доступі до ресурсів одна одної та розподілі доходів.

Обґрунтовано, що гео економіка – складне системне утворення, а тому трансформаційні процеси, що в ній відбуваються не можуть мати конкретно визначеного вектора змін. Внаслідок цього, результати трансформацій можуть бути як позитивними (прогресивними), так і негативними (регресивними). З'ясовано, що сам процес розвитку гео економіки прискорюється, система втрачає цілісність, виникає велика кількість можливих варіантів змін.

Наступним рівнем дослідження є конкретно науковий методологічний підхід. На його основі можна визначити спрямованість гео економічних перетворень та їх динаміку у просторі й часі. Ґрунтується він на застосуванні цивілізаційного і світ-системного аналізу, які дають можливість розглянути гео економічні трансформації під кутом зору змін у структурі світогосподарського порядку. З точки зору цивілізаційного підходу гео економічні трансформації слід розглядати, як певні зміни в самих цивілізаціях. Або як кардинальні кількісні та якісні зрушення, що призводять до виникнення нових цивілізацій. Цивілізації – це теж складні динамічні системи, тому трансформації в них призводять до спадів та піднесень, розпаду чи злиття і, навіть, зникнення таких. Цивілізаційний розвиток безпо-

середньо впливає на процес формування геоeкономiки, під його впливом геоeкономiка набуває специфічних ознак, виникають протиріччя та відмінності у функціонуванні геоeкономiчних моделей, створених за різних цивілізацій.

Світ-системний підхід пояснює трансформації геоeкономiчного простору під впливом переформатування центрів впливу та залежності. Сучасна структура світової економiки передбачає її поділ на ядро (центр), периферію та напівпериферію. Залежно від участі країни у інтернаціоналізованих відтворювальних ядрах, привласненні світового доходу та рівня конкурентоспроможності, країни світової господарства відносять до певної з вищезазначених груп. Найбільш впливові, економiчно розвинені країни, котрі розвиваються на засадах постiндустріального, інформаційного суспільства, становлять ядро, або центр світової економiки. Напівпериферія – це транзитивні (перехідні) країни, які можуть змінити свій статус залежно від обраної моделі подальшого розвитку. І остання група – це відсталі країни з традиційною економiкою, тобто країни, що розвиваються, або периферія. Характерною ознакою такої світобудови є те, що співвідношення між цими структурними елементами геоeкономiки може змінюватися під впливом часового фактора.

Технологічний рівень аналізу ґрунтується на принципах усіх попередніх рівнів і є основним інструментом аналізу. Прикладні дослідження, які він передбачає, уможливають подальші узагальнення теоретичного аналізу та висновків. Власне на їх основі здійснюються подальші екстраполяції, прогнозування тощо. До такого роду технологій можна віднести глобальну модель світового господарства на 1970-2000 рр. В. Леонтьєва; модель World 3 Й. Рандерса та Ден. Медоуза; модель світового демографічного та технологічного зростання М. Кремера; нову міжнародну економiчну або глобальну модель (GEM – global economic model). Ці моделі можна використовувати для оцінки наслідків геоeкономiчних трансформацій та перспектив розвитку геоeкономiки в майбутньому [4].

Такий методологічний підхід уможливив формулювання власного визначення геоeкономiчних трансформацій – якісних та кількісних змін, що відбуваються у системі відносин виробництва та обміну світовим продуктом, розподілу та перерозподілу ресурсів і світового доходу.

На основі аналізу концептуальних підходів вчених (цивілізаційного та світ-системного), які пояснюють сучасну світобудову геоeкономiчного простору, доведено, що більшість вчених, а саме С. Хантінгтон, О. Неклесса, Е. Кочетов, А. Філіпенко та ін. у своїх працях притримуються теорії багатополюсності сучасного світоустрою [6-12]. Під багатополюсністю (багатополярністю) сучасного світу пропонуємо розуміти розмежування або об'єднання країн (держав) у певні групи за виконанням функцій у світовому відтворювальному процесі. У цьому контексті головним фактором є економiчний вплив на розвиток окремих країн та суб'єктів світового господарства.

У результаті дослідження було виявлено, що в сучасних умовах не можна відкидати жоден з цих підходів, оскільки зараз формується нова цивілізація зі складною внутрішньою системою, глобальними фінансами та домінуванням міжнародних економiчних угруповань. Це вимагає визначення місця кожної країни в сучасному світоустрої, а саме: належності її до певної локальної цивілізації, нових нетрадиційних формувань та центрів сили. Саме синтез існуючих підходів може слугувати основою для формування інтегральної теорії аналізу сучасного стану та перспектив розвитку світогосподарського порядку.

Проаналізовані нами підходи дають можливість зрозуміти, яким чином змінювались теоретичні погляди на світоустрій під впливом реальних трансформацій геоeкономiчного характеру. Цінність досліджень сучасної структури геоeкономiчного простору в

тому, що вони можуть слугувати основою для передбачення і прогнозування подальшого розвитку світового господарства.

У ході аналізу *встановлено*, що геоекономічний розвиток – це процес якісних змін, що відбуваються у структурі геоекономіки, її об'єктах, суб'єктах та зв'язках (взаємовідносинах) між ними, що характеризується виникненням нових суспільних форм, інновацій, а також трансформацією внутрішніх і зовнішніх зв'язків між цими об'єктами. *Доведено*, що в сучасних умовах розвиток геоекономіки стимулюють імпульси, що спонукають відносини в її межах змінюватися як кількісно, так і якісно у певному напрямі. Складність зв'язків у геоекономічному просторі і множинність факторів впливу на його розвиток змушують певним чином систематизувати ці імпульси та абстрагуватися від другорядних, але теж важливих для неї. Пропонуємо об'єднати ці імпульси в такі блоки: економічні, техніко-технологічні, політичні, інституційні та соціальні. Їх вплив на розвиток геоекономіки залежить від рівня добробуту, історичних особливостей та цивілізаційної взаємодії народів, що населяють території держав-учасників геоекономічних процесів. Слід відзначити, що окремі імпульси розвитку геоекономіки призводять до поглиблення інших процесів, які також можуть слугувати як факторами розвитку, так і набувати форми наслідків у певні періоди часу.

З'ясовано, що особливістю сучасного етапу розвитку геоекономіки є соціальне забарвлення чинників-прискорювачів та більш істотний їх прояв як на мікро-, макро-, так і на міжнародному рівні. Серед соціальних імпульсів доцільно виокремити ускладнення структури суб'єктів геоекономіки, формування нових впливових соціальних груп, загострення проблем майнової нерівності як всередині країн, так і між ними, проблем безробіття, міграції населення та етнічних факторів. Сьогодні врахування впливу соціальних факторів на розвиток геоекономіки повинно сприяти вибору ефективної геоекономічної та геополітичної стратегії суверенними державами.

Визначено, що основними суб'єктами геоекономіки є: національні економіки, регіональні інтеграційні угруповання, міжнародні організації та ТНК. *Аналіз* діяльності суб'єктів геоекономіки та взаємозв'язків між ними *свідчить*, що кожен з них прагне реалізувати власні економічні інтереси. Так, держава покликана забезпечувати загальнонаціональний інтерес, сприяти зростанню багатства нації. Саме цей інтерес, що спрямований на вирішення корінних завдань нації, країни відповідно до її становища у світі, наявності ресурсів, особливостей суспільного устрою, історії і традицій, є провідним і визначальним. Регіональні інтеграційні угруповання переслідують спільні інтереси країн-членів, а саме: зміцнення власних позицій у геоекономічному просторі, перерозподіл світового доходу та економічної влади на свою користь на основі здійснення зовнішньоекономічної експансії. Економічний інтерес міжнародних організацій полягає у безпосередньому і повному задоволенні потреб людей та країн, якими і для яких вони створені, використовуючи економічні та неекономічні форми діяльності. Економічні інтереси міжнародних корпорацій в сучасних умовах визначаються не лише прагненням максимізувати прибуток, але й іншими мотивами: захоплення і утримання частки на ринку, розширення масштабів виробництва, утвердження економічної влади. Інтереси основних суб'єктів геоекономіки є суперечливими, тому їх реалізація в кінцевому рахунку призводить до прискорення розвитку через процеси трансформації економічних відносин або через узгодження протилежних інтересів та цілей суб'єктів геоекономіки. Характер цих трансформацій може залежати від бажання різних геоекономічних суб'єктів іти на компроміси, узгоджуючи реалізацію інтересів, або від антагоністичності, непримиренності в досягненні останніх.

Доведено, що сучасна ієрархічна структура геоекономіки створює підґрунтя для розгляду трансформацій не лише на рівні відносин між окремими державами, а й на міжна-

родному, глобальному рівні. Оскільки цей рівень є одночасно єдиним і неоднорідним, впорядкованим і анархічним, то й процес дослідження кардинальних економічних змін є складним і багатоаспектним. Підхід щодо аналізу геоekonomічних трансформацій передбачає той момент, що геоekonomічні суб'єкти: держави, міжнародні та регіональні організації, ТНК здійснюють свою діяльність спираючись на фактори, котрі діють або на території всієї земної кулі, або на її значній частині, активно включеній у світову економіку.

При розгляді геоekonomічних трансформацій на глобальному рівні *пропонуємо виокремити* основні складові світового простору, за якими згрупуємо кардинальні перетворення. Оскільки, найбільш суттєві зміни у співвідношенні економічної влади між країнами та окремими цивілізаціями відбуваються у сфері виробництва, розподілу ресурсів та доходів, технологіях, фінансах, етнічно-релігійному ракурсі, то згрупувати їх пропонуємо у такі блоки: виробничий, технологічний, фінансовий та етнічний. Вказані складові не є відірваними одна від одної, вони тісно переплітаються, взаємодіють та накладаються одна на одну. Але одні є більш консервативними, зміни в них відбуваються повільно і з великими труднощами, зокрема у сфері виробництва та етнічній складовій, а інші – фінансовий простір, валютна, торговельна системи – більш гнучкі, мінливі. Останні – більш чутливі до зовнішніх факторів, а тому трансформуються, в першу чергу, викликаючи відповідні перетворення в інших секторах. Проаналізувавши трансформації, що відбуваються в кожному з цих просторів, можна виявити сутнісні характеристики, рушійні механізми та можливі результати складних геоekonomічних перетворень, їх глибину та значення.

Геоekonomічні трансформації передбачають усунення глибоких проблем та невідповідностей, що накопичуються у світовій економіці та дисбалансу сил між її гравцями, які теж мають властивість змінюватись. На нашу думку, геоekonomічні трансформації на глобальному рівні дають можливість не змінюючи кардинально основ ринкової системи відносин, усувати бар'єри для подальшого розвитку та зростання. Під час цього процесу відбуваються коригування правил гри, зміни інституційного характеру та боротьба основних «гравців» за збереження своєї влади, ієрархії та підпорядкування на світовій арені або відвойовування «новими гравцями» владних позицій. Отже, зміна співвідношення сил у геоekonomіці є такою ж важливою, як і усунення дисбалансів та суперечностей. Такі дії, в свою чергу, можуть поглиблювати невідповідності між окремими секторами та просторами (фінансовим, виробництвом й обігу, галузевими тощо) в світовій економіці. Таким чином, глобальні трансформації в геоekonomіці доцільно характеризувати через зміни: в територіальному розподілі світового виробництва, його структурі, світовій торгівлі, характері споживання, фінансовій сфері тощо.

Обґрунтовано, що основним підтвердженням трансформацій виробничої сфери може бути аналіз динаміки головного показника – ВВП, який створюється різними цивілізаціями. Що й показує їх роль, значення та домінування у світовій економіці. Зміна протягом багатьох століть обсягів і темпів приросту ВВП, його розподілу між цивілізаціями і провідними країнами, а також зрушення у відтворювальній і галузевій структурі, а саме: співвідношення основних відтворювальних секторів (споживчого, інноваційно-інвестиційного, енергосировинного, інфраструктурного) вказують не лише на рівень і темпи розвитку світової економіки, а й на глобальні зрушення у ній.

Виявлено такі тенденції у домінуванні цивілізацій: у період ранньоіндустріальної цивілізації і до початку індустріальної, світовими економічними лідерами були китайська та індійська цивілізація, – на них припадала майже половина світового ВВП. Західна Європа посідала третє місце. Далі йшли Африка, Росія, Японія і США, які скромно замикали

позиції (у 1700 р. – 0,1 % світового ВВП). Індустріальний лад різко змінив територіальні пропорції у розподілі економічної потужності. Західна Європа досягла в 1870-1913 рр. третини світового ВВП, за нею стрімко підвищували свій потенціал Сполучені Штати Америки (1913 р. – 19 %, у 1950 – вже 27 %). Лідерами стали північноамериканська та західноєвропейська цивілізації – на їх частку у 1973 р. припадало більше половини світового ВВП. Наступними були євразійська (більше 9 %), латиноамериканська (близько 9 %) і японська (близько 8 %) цивілізації. Частка китайської та індійської цивілізацій разом взятих не досягала і 8 %, Східної Європи та Африки – трохи більше 3 % кожна. Що ж стосується Китаю та Індії, то якраз починаючи з кінця ХХ ст. їхня частка почала зростати з 4,6 % у 1973 р. до 12,3 % у 2001 р. та з 3,1 % до 5,4 % відповідно [13].

З'ясовано, що останні два сторіччя характеризувалися рекордно високими за всю історію людства темпами економічного зростання та нарощування багатства цивілізацій, хоча період зародження та початкових стадій розвитку виробничої сфери характеризувався значно повільнішими темпами. Так, в епоху середньовіччя темпи приросту ВВП становили всього 0,15 % річних, в період ранньоіндустріального суспільства вони збільшилися до 0,32 %. Таке подвоєння обґрунтовувалося, в першу чергу, початком промислової революції кінця ХVІІ – початку ХІХ століть, переходом від традиційного до індустріального суспільства, а саме: від племінних федерацій, феодалських, імперських систем, міст-держав тощо до суспільств, що спираються на науку, техніку, індустрію та демократію, а також початковим нагромадженням капіталу у країнах Західної Європи. Ці ж процеси, а особливо утворення промислової інфраструктури (залізниць, телеграфу, телефону, шосейних і морських шляхів сполучення та інших комунікацій) сприяли трикратному зростанню темпів приросту ВВП до 0,93 % в 1820-1870 рр., а в 1870-1913 рр. – до 2,11 % [13]. Фінансові кризи, які відбувалися періодично, суттєво на загальну тенденцію зростання обсягів виробництва не впливали. Це пояснюється тим, що, по-перше, вони були в основному локальними (відбувалися в окремих країнах) аж до першої міжнародної за своїм характером кризи 1825 р., а, по-друге, їх негативні наслідки не могли перевищити позитивний вплив на розвиток світової економіки запровадження ринкових засад та наслідків промислової революції.

Доведено, що саме кризи ХХ ст. мали особливий вплив не лише на розвиток окремих країн, а й цивілізацій в цілому. На основі аналізу взаємозв'язку між гео економічними трансформаціями та світовими фінансовими кризами з'ясовано, що найбільш суттєві трансформації гео економічного простору відбувались внаслідок потужних фінансових криз, зокрема 1929–1933 рр., як наслідок – заміна системи вільного регулювання ринковою економікою на державне втручання, 1974-1975 рр. – колапс Бреттон-Вудської системи, перехід до Ямайської, 2008-2009 рр. – необхідність зміни парадигми регулювання національних економік та гео економіки в цілому.

Особливо вражаючого впливу від кризи 2008-2009 рр. зазнали високорозвинуті північноамериканська, західноєвропейська та японська цивілізації, а серед найменш розвинутих – африканська. У 2007 р. саме країни цих цивілізацій мали найвищий для них за останні 20 років показник зростання 3,3 %, падіння ж у кризовий період становило 6,6 %, оскільки темп зростання ВВП у 2009 р. був від'ємним – 3,3 %. Водночас китайська та індійська цивілізації, незважаючи на це, продовжували розвиватися високими темпами. Незаможні країни, які не мали можливості впливати на розподіл доходів у світі, особливо нічого й не втратили, залишаючись фактично за межею бідності. Максимальними темпи приросту у них були в 2004 р. – 6,8 %, у 2009 р. (період кризи) вони становили – 4,7 %, отже, найбільший розрив у цих показниках був близько 2,1 %. Країни із середнім рівнем

ВНД на душу населення відчули його падіння в розмірі – 5,7 % з 2007 р. по 2009 р., хоча у 2010 р. вони вже відновили свій рух угору до 7,8 % річних [14].

На основі аналізу статистичних даних показано, що навіть потужні фінансові кризи та зрушення у динаміці ВВП не змінили економічної влади у геоekonomічному просторі. Головними лідерами поки що залишаються економічно розвинуті країни, хоча частка китайської та індійської цивілізацій поступово зростає. Сучасна ситуація показує, що економічне зростання у багаточисельних країнах, що розвиваються: Китаї, Індії, Бразилії, Росії впливає на необхідність формування нової парадигми розподілу світового багатства.

Виявлено, що світовий виробничий простір зазнав значних зрушень також і в галузевій та відтворювальній структурі. До початку XIX ст. світова економіка мала переважно аграрний характер. Кардинальні зрушення в галузевій структурі передових країн світу сталися внаслідок промислової революції, а саме: на перші позиції вийшли машинна індустрія, будівництво, транспорт. Роль сільського господарства залишилася провідною лише у відсталих країнах. Так, в економічно розвинутих країнах зайняте у промисловості населення наприкінці XIX ст. становило близько 20%, а у сільському господарстві – 30 %, ці ж показники у слаборозвинутих країнах нараховували відповідно – 6 % і 80 % [15].

Водночас інтенсивний розвиток ринкових відносин спричинив необхідність розширення сфери послуг торговельних, фінансових, транспорту та зв'язку. *Показано*, що динаміка розвитку сфери послуг теж відрізняється за групами країн. Якщо у розвинутих країнах в цей період зайняте у наданні послуг населення рухалося до позначки 50 %, то у країнах з низьким рівнем розвитку воно становило близько 12 %. Початок XX ст. характеризувався значним прискоренням структурних змін в економічній сфері. Вагомий вплив на це мали фінансові кризи, які з одного боку, засвідчували недосконалість регулювання фінансової сфери, а з іншого, стимулювали виникнення нових форм взаємодії між суб'єктами та нових інструментів фінансових відносин. Кардинальні зрушення в галузевій структурі світової економіки особливо прискорились у другій половині XX ст. В розвинених країнах і цивілізаціях частка сільського господарства в структурі зайнятих скоротилася з 30,9 % до 3,6% (у країнах Західної Європи – до 7,8 %, США – до 2,4%) [15].

У розвитку обробної промисловості монополістами стали такі провідні цивілізації, як-от: північноамериканська, західноєвропейська, японська. Євразійська цивілізація в результаті кризи і неоліберальних реформ 1990-х років втратила значну частину обробної промисловості, частка зайнятих у промисловості скоротилась з 27,3 % у 1950 р. до 23,3 % в 2000 р. різко зросла частка послуг, особливо у другій половині століття: в цілому у світі – з 20,2 % в 1900 р. і 25,4 % у 1950 р. до 48,6 % у 2000 р.; у розвинених країнах – з 43,1 і 58,1 % відповідно до 70,7 %; у країнах, що розвиваються – 11,8 і 13,9 % до 43,3 %. Лідирують за цим показником США (76,7 % у 2000 р.), Австрія (73,5 %) і Західна Європа (70 %) [14-15]. Східна Європа, СРСР, Африка, Близький і Середній Схід, Африка південніше Сахари довго відставали за цими показниками, але в кінці століття на хвилі ринкових реформ істотно наблизилися до розвинених країн. З одного боку, збільшення частки зайнятих в освітніх, медичних, інформаційних послугах – явище прогресивне, воно відповідає зміні структури попиту населення при зростанні рівня доходів і якості життя. Однак, значне підвищення частки виключно ринкових послуг (торгівлі, фінансових послуг) призводить до зростання витрат обігу і свідчить про наростання елементів паразитизму в пізньоіндустріальній економіці.

Аналіз фактичних даних засвідчує, що після 2000 р. відбулося відновлення ролі низки традиційних видів продукції: паливних матеріалів, руд, чорної металургії та ін. Сформувався тенденція до зниження динаміки та ринкової частки поставок обладнання для елек-

тронного опрацювання даних і офісної техніки, інтегральних схем, електронних компонентів. Водночас, відбулося підвищення відповідних характеристик з фармацевтики, стабілізація відносної частки наукових і вимірювальних приладів. Не спостерігається сталого зростання ролі одних секторів економіки і зниження інших. Сьогодні відбувається вибухове перенасичення ринків, яке практично неможливо передбачити чи попередити. Це спричиняє необхідність структурної корекції щодо відновлення оптимальних галузевих структурних пропорцій. Отже, світ зіткнувся з хвилеподібним перебігом процесів реструктуризації міжнародного обміну.

Відбуваються зрушення й у відтворювальній структурі світової і більшості національних економік: падає частка споживчого та енергосировинного відтворювальних секторів, зростає частка інноваційно-інвестиційного й, особливо, інфраструктурного секторів. Глобальні енергоекологічні та продовольчі кризи засвідчили, що нова економіка XXI ст. – це не виключно економіка послуг. Виробництво матеріальних благ – продовольства і сільгоспсировини, промислової продукції, будівельних об'єктів – залишається основою відтворення та забезпечення життєдіяльності людей, а надмірне розбухання сфери послуг, особливо ринкових, багато в чому має паразитичний характер.

Аналіз глибинних процесів інтернаціоналізації, інтеграції та глобалізації дає підстави стверджувати, що виникнення регіональних інтеграційних угруповань, міжнародних організацій та ТНК теж можна вважати результатом геоекономічних трансформацій. Адже сьогодні поряд з національними економіками вони є головними учасникам процесів виробництва та розподілу світового продукту, використання світових ресурсів, а також впливу на регулювання відносин між окремими країнами.

Доречно виокремити таку геоекономічну трансформацію, як становлення інтегрального економічного ладу, постіндустріального суспільства та ноосферної економіки. Технологічна революція, що лежить в основі таких змін призвела сьогодні до насичення ринку, вичерпання ефекту масштабів. Це у відповідності до теорії М. Кондратьєва стимулює зміну технологічних укладів через кризове творчо-інноваційне переупорядкування системи глобальних продуктивних сил та відповідних їм економічних відносин.

Виявлено, що процеси широкої глобалізації, а відповідно і зростання кількості та масштабності геоекономічних трансформацій почалися з кінця XIX ст. внаслідок інтернаціоналізації виробництва. У XX ст. в термінології глобалізму з'явилося поняття глобальної мережевої економіки. Обґрунтовано, що формування міжнародних мереж (торгових шляхів, каналів передачі інформації або зображення тощо), швидкість обміну інформацією і відносно низькі тарифи (зокрема, на перевезення вантажів) обумовлюють, з одного боку, спрощення та прискорення взаємодії геоекономічних суб'єктів, а з іншого, виникнення безлічі бар'єрів на шляху їх функціонування. Адже економічна влада, а іноді й політична сила належать тому, хто займає стратегічні позиції в міжнародній мережі або в сукупності міжнародних мереж, і володіє можливостями максимально використовувати свої переваги, а отже, він і привласнює прибуток.

Доведено, що фінансова сфера генерує найсильніші імпульси економічної динаміки та нестабільності, оскільки відбувається перехід функцій головного двигуна розвитку від промислового (реального) до фінансового (фіктивного) капіталу. Саме фінансовий капітал сьогодні задає темп економічного зростання, спрямовує структурні зрушення та спричиняє накопичення диспропорцій та асиметрій розвитку геоекономіки. Сучасні геоекономічні трансформації набувають фінансового «присмаку». Зміщується акцент з реальних на фінансові ринки, які стають більш глобалізованими через розвиток власної інфраструктури та участь у їх діяльності найбільш глобалізованих суб'єктів: комерцій-

них та інвестиційних банків, пенсійних і хедж-фондів, страхових компаній тощо. Міжнародні ж корпорації все більше у своїй діяльності використовують фінансові механізми контролю та управління. Віртуалізація фінансових інструментів призводить до відриву пропозиції грошей, цін і валютних курсів від реальної економічної основи, чим спричиняє нестабільність. Таким чином, сучасні фінансові кризи є наслідком процесів віртуалізації фінансів, з іншого боку, виникнення самих «геофінансів» – теж можна назвати геоекономічною трансформацією.

Обґрунтовано поглиблення асиметрії у соціальній структурі міжнародної економіки, що проявляється через загострення суперечностей між: світовими центрами економічного суперництва, цивілізаціями; національними економічними інтересами; розвинутими країнами, країнами, що розвиваються та країнами третього світу; соціальними верствами населення (економічна стратифікація).

Визначено, що нелінійність є однією з основних характеристик глобального розвитку, тому передбачає напрацювання нових інструментів скоординованої глобальної політики, а не її частково договірною характеру. Неадекватність існуючої системи регулювання сучасному рівню економічних викликів проявилась через відсутність альтернативних моделей глобального економічного світобачення та низьку ефективність діючих механізмів міжнародної координації. Світові фінансові кризи, їх непередбачуваність та тяжкі наслідки вимагають становлення механізмів узгодженої глобальної антикризової політики, що здійснюється за прямої участі глобальних регулюючих інститутів, а також інституалізацію глобальних антициклічних механізмів.

Список використаних джерел

1. Філіпенко А. С. Методологія геоекономічного розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.soskin.info/ea/2007/5-6/200705.html>.
2. Дергачев В. А. Геоэкономический словарь-справочник. – Одесса: ИПРЭЭИ НАНУ, 2004. – 177 с.
3. Жан К., Савона П. и др. Геоэкономика. Господство экономического пространства. – М., 1997. – 207 с.
4. Геоекономічні сценарії розвитку і Україна. Монографія / [М.З. Згуровський, Ю. М. Пахомов, А. С. Філіпенко, В. Г. Андрійчук, І. К. Бистряков, В. С. Будкін та ін.]. – К.: Видавничий Центр «Академія», 2010. – 323 с.
5. Кочетов Э. Г. Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства: Учебник для вузов. – М.: Норма, 2006. – 528 с.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. / Хантингтон С. [пер. с английского Ю. Новикова и Т. Велимеева]. – М. : АСТ, 2003. – 603 с.
7. Хантингтон С. Дискуссия вокруг цивилизационной модели. С. Хантингтон отвечает оппонентам [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.archipelag.ru/geopolitics/stolknovenie/clash2/2290/>.
8. Кочетов Э. Г. Геоэкономический (глобальный) толковый словарь (основы высоких геоекономических технологий современного бизнеса). Сборник стратегических понятий – новелл. – Екатеринбург: ОАО «ИПП «Уральский рабочий»», 2006. – 504 с.
9. Кочетов Э. Деформация «мировой конструкции»: глобальный здвиг. – [Электронный ресурс]. Тезисы выступления на конференции «Глобализация финансово-экономического регулирования: решения Саммитов «Группы 20» и участие России в их реализации», Москва, Финансовый университет, 19 апреля 2011г. – Режим доступа: <http://kochetov.viperson.ru/wind.php?ID=639070&soch=1>.

10. Неклесса А. Рах оесономісана: гэоэкономическая система мироустройства // Экономическая наука современной России. – №1(5), 1999. – С. 71-83.
11. Неклесса А. Ordo quadro: пришествие постсовременного мира. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.activ-plus.ru/global-business-growth_09.htm.
12. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність. – К.: Знання, 2007. – 670 с.
13. Maddison A. The World Economy. Historical Statistics. Paris: OECD, 2003.
14. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/all>
15. Мировая экономика. Глобальные тенденции за 100 лет. М.: Экономистъ, 2003. – С. 535-538.

*Кравчук Н. Я.**

СИСТЕМНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТА АСИМЕТРИЧНІ ЕФЕКТИ НЕРІВНОВАЖНОГО РОЗВИТКУ В ЕПОХУ ГЛОБАЛЬНОЇ ФІНАНСОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Розкрито проблеми нерівноважного розвитку у чітко визначених і предметно обмежених рамках: як об'єктивну реакцію на асиметричність фінансової глобалізації; і як одну із форм прояву порушення вартісних пропорцій перерозподілу світових доходів в епоху глобальної фінансової економіки. Аргументовано системні детермінанти нерівноважного розвитку у взаємозв'язку із процесами глобалізації і фінансизації економічних відносин. Доведено асиметричний характер прояву ефектів нерівноважного розвитку в умовах фінансової глобалізації. Окреслено основні вектори стратегії «адаптаційного синдрому» до глобальних викликів, ризиків і загроз.

Ключові слова: нерівноважний розвиток, глобальна фінансова економіка, фінансова глобалізація, фінансизм, системні детермінанти, асиметричні ефекти, адаптаційний синдром.

The problems of nonequilibrium development in clearly defined and subject limited frameworks: as objective reaction on the financial globalization asymmetry; and as one of the forms of perversity of world income cost proportions redistribution in the epoch of global financial economy have been revealed. System determinants of nonequilibrium development in correlation with globalization processes and economic relations financisation have been argued. The asymmetric nature of nonequilibrium development effects manifestation under the conditions of financial globalization has been proved. The main vectors of "adaptation syndrome" strategy to the global challenges, risks and threats have been outlined.

Keywords: nonequilibrium development, global financial economy, financial globalization, financism, system determinants, asymmetric effects, adaptation syndrome.

Раскрыты проблемы неравновесного развития в четко определенных и предметно ограниченных рамках: как объективная реакция на асимметричность финансовой глобализации, и как одна из форм нарушения стоимостных пропорций перераспределения мировых доходов в эпоху глобальной финансовой экономики. Аргументировано системные детерминанты неравновесного развития во взаимосвязи с процессами глобализации и финансизации экономических отношений. Доказано асимметричный характер проявления эффектов неравновесного развития в условиях финансовой глобализации. Определены основные векторы стратегии «адаптационного синдрома» в условиях глобальных вызовов, рисков и угроз.

* кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних фінансів Тернопільського національного економічного університету.

Ключевые слова: неравновесное развитие, глобальная финансовая экономика, финансовая глобализация, финансизм, системные детерминанты, асимметричные эффекты, адаптационный синдром.

Постановка проблеми. Наростаючий розвиток фінансової глобалізації на рубежі тисячоліть, її внутрішня суперечливість і часто негативні наслідки зумовлюють відповідний інтерес до цієї проблеми. Характеризувати рубіж входження суспільства в третє тисячоліття, як епоху «глобального фінансизму»¹, «фінансової цивілізації» [1; 2, с. 66], «геофінансової економіки» [3, с. 19-20] стало узвичасним. Разом з тим, хвиля радикальних трансформацій, що охопили світ з кінця ХХ століття, поставила перед економічною наукою немало принципово нових проблем, серед яких і проблема нерівноважного глобального розвитку. Отже, що таке нерівноважний глобальний розвиток, як він ув'язується із фінансовою глобалізацією? Які його системні детермінанти і форми прояву, наслідки і ефекти? Це далеко не повний перелік питань, що потрапили у фокус сучасних міждисциплінарних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом сама ідея «фінансової глобалізації» не нова, а термін «фінансизм» (у дещо реконструйованій редакції – «фінансизація») останнім часом перетворився на популярне кліше. Разом з тим доводиться визнати, що внутрішній глибинний зміст цих явищ допоки залишається дискусійним. Про це свідчить хоча б той факт, що питання фінансизму піднімаються вченими як на рівні метафізики економіки постмодерну [4, с. 805-838], в теорії геофінансів [5], у концепції фінансового капіталізму [6; 7], так і в більш прагматичному контексті інтернаціоналізації фінансового капіталу, формування міжнародного фінансового ринку [8; 9], зростаючої ролі фінансових інститутів у розвитку посткризового світу [10].

Закономірно постає питання: чи слід на подібних методологічних узагальненнях вкотре акцентувати увагу? Відповідь однозначна – так. Адже за порівняно незначний період часу, впродовж якого фінансова глобалізація стала відчутним політичним і суспільним подразником та надзвичайно дискусійним питанням академічної науки, розуміння її причин, форм, домінуючих рис та наслідків зазнали суттєвої еволюції. Спочатку традиційно переважали тези, що підкреслювали в основному позитивні аспекти фінансової глобалізації. Згодом – як закономірна реакція на позитивну оцінку – виникла цілком протилежна позиція: акцентування уваги на виключно негативних її наслідках. Утім зміни, які відбулися у глобальному розвитку наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, переконливо довели об'єктивну необхідність глибокої переоцінки процесів, які відбуваються в епоху фінансової глобалізації, перегляду базових економічних концепцій (у т.ч. методологічної конструкції теорії рівноваги, на противагу якій висувуються гіпотеза «системної невпорядкованості суспільних відносин» та принцип «нерівноважного розвитку» [11, с. 198-199]).

Мета статті. У даній статті ми не ставимо собі за мету обґрунтувати цілісну систему теоретико-методологічних концептів фінансової глобалізації, оскільки ця проблема надзвичайно складна і багатогранна, а тому потребує окремих логічно завершених наукових досліджень. Натомість ми виходимо з того, що поняття «нерівноважний розвиток» є органічним наслідком поєднання двох процесів – глобалізації і фінансизації економічних

¹ Вважається, що термін «фінансизм» / «фінансизація» ввів в економічний оборот політолог і економіст, дослідник глобалізації і економічних процесів країн «третього світу», один із теоретиків концепції «периферійного капіталізму» С. Амін. На його думку глобальний фінансизм проявляється у високих процентних ставках, плаваючих обмінних курсах, необмежених спекулятивних трансфертах, масштабній приватизації.

відносин. А тому зрозуміти його природу, системні детермінанти, форми прояву та асиметричні ефекти можна лише в контексті цих двох когерентних процесів.

Виклад основного матеріалу. Зупинимось на декількох методологічних позиціях проблемного характеру, на яких слід наголосити передусім. *Перша проблема* – загально-визнана беззмістовність сучасних характеристик процесу глобалізації. У науковому обороті існує величезна кількість її дефініцій, у кожній із яких підкреслюються свої характерні риси [12, с. 378-379].

У рамках даного дослідження, враховуючи безальтернативність і необоротність процесу глобалізації та її конкретні форми прояву, виходитимемо з такої понятійно-категоріальної ієрархії:

1) *глобалізація* у широкому розумінні – процес спрямований на формування єдиного світового простору (геопростору);

2) *економічна глобалізація* – невід’ємна складова процесу глобалізації у широкому розумінні, яка спрямована на формування єдиного гео економічного простору в результаті наростаючої взаємозалежності внутрішніх (національних) ринків товарів, послуг і капіталів за одночасного взаємопроникнення капіталовкладень, виробництва і споживання у світовому масштабі. Економічна глобалізація чинить багатоаспектний і неоднозначний вплив на економіку більшості країн світу, визначаючи передусім динаміку і масштаби виробництва товарів і послуг, використання робочої сили, потоки прямих іноземних інвестицій, потенціал розвитку людського капіталу і технологій, що безумовно відображається на продуктивності праці й конкурентоспроможності окремих країн, транснаціональних компаній, загостренні міжнародної конкуренції [13, с. 9-10]. Економічна глобалізація, сприяючи масовому переміщенню виробництв у регіони з дешевшою робочою силою, багатими джерелами сировини і ресурсів, з високою ємкістю ринків збуту, зумовлює асиметричний *перерозподіл світових доходів*;

3) *фінансова глобалізація* – процес спрямований на формування єдиного геофінансового простору. При цьому глибинний зміст категорії «фінансова глобалізація» полягає не просто в тому, що вона розкриває характер глобалізації у фінансовій сфері глобальної економіки, а передусім у тому, що вона конкретизує. Прикметник «фінансова» в даному випадку конкретизує, що провідна роль у рамках економічної глобалізації закріпилась за фінансами, субстанціональною основою яких об’єктивно й історично є «вартість як трансцендентна категорія» [14, с. 731]. Саме тут процес глобалізації набув динамічного розвитку і просунувся кількісно та якісно найбільше. І все через те, що вартість первісно є способом взаємотрансформації часу і простору в особливій соціально-економічній формі буття й тією «найбільш розвинутою трансформою, за допомогою якої долаються природні обмеження простору і часу» [15, с. 85-107]. У такий спосіб проявляється особлива «всюдисуща» присутність фінансів (за образним висловлюванням Ю. Осіпова, «фінанси скрізь і всюди» [14, с. 426]). На цю особливість вчений вказує, коли пише: «Існує фінансова сфера економіки; існує фінансова діяльність економічних суб’єктів; існує специфічний фінансовий сектор економіки; існують і спеціальні фінансові суб’єкти, що займаються фінансами як своєю основною діяльністю... фінанси поширені в усьому економічному просторі; фінанси утворюють і свій власний галузевий простір. Фінанси беруть участь в організації економічного життя, вони його організують, але й самі організуються...» [14, с. 426].

З огляду на зазначене, сучасні проблеми нерівноважного розвитку доцільно досліджувати в рамках предмету *глобальної фінансової економіки* – галузі економічної науки, що дає ключ до розуміння взаємозв’язку між кон’юнктурними коливаннями фінансових

змінних (зокрема, цінами на фінансові активи, відсотковими ставками, валютними курсами, ринковою вартістю акціонерного капіталу тощо) і динамікою відповідних показників розвитку реальної економіки і, оперуючи поняттям геофінансового простору, що у загальноприйнятому розумінні означає організацію фінансової діяльності в глобальних масштабах, у результаті просторового проникнення фінансових відносин, посилення гнучкості й мобільності фінансових потоків у просторі й часі. Як наслідок, системні детермінанти нерівноважного розвитку, за влучною оцінкою К. Гаджиєва, обумовлені «безпрецедентним збільшенням проникності національно-державних кордонів у глобальному масштабі, що зумовлює розосередження власності, багатства, знань, науки, інфраструкції, технологій, а значить – дифузю і перерозподіл відносної геополітичної влади (і *геоекономічної могутності* – доповнено Н.К.) між державами і регіонами» [16, с. 19].

Така конкретизація дозволяє розглядати проблему нерівноважного розвитку у чітко визначених і предметно обмежених рамках:

- по-перше, як об'єктивну реакцію на асиметричність глобального економічного розвитку;
- по-друге, як одну із форм прояву порушення вартісних пропорцій перерозподілу світових доходів [12, с. 181-195; 257].

У такому контексті обґрунтування економічної природи нерівноважного глобального розвитку, базується на аналізі фундаментальних системних детермінант, що створюють не лише тимчасову загрозу глобальній фінансовій стабільності, але й в цілому свідчать про те, що глобальний світ і далі не буде рівноважним, він перебуватиме у стані постійних змін і дисбалансів.

Друга проблема, теоретична концептуалізація якої дозволить глибше зрозуміти природу нерівноважного глобального розвитку – усвідомлення специфічних структурно-кількісних та інституційно-якісних форм прояву сучасної глобальної фінансової економіки (табл. 1).

Передусім йдеться про те, що в умовах фінансової глобалізації відбувається *абсолютизація вартості* – вартість стає основним фактором, важливим інструментом і стратегічною метою в системі глобальної фінансової економіки. Контроль вартості дозволяє гнучко і масштабно управляти бізнес-процесами, їх результативністю і ефективністю в глобальних мережевих системах. Водночас вартість стає ключовим результуючим і оціночним показником у процесі прийняття стратегічних і оперативних фінансових та управлінських рішень. Концентрація управлінських функцій на ключових вартісних показниках і трансформація фінансового менеджменту в управлінні вартістю зумовили появу «ідеології вартісного управління». В її основі – цільові орієнтири сконцентровані не стільки на максимізації прибутків, скільки на зростанні вартості бізнесу (компанії).

Проте, в умовах сучасної фінансової глобалізації відбувається *радикальне зрушення від реальної до віртуальної вартості*. На практиці це означає, що поряд із реальними фінансовими ресурсами (сформованими на основі власних і позичкових джерел та інвестованими в класичні матеріальні активи) фактором генерування вартості стають нематеріальні активи, які формуються в основному в неекономічній та ірраціональній формах (ділова репутація, лояльність клієнта, довіра споживача, бренд, рейтинг і т.д.), які сприяють безпрецедентному зростанню значення суб'єктивної складової економічних рішень. З'ясувалося, що «створювати вартість» можна не лише виробляючи необхідні товари і послуги, але й на фінансових ринках, на операціях купівлі-продажу фінансових активів – акцій, валют тощо. На фінансовому ринку «сучасні технології дозволяють вилучати прибутки фактично з «віртуального простору», просто оперуючи цифрами на ек-

рані монітора». В результаті оборот світового фінансового ринку багаторазово перевищує заново створений світовий економічний продукт. Фактично світовий фінансовий ринок перестав відігравати традиційну обслуговуючу роль «допоміжної надбудови над економічним базисом і перетворився на самостійну потужну систему» [16, с. 25].

Таблиця 1.
Диференціація структурно-кількісних та інституційно-якісних форм прояву глобальної фінансової економіки²

Форми прояву глобальної фінансової економіки	
<i>структурно-кількісні</i>	<i>інституційно-якісні</i>
- експоненціальне зростання фінансового ринку та випереджуюча динаміка розвитку фінансового сектора в порівнянні з іншими секторами і національною економікою в цілому;	- зростаюча роль вартості і вартісних величин в управлінні з одночасним зменшенням простору, що не піддається вартісному виміру;
- зростаюча питома частка фінансової діяльності в структурі ВВП, у кількості зайнятих і обсягах залучених ресурсів;	- зміна вектору розвитку національних фінансових систем, набуття ними геофінансової спрямованості;
- масштабне залучення у фінансовий оборот ресурсів економічних суб'єктів, передусім домогосподарств, фінансові рішення яких зорієнтовані не стільки на заощадження, скільки на дохідність інвестицій;	- посилення інтеграційних процесів між фінансовими інститутами, що функціонально належать до різних сегментів фінансового ринку;
- перевищення фінансовим капіталом обсягу реального капіталу;	- віртуалізація вартості; зростаюча роль фінансових послуг у світовій торгівлі;
- самодостатність фінансового сектора, за якої він черпає ресурси для свого розвитку не лише зовні, але й зсередини, тобто розвивається за рахунок власних ресурсів;	- вихід фінансових інститутів за рамки фінансового посередництва і проникнення в системні процеси інших сегментів економіки;
- транскордонність і мережева система інтернаціоналізації фінансового капіталу;	- трансформація ділової активності і фінансової поведінки економічних агентів;
- масштаби операцій на фінансових ринках значно перевищили за обсягами операції на товарних ринках, а ціни на похідні інструменти (часто спекулятивні) здійснюють помітний, іноді домінуючий вплив на ринки реальних товарів;	- домінуюча роль мережевих фінансових операторів, що формують філіальну мережу за принципом матричних структур; зростаюча транскордонність фінансових інститутів та глобалізація фінансового капіталу;
- частка фіктивного капіталу компаній розвинутих країн переважає в структурі активів, а доходи від операцій на фінансових ринках займають суттєве місце в структурі їх доходів.	- зміщення центру економічної влади у сферу обігу фінансового капіталу, особливо глобального.

Ірраціональність у діях економічних агентів і її роль у генеруванні вартості зумовили появу нового нетрадиційного наукового напрямку – біхевіоризму (в науковій літературі часто використовується термін «поведінкові фінанси»), у рамках якого сформульовані теорії перспектив, поведінки інвесторів, «шумової торгівлі», «ефекту натовпу», «інформа-

² Систематизовано і побудовано за: [17, с. 5-25; 18, с. 224 – 242; 19, с. 254-262; 20, 61-63; 60-62].

ційного каскаду» та інші, які на теоретико-концептуальному рівні розкривають системі детермінанти нерівноважного глобального розвитку. Так, зокрема, ірраціональність і суб'єктивність у діях економічних агентів лежить в основі побудови фінансових пірамід і виникнення «фінансових бульбашок», які демонструють незаперечний факт – вартість можна генерувати навіть на стадії вже очевидного (очікуваного) розорення. Досліджуючи проблеми віртуалізації вартості в епоху глобального фінансизму, Л. Чернікова приходить до очевидного висновку: «Фінансові піраміди і «фінансові бульбашки» – результат спекулятивної логіки, яка здатна в короткострокових періодах створювати віртуальну вартість» [19, с. 259-260]. У даному контексті не малу роль відіграє суб'єктивна складова прийняття фінансових рішень (йдеться передусім про залежність котирувань курсової вартості цінних паперів на фондовому ринку від політичних заяв, судових тяганин, зростаючого значення так званих «рейтингів», які не завжди можна назвати об'єктивними та інших неекономічних чинників), які часто провокують не лише корекцію курсу акцій чи ринкової вартості облігацій певних емітентів, але й обвал ринку в цілому.

По-друге, у результаті фінансової глобалізації *поглиблюються інтеграційні процеси на ринку фінансових послуг*, що проявляються у фінансовій консолідації інститутів, які в минулому традиційно відносилися до різних його сегментів (зокрема, йдеться про професійних учасників фондового ринку, банківські установи, страхові компанії, недержавні пенсійні фонди). Як наслідок – страхові та інвестиційні компанії, недержавні пенсійні та благодійні фонди зруйнували монополію банків на акумулювання і розподіл грошових коштів, ставши альтернативними джерелами формування фінансового капіталу [19, с. 260]. В результаті фінансової консолідації і універсалізації інституційних учасників фінансового ринку клієнтам надається повний спектр послуг у сфері розрахунково-платіжного, кредитно-депозитного, інвестиційного і страхового обслуговування на основі взаємодоповнюючих інноваційних фінансових технологій. Внаслідок такої інтеграції і універсалізації на ринку фінансових послуг формуються інститути, що утворюють філіальну мережу за принципом матричних структур (Merrill Lynch, Goldman Sachs, Salomon Brothers, First Boston та ін.), де клієнт отримує повномасштабний фінансовий сервіс. Але разом з тим спостерігається синхронізація у часі системних ризиків, які додають неупорядкованості й невизначеності економічним процесам та порушують стійкість фінансових систем окремих країн, регіонів і світу в цілому.

По-третє, в умовах фінансової глобалізації фінансові інститути, окрім профільної діяльності (посередницької ролі в платіжно-розрахункових і позичково-депозитних операціях) займаються прямими інвестиціями, виступаючи в ролі стратегічного інвестора, беруть участь у проектному фінансуванні чи іпотечному інвестуванні, а також здійснюють лізингові і факторингові угоди, розвивають інформаційний сервіс і консалтинговий бізнес. Значна частина з перелічених видів не є традиційною фінансовою діяльністю, проте розвиток фінансових інститутів у цих напрямках активізується, а самі вони не лише *проникають у системні процеси інших сегментів економіки*, але й впроваджують у них свої «правила гри». В результаті суб'єкти реальної економіки стають учасниками фондових спекуляцій, трансформуючи виробничий і торгівельний капітал у фінансовий.

По-четверте, в умовах фінансової глобалізації *змінюється вектор розвитку національних фінансових систем у напрямку геофінансів*. Русійною силою цих змін є глобальний фінансовий капітал, який характеризується екстериторіальністю, космополітизмом і мобільністю у геопросторі; він не має національної ідентифікації і через це вирізняється агресивністю, масштабністю і динамічністю. Більше того, він адаптує гео економічний простір до своїх інтересів, виступає свого роду каталізатором трансформації

економічних відносин і процесу відтворення незалежно від національних кордонів, здійснює наднаціональний контроль над останнім, примусово формує механізм перерозподілу вартості, створеної в рамках національних економічних систем. Як правило, під його впливом капітал з національною ідентифікацією набуває підлеглого характеру, але при цьому національний фінансовий потенціал зростає за рахунок просторового, диверсифікованого доступу до світового фінансового капіталу.

По-п'яте, інституційно-якісна зміна ролі й функціонального призначення фінансів у суспільному відтворенні, гнучкість і відносна автономність фінансового капіталу, його інтеграція і взаємозв'язок з іншими формами капіталу, вихід на міжнародний рівень у процесі фінансової глобалізації призводять до зміщення *центру геоекономічної і геополітичної влади* у сферу обігу фінансових ресурсів. Поступово фінансова глобалізація у нових інституційно-якісних формах і проявах проникла не лише у сферу економіки, але й політики, а фінансовий капітал перетворився на інструмент інституційного розвитку. Сучасні «інституційні фінанси» трансформують у вартісну форму практично все: фактор часу (наприклад, концепція вартості грошей у часі), соціально-економічні і політичні параметри національних економік (йдеться про рішеннєвий, інституціональний, дистрибутивний і структурний ефекти). В результаті впродовж декількох десятиліть сформувалась, за влучним висловом К. Гаджієва, «самостійна світова фінансова влада, здатна певною мірою управляти світовою економікою за допомогою фінансових механізмів, важелів і стимулів» [16, с. 25], а фінанси перетворилися на свого роду домінанту в економічних і політичних відносинах суспільства.

Процес зміщення центру геоекономічної і геополітичної влади особливо рельєфно проявляється у міру формування глобального фінансового капіталу, який «понад усе намагається сформувати центр-периферійну структуру геопростору» [19, с. 261-262]. Позиціонування національних економік у цьому геопросторі на правах периферії означатиме для них зростання трансакційних витрат (через необхідність платити ренту регіональним і глобальним «центрам»), поглиблення залежності соціально-економічного розвитку країни від зовнішніх факторів і в кінцевому рахунку – загалом нестабільність глобального розвитку та зростання ризиків глобальних фінансових дисбалансів. Таким чином, глобальний фінансовий капітал стає особливим інструментом управління (маніпулювання) економічними процесами, поведінкою, прийняттям політичних і фінансових рішень в умовах нерівноважного глобального розвитку.

Охарактеризовані інституційно-якісні форми прояву фінансової глобалізації ідентифікують її як суперечливе явище. Її вплив на національні економіки може бути як конструктивним (інтеграція до геоекономічного простору й розширення фінансового потенціалу), так і деструктивним – в умовах фінансової глобалізації *каталізатором ділової активності і фінансової поведінки економічних агентів стають фінансові спекуляції*. Вони, – як справедливо зазначає Л. Черникова, – будучи рушійною силою фінансового капіталу, зумовлюють новий характер ділової активності і сприяють формуванню специфічної моделі фінансової поведінки (спекулятивної, високоризикової, яка супроводжується невизначеністю і неоднозначністю фінансових рішень) [19, с. 261-262].

Тому *третьою проблемою* у даному контексті – характер прояву і сприйняття протиріч явища фінансової глобалізації у соціумі. Це предмет не просто абстрактного академічного інтересу, а проблема вагомий прагматичної цінності, що піднімається на рівень високої наукової культури та етики глобального бізнесу. На сучасному етапі глобального розвитку об'єктивно назрілими стають нові підходи до усвідомлення протиріч фінансової глобалізації та тенденцій розвитку геофінансового простору з позицій перегляду іс-

нуючих парадигм та прагматизму перспектив. У цьому контексті найбільша проблема – відхід від однобічного сприйняття явища фінансової глобалізації. Остання, як об'єкт аналізу, потребує урахування однопорядковості й органічної єдності двох її субстанціональних основ: з одного боку, об'єктивного (і прогресивного!) – з точки зору еволюційної ретроспективи – характеру, а з іншого – інституційно-якісних форм її прояву, що як правило, в основному мають асиметричні ефекти, і в цілому «несправедливі» для більшої частини глобальної спільноти. У першому випадку фінансова глобалізація, як об'єктивна реальність, несе вигоди, пов'язані з використанням сучасних методів управління та запровадження новітніх фінансових технологій, відкриває доступ до нових ринків та інвестиційних ресурсів; під її впливом змінюється інституційна структура геофінансового простору, в контексті її історичних форм розширюється асортимент фінансових продуктів і послуг. Натомість, у другому випадку, основні форми прояву фінансової глобалізації стають ключовими детермінантами ризиків, загроз та фінансової нестабільності. Зокрема, вільний рух капіталу, динамічне зростання офшорних центрів і транскордонної мобільності фінансових потоків, наростання фінансових дисбалансів і реверсних тенденцій, значна волатильність світових фінансових ринків – зумовлюють підвищення ризику порушення стабільності у геофінансовому просторі, загострення структурно-функціональних дисбалансів у світовій валютній системі, поглиблення глобальних фіскальних розривів і дисбалансів, глобальної кризи ліквідності.

З огляду на зазначене, розгортання процесу фінансової глобалізації відбувається суперечливо за характером впливу на національні економіки та весь хід сучасного світогосподарського розвитку. З одного боку, він небачено розширює можливості окремих країн щодо використання та оптимізації фінансових ресурсів і капіталу, їхньої більш глибокої і масштабної участі в системі міжнародного поділу праці, а з другого – глобальні процеси значно загострюють конкурентну боротьбу, спричиняють маніпулювання величезними фінансовими та інвестиційними потоками, що, як правило, несе найбільшу реальну загрозу для країн з низькими та середніми доходами. На цій основі виникає своєрідний парадокс: теорія, маючи на меті реалізацію ідеалів, протестує проти негативних форм фінансової глобалізації і ратує за «справедливу соціально відповідальну глобалізацію», а тому у своєму апологетичному варіанті дуже часто лише ідеалізовано відображає практику; натомість фінансова *практика*, що має справу з фактами (платежами, фондами, грошовими операціями, валютними та інвестиційними потоками тощо) і зводиться в основному до прагматичних «владних відносин», реалізує свій економічний і конкурентний потенціал через масштабне використання основних форм та інститутів фінансової глобалізації.

У такому ж контексті політико-економічний підхід пояснює причину «несправедливості» основних форм прояву фінансової глобалізації, які піддаються обґрунтованій критиці. Йдеться про різні форми нееквівалентного обміну та валютно-цінові диспаритети, що, як правило, приносять збитки слабшим контрагентам, і про фактичну гегемонію у міжнародних організаціях і міжнародних відносинах групи найбільш розвинутих країн, і про зростаючий, унаслідок цього, розрив між групою багатих і більшістю інших країн. Проте згадана вище причина схожих явищ (і це важливо підкреслити!) полягає не в особливостях, характерних сучасному етапу глобального розвитку, а спричинена об'єктивно існуючою і внутрішньо притаманною асиметричністю економічних відносин, що й зумовлюють асиметричний характер перерозподілу світових доходів. Економічні відносини завжди «вибудовуються» за принципом «сили» їх учасників (у термінах неокласиків, відповідно до конкурентних переваг), що, у свою чергу, визначається рівнем і характером їх

економічного потенціалу та геоекономічної влади. Володіння останніми (потенціалом і владою) дозволяє (як правило, майже завжди) проявляти «силу», використовуючи не лише економічні, але й неекономічні методи. З огляду на такий контекст «економічний світ неокласиків» як «світ без влади і примусу» – не більше як утопія. Реальний глобальний економічний світ – це світ «нерівних» асиметричних відносин, світ відносин між агентами, які займають нееквівалентні геоекономічні і геополітичні позиції в обміні й розподілі. Рівність і симетрія в економічному житті – економічні абстракції, які швидше є виключенням із правил. Критики фінансової глобалізації безперечно праві, коли вказують на її протиріччя і негативні для мільйонів людей наслідки, проте з позицій наукового підходу ця критика має бути спрямована не на форми її прояву, що характерні для сучасного етапу глобального розвитку, а на об'єктивно існуючу і споконвічно внутрішньо притаманну асиметричність економічних відносин, що у свою чергу зумовлює асиметричний характер перерозподілу світових доходів.

Отже, *четверта проблема* – асиметричний характер перерозподілу світових доходів. Ключовою ознакою фінансової глобалізації є концентрація влади фінансовим сектором (банками, інвестиційними і страховими компаніями, хедж-фондами) на найвищому рівні ієрархії світової економіки. Цей сектор здійснює управління фінансовими активами і встановлює «правила гри» у геофінансовому просторі. Маніпулювання кількістю грошей, розміром відсоткових ставок і управління розподілом фінансових потоків у геофінансовому просторі призводить до кон'юнктурних піднесень і спадів, асиметричних шоків у світовій економіці.

Гіпотетично економічна і фінансова стабільність окремих індивідів, компаній і держав посилює їх владні можливості. Однак з огляду на те, що в суспільстві відбувається перманентна боротьба за владу, то в людському соціумі спостерігаються постійні спроби зруйнувати економічну і фінансову стабільність індивідів, компаній і держав. Для цього використовуються як економічні, так і політичні методи. Найпоширенішим серед економічних методів є «керовані економічні кризи», що призводять до банкрутства компаній, падіння платоспроможного попиту населення, за яких економіка і суспільство переживають депресію. У результаті відбувається кероване знецінення матеріальних активів і керований «перерозподіл» власності, коли право власності на матеріальні цінності переходить від одних індивідів до інших. У такий спосіб *влада переходить від одних людей, компаній, держав до інших, а з нею перерозподіляється вартість і економічні інтереси*. І не важливо, в яких масштабах відбувається криза – в глобальних чи масштабах однієї країни, компанії чи окремого домогосподарства. Результат один – людина, як «вісь еволюції» і «центр перспективи» (у термінах П. Тейяра де Шардена) [22, с. 171], втрачає власність, руйнуються одвічні людські цінності – довіра, свобода і незалежність. У цьому розумінні фінансова глобалізація – свого роду «субстрат», що в неприхованих формах продукує перманентний перерозподіл інтересів і вартості. Управління цим перерозподілом – процес перерозподілу влади між країнами, інститутами та індивідами [23].

«Фінансизація Америки», – пише П. Кругман, – «не була привнесена невидимою рукою ринку» [24]. Випереджаюче зростання фінансового сектору у порівнянні з іншими секторами економіки (починаючи з 1980-х років) було спровоковане свідомими рішеннями у виборі економічного курсу, зокрема – процесом дерегулювання, який продовжувався практично до початку глобальної кризи 2008 року. Кругман не бачить нічого випадкового і в тому, що епоха перманентного зростання фінансового сектору стала також епохою загострення системних детермінант нерівноважного розвитку та наростаючої нерівності у рівнях доходів і добробуту. Фінансизація внесла величезний безпосередній

вклад в економічну поляризацію, тому що саме зростання прибутків у фінансовому секторі складало суттєву частину приросту тієї частки національних доходів, що припадали на найбагатший один відсоток населення (а також на найзаможніший прошарок у цій групі – 0,1 %). Більше того, ті політичні сили, які «просували» фінансове дерегулювання, теж сприяли поглибленню цієї нерівності (наприклад, шляхом різкого скорочення рівня оподаткування найбагатших прошарків населення). У результаті за період з 1980 до 2007 року приріст середнього (медіанного) доходу домогосподарства в США (з поправкою на інфляцію) був приблизно у п'ять разів меншим, ніж у повоєнного покоління. Парадоксально, але навіть у кризові роки ставки винагород інвестиційних менеджерів з Уолл-стріт не змінилися, тоді як решта населення країни переживала високе безробіття і падіння реальної заробітної плати [24].

Щось схоже відбувається і в геофінансовому просторі, у векторному полі якого фокусуються підвищені імпульси глобальної фінансової нестабільності.

По-перше, нові інформаційні технології забезпечили створення глобальної мережі світових фінансових центрів, завдяки чому значно знизилась не лише транзакційні затрати при реалізації фінансових угод, але й час, необхідний для їх здійснення, що, в свою чергу, спричинило зростання мобільності міжнародних потоків капіталу і посилило взаємозв'язок фінансових ринків. Світова фінансова інфраструктура, перетворилась у постійно діючу глобальну мережу, у рамках якої «мегабайтні гроші» безперешкодно мігрують у будь-яку точку світу – із однієї офшорної зони в іншу – багаторазово змінюючи вектор руху і, цим самим, практично виключають можливість повноцінного, об'єктивного аудиту і фінансових розслідувань у геофінансовому просторі.

По-друге, у результаті зростаючих масштабів фінансової консолідації, ті фінансові сфери, які раніше відзначались чіткою структурованістю та індивідуальністю (фінансові ринки, банківська справа, управління фінансовою діяльністю корпорацій, портфельне інвестування) стають все більш інтегрованими і взаємозалежними у результаті запровадження нових фінансових інструментів, інноваційних фінансових технологій. Сформовані у такий спосіб фінансові холдинги, пропонують повний спектр послуг у сфері фінансового посередництва, займаючи домінуючі позиції у геофінансовому просторі. Проте, з іншого боку, основні зрушення, що відбуваються тут внаслідок фінансової консолідації, у значній мірі синхронізують у часі системні ризики і порушують одночасно стійкість фінансових систем окремих країн, регіонів та світу в цілому.

По-третє, підвищений рівень ризику став передумовою введення нових фінансових інструментів, так званих похідних цінних паперів (деривативів) з метою хеджування і управління ризиками, які натомість використовуються у масштабних спекулятивних операціях. У результаті стрімко розвивається міжнародний вторинний ринок боргових зобов'язань, який став величезним полем діяльності для фінансових спекулянтів. Його загальний обсяг сягає позначки 100 трлн. дол. США. Усе це сприяло не лише появі, а й функціонуванню та нагромадженню так званих «дутих грошей» («фінансових бульбашок») – «грошей з нічого», лише через гру на фінансових ринках у глобальному чи національному масштабі.

По-четверте, стрімкий розвиток процесу транснаціоналізації економічних відносин, інтернаціоналізація світового господарства призвели до формування автономних субдержавних суб'єктів (ТНК, ТНБ та ін.), що володіють гео економічною та геофінансовою владою і здійснюють потужний вплив на національні економіки окремих країн. У результаті процес взаємопроникнення внутрішньої і зовнішньої політики держав набув безпрецедентних масштабів, вони взаємопроникають і доповнюють одна одну, у міру того як глобальні ринки переносять наслідки внутрішньої політики будь-якої держави на економіки інших країн.

Усе це – системні детермінанти синхронізації у часі глобальних ризиків і загроз. Так, наприклад, абсолютно і відносно незначний імпульс – провал вартості ненадійних іпотечних позик на ринку нерухомості США – виявився не лише потужним катализатором волатильності валютних курсів і цінових колапсів на активи, але й симптомом глибокої системної кризи, що охопила весь геофінансовий простір. Безпрецедентні за своїми масштабами дії центральних банків і урядів провідних країн світу виявилися нездатними заспокоїти адаптивні очікування інвесторів, а наростання фінансових дисбалансів та реверсних тенденцій, значна волатильність цін на фінансові активи, що значною мірою складаються із структурованих продуктів та широкого спектру різноманітних сек'юритизованих активів, лише поглибили кризу глобальної ліквідності. Спочатку величезні обсяги грошової маси, не забезпеченої трансакціями з потоками товарів, ресурсів і реальних активів, спрямовувалися у фінансовий сектор, де згодом низькі ставки запозичень у поєднанні з процесами сек'юритизації активів і розширенням ринків фінансових похідних інструментів безпрецедентно прискорили зростання вартості фінансових активів. Загальне уявлення про асиметричну структуру глобальної ліквідності відображено на рис. 1. Аналізуючи структуру глобальної ліквідності, варто звернути увагу на те, що відбулися відповідні зміни в інституційній структурі геопростору, а відповідно змінилися пропорції перерозподілу світових доходів із банківського посередництва на ринкові інститути і продукти.

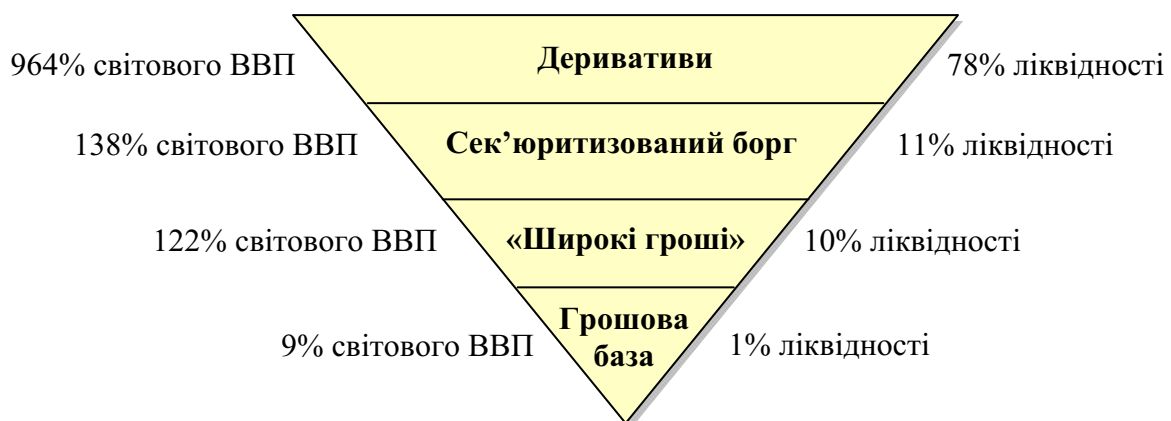

Рис. 1. Асиметрична структура глобальної ліквідності [25, с. 21].

З урахуванням домінуючого впливу фінансової складової в сучасній глобальній економіці, коректно характеризувати останню як економіку, керовану в своїй основі фінансовими важелями через фінансовий механізм. Сучасна глобальна фінансова економіка створює безпрецедентні умови для формування особливої фінансової влади, яка володіючи світовим капіталом і управляючи глобальними фінансовими потоками, здійснює неоднозначний вплив як на все світове господарство, так і на окремі держави [26].

У її вимірах змінюються лише зовнішня оболонка і форми прояву глобальної нерівності, тоді як фундаментальні основи «архітектурної конструкції» світової фінансової піраміди (у законах і пропорціях перерозподілу світового доходу й дифузії економічної могутності й багатства) залишаються незмінними. Її вершину формує «світова олігархія», що не має чітко визначеної «прописки» бізнесу; середній ярус – економіки розвинутих країн – так званий «центр міжнародної ринкової системи» (у термінах Дж. Сороса); і, на кінець – найнижчий рівень – економіки країн так званої «периферії світового капіталізму» (рис. 2). Архітектурна конструкція глобальної фінансової піраміди переконливо свідчить

про те, що у глобальній фінансовій економіці не діють принципи еквівалентності і справедливості міжнародного обміну і перерозподілу, а спрацьовує принцип «майнової поляризації глобального суспільства» [12, с. 402-403].

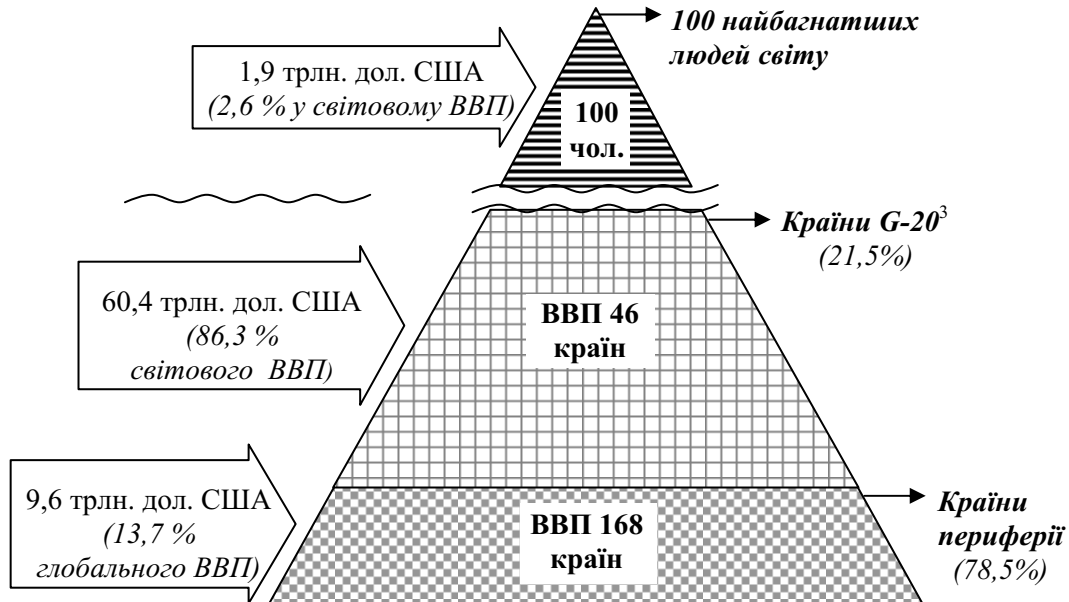

Рис. 2. Глобальна фінансова піраміда і асиметрії у перерозподілі світових доходів⁴.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, приходимо до таких висновків і узагальнень:

1. Фінансова глобалізація – об’єктивний процес, а тому протидія їй – марна справа. Разом з тим, поки що не можливо дати однозначну відповідь на питання, що у підсумку превалює: системна невпорядкованість суспільних відносин і, відповідно, зростаюча нестабільність і ненадійність, спровоковані фінансовою глобалізацією чи зростаючі наддоходи. Адже навіть найрозвинутіші країни в обмін на отримання доходів від глобалізації змушені нести значний ризик нестабільності і бути більш вразливими до зовнішніх асиметричних шоків, імпульси яких надходять із геофінансового середовища.

2. Фінансова глобалізація і глобальний капітал мають свою логіку розвитку, і в цьому сенсі національні кордони не є для них перешкодою. Але це водночас не означає, що держави мають перестати захищати свої національні інтереси. Навпаки, сучасна глобальна криза довела: «всі твердження про те, що фінанси (і фінансова лібералізація – курсив Н. К.) мінімізували рівень ризику і зробили систему більш стійкою, – повний абсурд. Лише державні заходи фінансової допомоги врятували світ від повномасштабного фінансового краху» [24]. За умов, коли протистояти фінансовій глобалізації, як об’єктивній реальності – марна справа, а традиційні підходи щодо ефекту фінансової лібералізації не справджуються, особливої актуальності набуває стратегія адаптаційного розвитку, що базується на обґрунтованій державній політиці і ефективних інститутах.

3. В умовах фінансової глобалізації «глобальна фінансова стабільність стає важливим суспільним благом» [31, с. 41], що виходить за рамки національних цілей та інтересів.

³ У розрахунок включено ВВП Австралії, Аргентини, Бразилії, Великобританії, Німеччини, Індії, Індонезії, Італії, Канади, Китаю, Кореї, Мексики, Росії, Саудівської Аравії, США, Туреччини, Франції, ПАР, Японії та 23 інших (окрім Великобританії, Німеччини, Італії, Франції) країн ЄС.

⁴ Розраховано і побудовано за: [27; 28].

У цьому сенсі, глобалізація, що зародилася як економічне і фінансове явище, останнім часом виставляє нові (жорсткі!) вимоги до спільних дій національних урядів у багатовимірному геофінансовому просторі. У контексті загострення проблем нерівноважного розвитку і необхідності корекції асиметричних ефектів фінансової глобалізації актуалізується питання щодо реструктуризації діючої глобальної фінансової архітектури з урахуванням її адаптації до глобальних викликів, ризиків і загроз. Очевидно, що така реструктуризація має передусім визначатися зміщенням вектора від фінансових спекуляцій до збалансованого розвитку реальної економіки. Але чи зможе глобальна фінансова економіка ліберального суспільства виробити нові морально-ціннісні установки глобального економічного розвитку? Це питання потребує окремих, логічно завершених наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Ільїн В. В. Фінансова цивілізація. / В. В. Ільїн. – К.: Наука, 2007. – 527 с.
2. Скрипник З. Філософія фінансової цивілізації. Людина у світі грошей / З. Скрипник. – Львів, 2008. С. 58-67.
3. Осипов Ю. М. Россия в актуальном временном пространстве. / Ю. М. Осипов // Философия хозяйства. Альманах центра общественных наук и экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова. – 1999. – № 5. – С. 19-20.
4. Базилевич В. Д., Метафизика экономики. / В. Д. Базилевич, В. В. Ильин. – 2-е изд., испр. и доп. – К.: Знання; М.: Рыбари, 2010. – 925 с.
5. Кочетов Э. Г. Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства: Учеб. для вузов / Э. Г. Кочетов. – М.: Норма, 2006. – 528 с.
6. Сорос Дж. Джордж Сорос про глобалізацію. / Дж. Сорос. Пер. з англ. А. Фролкін. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 173 с.
7. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму: (Відкрите суспільство під загрозою). / Дж. Сорос. Пер. з англ. Р. Ткачук, А. Фролкін. – К.: Основи, 1999. – 259 с.
8. Суэтин А. А. Международный финансовый рынок / А. А. Суэтин. – Москва: Издательский торговый дом «КНОРУС», 2009. – 262 с.
9. Гришина О. А., Звонова Е. А. Регулирование мирового финансового рынка: Теория, практика, инструменты / О. А. Гришина, Е. А. Звонова. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 410 с.
10. Раджан Р. Г. Линии разлома: скрытые трещины, все еще угрожающие мировой экономике. / Р. Г. Раджан. Пер. с англ. И. Фридмана при участии Н. Эдельмана. – М.: Изд. Института Гайдара, 2011. – 416 с.
11. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / А. С. Гальчинський. – К.: «АДЕФ-Україна», 2010. – 572 с.
12. Кравчук Н. Я. Дивергенція глобального розвитку: сучасна парадигма формування геофінансового простору. / Наталія Кравчук. – К.: Знання, 2012. – 782 с.
13. Хоминич И. П., Саввина О. В. Государственный кредит в условиях финансовой глобализации: учеб. пособие. / И. П. Хоминич, О. В. Саввина. – М.: Финансы и статистика; ИНФРА-М, 2010. – 256 с.
14. Осипов Ю. Теория хозяйства. / Ю. М. Осипов. – Т. 2. – М., 1997. – 781 с.
15. Гриценко А. А. Развитие форм обмена, стоимости и денег. / А. А. Гриценко. – К.: «Основа», 2005. – 192 с.
16. Гаджиев К. Мировой экономический кризис в зеркале социокультурных и политикокультурных трансформаций. / К. С. Гаджиев // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. – № 8. – С. 19-31.

17. McGrew A. Globalization: Conceptualizing a Moving Target. / D. Held // Understanding Globalization: the Nation – State, Democracy and Economic Policies in the New Epoch. – Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1998. – P. 5-25.
18. Луцишин З. О. Трансформація світової валютної системи в умовах глобалізації. / З. О. Луцишин. – К.: Видавничий цент «ДрУк», 2002. – 320 с.
19. Черникова Л. Сущность и формы проявления финансиации. / Л. Черникова // Вестник Института экономики РАН. – 2009. – № 1. – С. 254-262.
20. Лушин С. Финансовая глобализация. / С. И. Лушин // Финансы. – 2001. – № 2. – С. 61-63; № 3. – С. 60-62.
21. Добродомова С. В. Финансовая глобализация как определенная степень интеграции и ее последствия. / С. В. Добродомова // Вестник ННГУ. – Серия: Экономика и финансы. – Выпуск 1 (7). – 2005. – С. 620-624.
22. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. / Пьер Тейяр де Шарден. – М., 2002. – 553 с.
23. Дементьев В. В. Экономика как система власти. / В. В. Дементьев. – Донецк: Каштан, 2003. – 403 с.
24. Кругман П. Уолл-стрит «теряет неприкосновенность». / П. Кругман. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bfm.ru/articles/2011/10/17/pol-krugman-uoll-strit-terjaet-neprikosnovennost.html>.
25. Смирнов А. Кредитный «пузырь» и перколяция финансового рынка. / А. Смирнов // Вопросы экономики. – 2008. – № 10. – С. 4-31.
26. Осипов Ю. Финансовая экономика как высшая форма бытия экономики / Ю. Осипов // Финансовая экономика: концепция, структуры, менеджмент: материалы к докладу на международной научной конференции. – М.: МГУ, апрель 2000.
27. Найбагатші люди світу збільшили свої статки на чверть трильйона. / Реальна економіка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://real-economy.com.ua/news/31929.html>.
28. GDP (current US\$) / The World Bank. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?page=6>
29. Сэндлер Т. Экономические концепции для общественных наук. / Т. Сэндлер; пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2009. – 376 с.
30. Радаев В. Экономическая глобализация: содержание и противоречия. / В. В. Радаев // Вестник Московского университета. Сер. 6. Экономика. – 2008. – № 5. – С. 3-13.
31. Рустамов Э. Финансовая глобализация и качество институтов. / Э. Рустамов // Вопросы экономики. – 2010. – № 2. – С. 39-52.

УДК: 339.9.012.421

Литвин О.Є.*

**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА ЄВРАЗІЙСЬКИЙ ВЕКТОРИ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ:
ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ**

У статті розглянуто особливості інтеграційних процесів в Україні та міжнародної співпраці з країнами ЄС та СНД; переваги та недоліки підписання угоди зони вільної торгівлі з ЄС та Митним союзом.

Ключові слова: інтеграція, зона вільної торгівлі, Митний союз, ЄС.

The article deals with the peculiarities of integration process in Ukraine and international cooperation with the EU and CIS; pros and cons of signing of the free trade area agreement with the EU and Customs Union.

Keywords: integration, free trade area, Customs Union, EU.

В статье рассмотрены особенности интеграционных процессов в Украине и международного сотрудничества со странами ЕС и СНГ; преимущества и недостатки подписания соглашения зоны свободной торговли с ЕС и Таможенным союзом.

Ключевые слова: интеграция, зона свободной торговли, Таможенный союз, ЕС.

Актуальність проблеми. Участь України в інтеграційних процесах та міжнародному співробітництві є надзвичайно актуальною, оскільки це надає можливість вільному руху капіталу, стимулює технологічне оновлення національного виробництва, збільшує інвестиції та надходження валютних коштів в економіку країни.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Значним внеском у розробку питання інтеграційних процесів є наукові дослідження багатьох вчених-економістів. Різні аспекти цих питань були висвітлені у працях українських дослідників, зокрема: Ю. Макогона, О. Кендюхова, М. Гнатюка, Ю. Орловської, О. Шниркова, В. Горбала тощо. Поряд з цим, назріла потреба подальшого аналізу й опрацювання досліджень у контексті переваг та недоліків інтеграційних процесів в Україні.

Метою статті є визначення та обґрунтування теоретичних і практичних аспектів гео-економічних напрямків та інтеграційних стратегій України, зокрема створення зони вільної торгівлі з країнами ЄС або СНД.

Виклад основних результатів дослідження. На сьогодні Україна, з точки зору геополітичних реалій, є лімітрофом, або країною з обмеженими можливостями, яку намагаються використати провідні країни для задоволення своїх стратегічних інтересів. Це нагадає ті часи, коли Латвія, Литва, Естонія та Фінляндія, створені під егідою Антанти після жовтневої революції 1917 р., слугували як «санітарний кордон» між Радянською країною і Західною Європою.

* кандидат економічних наук, доцент Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі.

Незважаючи на те, що Україна є незалежною, суверенною державою, як для західних, так і для східних країн-партнерів не вигідно, щоб Україна була самостійною у політичних питаннях, мала швидкий економічний розвиток та претендувала на дефіцитні ресурси. Головну роль в економічних процесах відіграє той факт, що країна має різні унікальні можливості: вигідне географічне положення, родючі ґрунти, сприятливий клімат, корисні копалини та висококваліфіковані кадри, які, на жаль, працюють не для блага країни.

На думку німецького публіциста Манфреда Редера, кожний народ повинен розвиватися вільно, без зовнішньої допомоги. Будь-яка національна економіка, яка залежить від інших країн для отримання життєво необхідних товарів, не тільки схильна до криз, але й стає потенційною жертвою для різного роду здирства. І навпаки, ті народи і національні економіки, які твердо спираються на самих себе, можуть мати здорові торгівельні відносини з іншими країнами, обмінюючи залишки виробництва та специфічні товари, але зберігаючи при цьому незалежність і не маючи боргів.

Отже, Україна повинна відтворювати своє виробництво, використовуючи для цього всі можливі інструменти – підвищення мита, яке частково збільшує конкурентоспроможність вітчизняних виробників порівняно з глобальними транснаціональними корпораціями; створення приватно-державних партнерств, як у Туреччині, Малайзії, Кореї, зобов'язуючи приватний бізнес у відповідь на надання державної підтримки втілювати нові технології, модернізувати виробництво і створювати нові робочі місця.

На сьогодні перед Україною постала гостра дилема – зона вільної торгівлі (ЗВТ) з країнами ЄС або Митний союз (МС) з Росією, Білоруссю, Казахстаном. З морально і фізично застарілою, низькорентабельною виробничою базою України не вигідно як асоціація з ЄС, так і приєднання до Митного союзу, оскільки негативне торгівельне сальдо країни обумовлене неконкурентоспроможною виробничою базою.

Митні правила Росії, Білорусі та Казахстану регулюються договором про комісію Митного союзу від 6 жовтня 2007 р. У преамбулі документу зазначається, що він базується на Договорі про створення Євразійського економічного співтовариства від 10 жовтня 2000 р. Отже, передумовою входження України до Митного союзу є її входження до ЄвразЕС.

Україна досі не є членом ЄвразЕС, оскільки в цьому об'єднанні країни мають нерівні права. Така нерівність визначається згідно з їхніми внесками: Росія – 40%, Білорусь і Казахстан – по 20%, Киргизстан і Таджикистан – по 10%. Рішення в ЄвразЕС приймається простою більшістю голосів. Ця організація є своєрідним акціонерним товариством, у якому економічний суверенітет однієї країни може бути обмеженим рішенням інших країн ЄвразЕС.

Якщо Україна приєднається до Митного союзу, то отримає більше можливостей для експорту у межах МС. Інші ринки будуть для неї обмежені через високі мита на продукцію країн, що не входять до МС. У цьому випадку Україна більше втратить, ніж виграє, особливо інвестиції і технології, яких бракує у країнах СНД. Зросте вартість імпортованих промислових товарів, зменшаться доходи України від імпорту товарів, у тому числі мита та ПДВ. Останні події у Євразоні показали хибність обраного у 1992 р. варіанту функціонування валютного та митного союзу. Він може бути ефективним лише за умови об'єднання не тільки митної та валютної систем, але й фіскальної і бюджетної. Але формування єдиної федеративної держави з єдиним урядом передбачає втрату суверенітету, що неприйнятно для України.

За даними Держкомстату, у 2011 р. від торгівлі з Росією Україна втратила 9,3 млрд. дол., з Білоруссю – 2,2 млрд. дол., з країнами ЄС – 8,6 млрд. дол. За три квартали 2012 р.

Україна від торгівлі з Росією втратила 6,4 млрд. дол., Білоруссю – 2,1 млрд. дол., з ЄС – 6,4 млрд. дол. На нашу думку, при лібералізації торгівлі у разі приєднання до одного з блоків, товарообіг, звичайно, збільшиться, але Україна від цього тільки програє.

Від приєднання України до Митного союзу перш за все виграє Росія, бо левова частка торгівлі України з країнами МС припадає саме на неї, і товарна структура – не на користь України. Російські економісти часто оперують цифрами 7-9 млрд. дол., які щорічно додатково буде отримувати Україна від торгівлі з країнами Митного союзу, якщо приєднається до нього. При цьому замовчується, скільки вона буде втрачати. Інтеграція з країнами СНД може сповільнити темпи росту економіки України, її модернізацію та завадити вибору європейського вектора інтеграції і співпраці з країнами ЄС.

На думку Йозефа Шумпетера, економічна криза перерозподіляє ресурси від менш інтелектуальних верств населення до більш інтелектуальних, забезпечуючи тим самим інноваційний розвиток. Але Шумпетерівська концепція в Україні зазнала повного краху, оскільки в її основі закладена чесна, тобто інтелектуальна конкуренція, а не принцип «Пропозиція, від якої не можна відмовитися». В умовах сучасної кризи в Україні перерозподіл здійснюватиметься наступним чином [1]: при падінні рівня життя населення спочатку впаде ринок нерухомості через скорочення попиту, потім – ринки товарів промислового призначення. Ринок продуктів харчування постраждає останнім. Стрімко знизиться норма накопичення та інвестиційні можливості населення. Коли основна маса населення більше 60% доходів почне витрачати на харчування, попит на інші групи товарів різко знизиться, відповідно впаде збут, виробництво і доходи підприємств, потім знизиться їх ринкова вартість.

В умовах кризи держава, стикаючись з проблемою наповнення бюджету, буде змушена піти шляхом приватизації природних монополій. Навіть якщо масштаб кризи і знизить вартість активів українських або російських олігархів, все одно вони опиняться у виграші, оскільки придбають нову власність, а після відміни мораторію на землю володітимуть масштабними латифундіями.

На нашу думку, головний недолік інтеграції полягає у тому, що будь-яка країна із сильною економікою захоплює ринок збуту слабкої держави і викачує її ресурси. Після створення ЗВТ між країнами ЄС та Мексикою, дефіцит торгового балансу Мексики з країнами Євросоюзу виріс майже на 80%. Польща та Литва після приєднання до ЄС-15 втратили на сільськогосподарському виробництві 2,5-3% ВВП і мали великі збитки, пов'язані з банкрутством агропідприємств.

Головною умовою ЄС для підписання ЗВТ з Україною є одночасне скасування 90% всіх тарифів та митних зборів. На додаток до низьких загороджувальних бар'єрів, які Україна має після вступу до СОТ, це означає, що європейські товари зможуть імпортуватися до країни майже безмитно. Українські товари теж зможуть експортуватися до країн ЄС безмитно, але головний бар'єр для вітчизняних товаровиробників – це відповідність вітчизняних товарів європейським стандартам та сертифікатам. Країни ЄС у будь-який момент можуть припинити доступ на свої ринки збуту українській продукції під приводом невідповідності встановлених ними норм та стандартів. У свою чергу Україна не може цього зробити, оскільки після приєднання до СОТ погодилася приймати сертифікати країни походження. Всього у переговорах обговорювалося 396 позицій вилучення у межах ЗВТ.

Україна не змогла здолати протекціонізм Євросоюзу під час переговорів про створення ЗВТ. Під час підписання угоди про ЗВТ сторони мають право на винятки щодо певних видів аграрної продукції. ЄС не хоче пускати на свої ринки українську аграрну

продукцію, натомість готовий виділити Україні «на реформи» 470 мільйонів євро. У переговорах з ЄС найгостріша боротьба точилася стосовно цукру, курятини, свинини, молочної та кондитерської продукції. Також європейці не готові пускати до себе українські автомобілі та перевізників. До того ж європейські партнери у переговорах відстоювали позицію, що такі напої, як шампанське, коньяк, портвейн та херес не можуть бути українського походження, а європейські компанії мають допуск до всіх державних тендерів на рівних умовах. Україна запропонувала компроміс: поступово збільшувати квоти, доки вони не досягнуть такої величини, що втратять сенс, але ЄС відмовився.

Після вступу до СОТ Україні завоювати європейські ринки не вдалося. Квоти на метал ЄС скасував, але їх українські металурги до кінця не заповнювали. Антикризова політика протекціонізму призвела до зниження частки Європи в українському експорті. За три останні роки вона впала на 3 відсоткові пункти до 26,9%, зрівнявши Європу з Росією у структурі експорту України [2]. Водночас, країни ЄС та США всіляко нарікали на порушення Україною правил СОТ через спроби створити зерновий пул з Росією та Казахстаном та запровадження квот на експорт зернових. Зрозумівши, що СОТ експорту ніяк не допомагає, а інші члени ігнорують її умови, Україна вирішила не поспішати з інтеграцією.

Українські експортери не вірять у відкритість ринків ЄС, адже той швидко знаходить нові механізми захисту своїх ринків. У санітарні скандали вже потрапляли український мед, зерно та олія. Непокоїть українських підприємців і необхідність відмовитися від використання географічних назв, що знаходяться на території Євросоюзу. Виробникам шампанського і коньяку доведеться шукати інші назви, що може зашкодити експорту. Натомість найбільшим імпортером українського коньяку є Росія, яка у 2010 р. спожила 41 тисячу декалітрів продукту.

Кон'юнктура на ринках основних експортних товарів України найближчим часом не покращиться. Відтак, нарощувати експорт, щоб сплатити за його рахунок імпорتنі закупки, які зростають, буде все складніше. У 2013 р. Україна має сплатити за зовнішніми боргами 9 млрд. дол. Тотальне володарювання імпорту на вітчизняному ринку змушує уряд та НБУ утримувати курс національної валюти. Хоча фахівці МВФ давно радять Україні відпустити гривню у вільне плавання, щоб за рахунок девальвації підтримувати експортерів та виправити торговий баланс.

На жаль, цей інструмент, який широко застосовується у світовій практиці, Україні не підходить. Зниження курсу гривні неодмінно викличе скачок цін на великий діапазон товарів, оскільки багато вітчизняних підприємств залежать від імпорту сировини, комплектуючих та обладнання. Тому ослаблення гривні стане для вітчизняної економіки сильним шоком, уникнути якого треба усіма можливими способами, у тому числі – за рахунок зниження тиску на гривню через обмеження імпорту [3]. Так, від цього певною мірою постраждають українські споживачі, але в іншому разі їм загрожує небезпека девальвації.

Сфера послуг у передових західних державах – це, насамперед, малий і середній бізнес, який існує завдяки високим доходам населення. А планку високих зарплат у країнах ЄС завжди задавали високотехнологічні галузі, у яких частка оплати праці у вартості готової продукції відносно мала. Україна з напівсировинною економікою і великими податками не може забезпечити більшій частині населення прийнятний рівень доходів [3]. Українське виробництво не може бути просто імпортозамісним. Через бідність вітчизняний внутрішній ринок дуже вузький, тому компанія, яка орієнтується лише на нього, не може бути по-справжньому ефективною. Вона постійно потребуватиме підтримки, щоб витримувати конкуренцію з боку імпорту. Щоб в Україні галузі стали по-справжньому сильними, вони повинні орієнтуватися не лише на внутрішній ринок, а й на експорт.

Що стосується позитивних чинників, для України створення зони вільної торгівлі з ЄС, це – вагомий політичний козир, пряма дорога до набуття статусу асоційованого члена Євросоюзу. На нашу думку, головними перевагами для економіки України від створення ЗВТ із ЄС можуть стати: забезпечення зростання політичного іміджу України у світовому співтоваристві; стимулювання технологічного оновлення національного виробництва відповідно до європейських стандартів завдяки суттєвому збільшенню іноземних інвестицій в економіку країни; залучення України до транс'європейських транспортних коридорів; розширення асортименту та якості запропонованих на внутрішньому ринку товарів, зниження їх ціни в результаті посилення конкуренції; збільшення надходження валютних коштів; підвищення обсягів двосторонньої торгівлі тощо.

Верховна Рада ухвалила постанову «Про рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан і перспективи розвитку економічних відносин України з ЄС (зона вільної торгівлі) та Митним союзом» від 19 травня 2011 р. У рекомендаціях підкреслюється, що європейська інтеграція визначається одним із головних зовнішньополітичних пріоритетів України, і основним першочерговим завданням на найближчу перспективу є завершення переговорів та підписання Угоди про створення ЗВТ між Україною та ЄС, як невід'ємної частини Угоди про асоціацію з ЄС.

Водночас зазначається, що підтримка розвитку торгівельно-економічного, науково-технічного та інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на взаємовигідній основі також належить до засадничих принципів зовнішньої політики України. Це є міцним підґрунтям для розбудови взаємодії з новоутвореним Митним союзом Білорусі, Казахстану та Росії як на багатосторонній, так і на двосторонній взаємовигідній основі.

Згідно з документом [5], Верховній Раді рекомендовано активізувати діяльність з ухвалення законів, спрямованих на адаптацію законодавства України із законодавством ЄС та нормами і принципами СОТ; запровадити механізм парламентського контролю, що унеможливить прийняття законодавчих актів, які за предметом правового регулювання належать до пріоритетних сфер адаптації законодавства України до законодавства ЄС та норм і принципів СОТ, і не відповідають вимогам європейського права.

На сьогодні уряд України продовжує активну роботу щодо створення Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, а також щодо укладення та подальшої імплементації нового Договору про створення зони вільної торгівлі в рамках СНД на принципах і умовах СОТ з неухильним забезпеченням національних інтересів України в контексті пріоритетності захисту національного виробника високотехнологічної продукції та продукції високого ступеня обробки, збереження промислового потенціалу України, залучення інвестицій та прискореної модернізації економіки України.

Україна повинна вибрати, яким шляхом слідувати, знаючи, що Митний союз і Угода про асоціацію Україна – ЄС є взаємно несумісними. В Єврокомісії констатують, що сценарій повної інтеграції України з МС створить серйозні проблеми [6]. Україна не зможе проводити і реалізовувати якусь самостійну двосторонню торгівельну політику, передавши свій суверенітет Митному союзу з питань у сфері тарифів та інших ключових комерційних питань. Навіть часткове приєднання до МС, яке впливає на українські тарифи або її нормативні рамки, пов'язані з торгівлею, буде проблематичним.

Відповідно до Національного плану дій України на 2013 р. щодо впровадження програми економічних реформ, Мінекономрозвитку України зобов'язане розробити проект договору про торгівлю послугами країн-учасниць СНД та програму співпраці з країнами Митного союзу Єдиного економічного простору на середньострокову перспективу [7].

Україна планує незабаром сформулювати сумісний з міжнародними зобов'язаннями країни секторальний формат відносин з Митним союзом. На сьогодні проводиться пошук моделі співпраці з МС. Україна може приєднатися лише до тих секторальних положень МС, які не суперечать міжнародним зобов'язанням, зокрема, правилам СОТ.

Висновки. Для України інтеграційні процеси є вкрай важливі, але перед тим, як приєднатися до ЗВТ з країнами ЄС або МС, треба створити нову виробничу базу, що забезпечує позитивний торговий баланс держави. Вибір на користь інтеграції з Євросоюзом – радше цивілізаційний, аніж економічний. Україна, звичайно, повинна прагнути до впровадження європейських цінностей, але угода з ЄС в економічному плані більш жорстка, порівняно з Митним союзом. Водночас, інтеграція з ЄС дасть змогу прилучитися Україні до загальноєвропейських цінностей і підвищити рівень демократії.

Список використаних джерел

1. Кендюхов О. Економіка-2013: одужання чи прогресуюча хвороба? [Електронний ресурс]: Європейська правда від 24 січня 2013 р. / О. Кендюхов. – Режим доступу до статті: <http://www.epravda.com.ua/publications/2013/01/24/358122/>.
2. Чигир С. Азарову не вдається підкорити Європу. [Електронний ресурс]: Європейська правда від 14 березня 2011 р. / С. Чигир. – Режим доступу до статті: <http://www.epravda.com.ua/publications/2011/03/14/276661/>.
3. Горбаль В. СОТ чи український виробник? [Електронний ресурс]: Європейська правда від 26 грудня 2012 р. / В. Горбаль. – Режим доступу до статті: <http://www.epravda.com.ua/publications/2012/12/26/352897/>.
4. Кушнірук Б. Куди заводять мрії про вільну торгівлю. [Електронний ресурс]: Європейська правда від 26 жовтня 2011 р. / Б. Кушнірук. – Режим доступу до статті: <http://www.epravda.com.ua/publications/2011/10/26/303305/>.
5. Депутати поставили крапку у дискусії про вступ до Митного союзу. [Електронний ресурс]: NewsRu від 19 травня 2011 р. – Режим доступу до статті: <http://www.newsru.ua/finance/19may2011/good.html>.
6. Єврокомісія: зближення з Митним союзом несумісне з євро інтеграцією. [Електронний ресурс]: Українська правда від 25 грудня 2012 р. – Режим доступу до статті: <http://4post.com.ua/politics/184898.html>.
7. Янукович доручив створити програму співпраці з Митним союзом. [Електронний ресурс]: Ukranews від 16 березня 2013 р. – Режим доступу до статті: <http://day.kiev.ua/uk/news/160313-yanukovich-doruchiv-stvoriti-programu-spivpraci-z-mitnim-soyuzom>.

Тараненко І.В.*

МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ КРАЇН В ГЛОБАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

За результатами кореляційно-регресійного аналізу складових інноваційного потенціалу визначені фактори інноваційної конкурентоспроможності країн на різних стадіях економічного розвитку. Побудовані економетричні моделі інноваційної конкурентоспроможності для різних груп країн. Виявлені відставання України за ключовими факторами конкурентоспроможності, на основі сценарного методу запропоновані напрямки інноваційної політики для покращення конкурентної позиції України.

Ключові слова: інноваційний потенціал, конкурентоспроможність, конкурентні переваги, сценарний метод, інноваційна політика.

According to the results of correlation-regression analysis the components of innovation potential, the innovative competitiveness factors were revealed for countries at different stages of economic development. The innovative competitiveness econometric models for different groups of countries were built. Identification of gaps on key determinants of competitiveness allowed the author to propose some measures of innovative policy based on scenario method to improve Ukraine's competitive position.

Keywords: innovative potential, competitiveness, competitive advantage, scenario method, innovative policy.

По результатам корреляционно-регрессионного анализа составляющих инновационного потенциала определены факторы инновационной конкурентоспособности стран на разных стадиях экономического развития. Построены эконометрические модели инновационной конкурентоспособности для различных групп стран. Выявлены отставания Украины по ключевым факторам конкурентоспособности, на основе сценарного метода предложены направления инновационной политики для улучшения конкурентной позиции Украины.

Ключевые слова: инновационный потенциал, конкурентоспособность, конкурентные преимущества, сценарный метод, инновационная политика.

Постановка проблеми. Визначальною ознакою сучасного етапу глобалізації є загострення конкуренції, обумовлене наслідками світової економічної кризи, зокрема «перезбалансування сил» між розвинутими країнами і такими, що розвиваються, та виникненням нових «центрів економічного росту» в Азійському регіоні, Центральній та Східній Європі, Латинській Америці [1].

* кандидат економічних наук, докторант кафедри «Міжнародної економіки» Донецького національного університету.

В контексті набуття глобальною конкуренцією нового змісту постає завдання розробки ефективних стратегій на макрорівні, спрямованих на адаптацію національних економік до змін у світовому ринковому просторі, на засадах інноваційного розвитку та інноваційної конкурентоспроможності.

Сильний кореляційний зв'язок між індексами глобальної конкурентоспроможності та інновацій, виявлений в попередніх дослідженнях [2, с. 156-157] доводить стратегічну роль інновацій в забезпеченні конкурентоспроможності. Втім, результати наукових розвідок вказують на неоднаковий вплив інноваційних факторів на конкурентоспроможність країн, які знаходяться на різних стадіях економічного розвитку, характеризуються специфічними моделями конкуренції та неоднаковою інтегрованістю до глобалізаційних процесів.

Правильне розуміння складових інноваційного потенціалу як факторів, що забезпечують інноваційну конкурентоспроможність країн в глобалізованому конкурентному середовищі, є необхідною передумовою розробки та успішної реалізації ефективних стратегій. Звідси випливає необхідність вдосконалення концептуальних підходів до аналізу інноваційних факторів конкурентоспроможності з урахуванням сучасних тенденцій глобалізації та вимог інноваційного розвитку.

Аналіз досліджень та публікацій. Ефективним методологічним інструментом аналізу складових інноваційного потенціалу факторів забезпечення конкурентоспроможності та джерел конкурентних переваг є ресурсна теорія (англ. resource-based view), обґрунтована в роботах Е. Пенроуз [3], Б. Вернерфельта [4], Р. Рамелта [5], Д. Тиса [6], К. Коннера і К. Прахалада [7] та ін. На засадах системної парадигми Я. Корнаї [8] дослідник Б. Клейнер обґрунтував можливість застосування ресурсної теорії для аналізу джерел конкурентних переваг стосовно економічних систем мікро-, мезо- і макрорівня [9].

Ресурсна теорія виходить з того, що конкурентні переваги економічного суб'єкта визначаються володінням унікальними ресурсами й можливістю їх ефективного комбінування та використання. Я. Фагерберг і М. Шролець (Університет Осло, Норвегія) розкривають роль національних інноваційних систем та інноваційного потенціалу в забезпеченні конкурентних переваг країн [10, с. 1422]. У відповідності з ресурсною теорією вони аналізують роль можливостей (англ. capabilities) для економічного розвитку країни і визначають чотири різних типи можливостей: розвиток інноваційної системи, якість державного управління, характер політичної системи та ступінь відкритості економіки. Результати проведеного науковцями регресійного аналізу показали пріоритетне значення інноваційних систем і якості державного управління (ефективності влади) для забезпечення економічного розвитку.

М. Портер у відомій концепції стадій конкуренції [11, с. 122-156] показав, що конкурентні переваги залежать від факторів, які мають різну природу і механізми дії, та визначають тип економічної моделі країни. У відповідності з цією концепцією Всесвітній Економічний Форум (ВЕФ) виокремлює групи країн на відповідних стадіях економічного розвитку: 1) економіки, керовані базовими факторами (ресурсно-орієнтовані); 2) економіки, керовані факторами ефективності; 3) економіки, керовані інноваціями. Крім того, присутні дві перехідні групи – від 1 до 2 та від 2 до 3 [12].

На сучасному етапі модель конкуренції М. Портера потребує певної модифікації, яка полягає в тому, що всі країни, незалежно від стадії розвитку, мають активізувати розбудову інноваційного потенціалу та запроваджувати елементи інноваційної моделі конкуренції. Інший шлях веде до гальмування економічного і соціального розвитку в довгостроковій перспективі, скорочення глобальної конкурентоспроможності та втрати конкурентних позицій в геоekonomічному просторі.

Мета статті. Метою даної роботи є виявлення складових інноваційного потенціалу, які здійснюють найбільший вплив на конкурентоспроможність країн, визначають зміст інноваційної політики і стратегічних заходів, спрямованих на посилення конкурентних переваг та подолання критичних відставань в умовах посилення глобальної економічної нестабільності.

Виклад основного матеріалу. В економіці знань інноваційні ресурси (технології, інфраструктура, інтелектуальні ресурси, знання і кваліфікація працівників) поряд з інституціональними умовами і організаційними можливостями їх ефективного використання (регуляторна політика, діловий клімат, нові бізнес-моделі, управління якістю, дотримання принципів сталого розвитку і соціальної відповідальності тощо) складають інноваційний потенціал економічного суб'єкта, набуваючи пріоритетного значення в контексті забезпечення конкурентоспроможності.

Таким чином, визначення факторів конкурентоспроможності, конкурентних переваг та відставань вимагає глибокого вивчення національного інноваційного потенціалу з використанням економетричних та статистичних методів.

М. Портер визначає національний інноваційний потенціал як здатність країни продукувати потік комерціалізованих інновацій [13, с. 8] та аналізує детермінанти національного інноваційного потенціалу в контексті глобальної конкурентоспроможності. Інноваційний потенціал, згідно позиції М. Портера, відображає не тільки рівень реалізації інновацій, але також наявність адекватних умов для створення і дифузії інновацій в країні.

Детальну структуру компонентів інноваційного потенціалу країн, їх кількісні та якісні оцінки, а також відповідні індекси інноваційного потенціалу надають міжнародні аналітичні інституції Міжнародна школа бізнесу INSEAD (Глобальний індекс інновацій – Global Innovation Index), EFD-Global Network Consulting (Індекс інноваційної спроможності – Innovation Capacity Index), Boston Consulting Group (Глобальний індекс інновацій БКГ – Global Innovation Index BCG) та ін.

Розробник концепції та методики розрахунку найбільш репрезентативного на теперішній час Глобального індексу інновацій INSEAD Сумітра Дутта підкреслює ключову роль інноваційного потенціалу та інноваційної політики як провідної рушійної сили сучасних змін, двигуна розвитку і національного добробуту [14]. Глобальний індекс інновацій розраховується з 2007 року і містить 21 композитний індикатор та 84 індивідуальні індикатори, які обчислені на основі даних Світового банку, Всесвітнього економічного форуму, ВОІС, ЮНЕСКО, та розкривають різні аспекти інноваційного розвитку.

Україна займає шістдесят третю позицію серед 141 країн в рейтингу Глобального індексу інновацій INSEAD-2012 [14]. Найгірше становище склалось за субіндексом Інститути, в т. ч. за індикатором Бізнес-середовище (137 місце). Слабкі позиції Україна посідає за субіндексом Інфраструктура, зокрема за індикаторами Екологічна сталість (110 місце), Загальна інфраструктура (98 місце) та ін.

Динаміка Глобального індексу конкурентоспроможності України за рейтингом Всесвітнього економічного форуму свідчить про недостатню стійкість відносно негативних впливів зовнішнього середовища [12]. Світова фінансова криза призвела до падіння в рейтингу ВЕФ більш ніж на 10 пунктів. Тільки в 2012 році Україна відновила конкурентні позиції в групі країн, економіка яких керована ефективністю. Досягнення стратегічної мети забезпечення довгострокової конкурентоспроможності вимагає активної розбудови інноваційного потенціалу.

Конкурентоспроможність країни є функцією від складових національного інноваційного потенціалу. Сформульована гіпотеза полягає в наступному: набір визначальних з

точки зору забезпечення конкурентоспроможності компонентів інноваційного потенціалу змінюється залежно від стадії конкурентного розвитку країн. Виявлення впливу компонентів інноваційного потенціалу на конкурентоспроможність країн, що знаходяться на різних стадіях розвитку, дозволяє більш чітко встановити пріоритети інноваційної політики. Складові національного інноваційного потенціалу, що здійснюють найбільший вплив на конкурентоспроможність, виступають в контексті даного дослідження як фактори інноваційної конкурентоспроможності країн.

Проведений автором кореляційно-регресійний аналіз з використанням пакету STATISTICA 7.0 ґрунтується на індикаторах, які увійшли до Глобального індексу інновацій INSEAD та значеннях Глобального індексу конкурентоспроможності за 2012 р. [12], і дозволяє оцінити вплив окремих факторів (складових інноваційного потенціалу) на конкурентоспроможність країн.

В якості залежної змінної Y обрано Індекс глобальної конкурентоспроможності ВЕФ. В свою чергу, незалежні змінні X_i ($i = 1 \dots n$; $n=21$) представлені 21 композитним індикатором Глобального індексу інновацій INSEAD: X_1 Політичне середовище; X_2 Регуляторне середовище; X_3 Бізнес-середовище; X_4 Освіта; X_5 Вища освіта; X_6 Дослідження та розробки (НДДКР); X_7 Інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ); X_8 Загальна інфраструктура; X_9 Екологічна сталість; X_{10} Кредити; X_{11} Інвестиції; X_{12} Торгівля і конкуренція; X_{13} Зайняті в сфері розумової праці; X_{14} Інноваційні зв'язки; X_{15} Сприйняття знань; X_{16} Створення знань; X_{17} Вплив знань; X_{18} Дифузія знань; X_{19} Креативні нематеріальні активи; X_{20} Креативні продукти та послуги; X_{21} Онлайн креативність.

Аналіз проведено методом покрокової регресії (forward stepwise regression) для трьох груп країн з середнім та високим рівнем інноваційного потенціалу: 1) країни, економіка яких керована ефективністю; 2) країни на перехідній стадії від економіки, керованої ефективністю до керованої інноваціями; 3) країни з економікою, керованою інноваціями.

1. Країни, економіка яких керована ефективністю. Вибірка складала 27 країн: Албанія, Вірменія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Грузія, Гватемала, Індонезія, Йорданія, Македонія, Маврикій, Чорногорія, Марокко, Намібія, Парагвай, Перу, Румунія, Сербія, Південна Африка, Свазіленд, Таїланд, Україна. Шість країн, не включені до рейтингу Глобального індексу інновацій INSEAD, не увійшли до вибірки.

За результатами кореляційної матриці відібрано 5 залежних змінних з найвищими коефіцієнтами кореляції між Y та X_i в діапазоні від 0,358 до 0,624: X_8 Загальна інфраструктура, X_{11} Інвестиції, X_{15} Сприйняття знань, X_{17} Вплив знань, X_{19} Креативні нематеріальні активи. В табл. 1 наведені дані підсумкової статистики для залежної змінної Y .

Таблиця 1.
Показники підсумкової статистики для залежної змінної Y (група 1).

Показники статистики	Значення
Множинний R	0,78888
Множинний R^2	0,62233
Уточнений R^2	0,57307
F(5,21)	12,63314
p	0,00004
Стандартна помилка оцінювання	0,20517

Коефіцієнт кореляції $R=0,78888$ показав сильний зв'язок між змінними Y та X_i . Значення коефіцієнту детермінації $R^2=0,62233$ свідчить про те, що незалежні змінні пояснюють близько 62% варіації Y . Значення F -статистики та p -рівня вказують на статистичну значимість моделі.

Результати регресійної статистики, наведені в табл. 2, показали, що фактори Загальна інфраструктура, Креативні нематеріальних активи, Інвестиції здійснюють найбільший вплив на конкурентоспроможність.

Таблиця 2.

Результати регресійної статистики для залежної змінної Y (група1).

Змінні	Бета	Ст. пом. Бета	B	Ст. пом. B	t (21)	p-рівень
Вільний член			2,776315	0,263283	10,54499	0,000000
X8 Загальна інфраструктура	0,469810	0,149763	0,019433	0,006195	3,13702	0,004623*
X19 Креативні нематеріальні активи	0,349846	0,129425	0,011423	0,004226	2,70308	0,012690*
X11 Інвестиції	0,335339	0,150229	0,006113	0,002739	2,23218	0,035630*

* $p \leq 0,05$

Значення коефіцієнту B вказує на позитивний зв'язок між Y та X_i . Змінні Загальна інфраструктура, Креативні нематеріальних активи, Інвестиції є статистично значимими при $p \leq 0,05$. Отримана регресійна модель для групи країн, економіка яких керована ефективністю:

$$Y=2,776315+0,019433X8+0,011423X19+0,00468 X9+0,006113X11 \quad (1)$$

Для кращого усвідомлення змісту виявлених факторів конкурентоспроможності проведемо декомпозицію відповідних індикаторів. Композитний індикатор Загальна інфраструктура поєднує показники: виробництво і споживання електричної енергії (кВт на душу населення); якість торговельної та транспортної інфраструктури згідно експертних оцінок; валове нагромадження основного капіталу (% ВВП). Індикатор Креативні нематеріальні активи відображує кількість зареєстрованих торговельних марок на 1 млрд ВВП, впровадження нових бізнес-моделей та організаційних моделей з використанням ІКТ. Індикатор Інвестиції поєднує дані щодо захисту прав інвесторів (експертна оцінка), ринкової капіталізації компаній (% від ВВП), вартості цінних паперів, що торгуються на фондовому ринку (% від ВВП), кількості венчурних угод на 1 млрд ВВП.

Таким чином, пріоритетними для забезпечення конкурентоспроможності країн, економіка яких керована ефективністю, є: стан інфраструктури, зокрема енергетична забезпеченість; впровадження маркетингових (торговельні марки) та організаційних (бізнес-моделі) інновацій; інвестиційне забезпечення інноваційної діяльності. На цих напрямках має бути зроблений наголос економічної політики відповідних країн.

2. Країни на перехідній стадії від економіки, керованої ефективністю до керованої інноваціями. Вибірка складала 19 країн: Аргентина, Бахрейн, Бразилія, Чилі, Хорватія, Естонія, Угорщина, Казахстан, Латвія, Ліван, Литва, Малайзія, Мексика, Оман, Польща, Російська Федерація, Тринідад і Тобаго, Туреччина, Уругвай. Дві країни, не включені до Глобального індексу інновацій INSEAD, не увійшли до вибірки.

За даними кореляційної матриці відібрано 5 залежних змінних з найвищими коефіцієнтами кореляції між Y та X_i в діапазоні від 0,426 до 0,674: X_2 Регуляторне середовище, X_6 НДДКР, X_7 ІКТ, X_{11} Інвестиції, X_{12} Торгівля і конкуренція, X_{19} Креативні нематеріальних активи. Згідно даних підсумкової статистики (табл. 3) значення коефіцієнту детермінації $R^2=0,81615$, F -статистики та p -рівень вказують на адекватність моделі.

Таблиця 3.
Показники підсумкової статистики для залежної змінної Y (група 2).

Показники статистики	Значення
Множинний R	0,90341
Множинний R^2	0,81615
Уточнений R^2	0,76362
$F(5,21)$	15,53743
p	0,00005
Стандартна помилка оцінювання	0,13700

Результати регресійної статистики (табл. 4), показали, що найбільший вплив на конкурентоспроможність здійснюють фактори: Інвестиції, Креативні нематеріальних активи, Торгівля і конкуренція. Для цих факторів виконується умова $p \leq 0,05$.

Таблиця 4.
Результати регресійної статистики для залежної змінної Y (група 2).

Змінні	Бета	Ст. пом. Бета	B	Ст. пом. B	$t(21)$	p -рівень
Вільний член			2,604721	0,317821	8,195562	0,000001*
X_{11} Інвестиції	0,488651	0,132294	0,013757	0,003725	3,693677	0,002407*
X_6 НДДКР	0,240467	0,139578	0,007399	0,004295	1,722810	0,106928
X_{19} Нематеріальні активи	0,306386	0,123561	0,006982	0,002816	2,479642	0,026487*

* $p \leq 0,05$

Отримана наступна регресійна модель для групи країн:

$$Y=2,604721+0,013757X_{11}+0,007399X_6+0,006982X_{19}+0,012644X_{12} \quad (2)$$

Ключовими з позицій забезпечення конкурентоспроможності досліджуваної групи країн є фактори Інвестиційне забезпечення інноваційної діяльності, Креативні нематеріальні активи, Торгівля і конкуренція. Порівняння моделей (1) і (2) дозволяє виявити зміну факторів, що впливають на конкурентоспроможність по мірі просування від традиційної до інноваційно-орієнтованої економічної моделі. В моделі (2) відсутній фактор Інфраструктура, що вказує на перехід від індустріальної до постіндустріальної економіки. В свою чергу, набуття ключової ролі фактором Торгівля і конкуренція (розмір тарифних ставок, процентна частка імпорту та експорту у ВВП) свідчить про здатність ефективно кон-

курувати на глобальних ринках на основі інноваційних конкурентних переваг. На зростання ролі інноваційної діяльності для даної групи країн вказує присутність в моделі (2) фактора НДДКР (кількість вчених на 1 млн. населення, валові витрати на НДДКР як % ВВП, якість науково-дослідних інституцій згідно експертних оцінок).

3. Країни, економіка яких керована інноваціями. Вибірка склала 32 країни: Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Кіпр, Чеська Республіка, Данія, Гонконг, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Ісландія, Ізраїль, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, Сінгапур, Словацька Республіка, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Об'єднані Арабські Емірати, Велика Британія, США. Кореляційна матриця показала достатній статистичний зв'язок Y (значення коефіцієнту кореляції між Y та X_i дорівнює 0,6 та вище) з 8 незалежними змінними, які були відібрані для регресійного аналізу.

Результати підсумкової статистики (табл. 5) свідчать про статистичну адекватність моделі.

Таблиця 5.
Результати регресійної статистики для залежної змінної Y (група 2).

Показники статистики	Значення
Множинний R	0,94371
Множинний R^2	0,89059
Уточнений R^2	0,86433
F(5,21)	33,91672
p	0,00000
Стандартна помилка оцінювання	0,17391

Результати регресійної статистики (табл. 6) показали, що змінні X_{13} Зайняті в сфері розумової праці, X_7 ІКТ, X_{16} Створення знань, X_{14} Інноваційні зв'язки є статистично значимими при $p \leq 0,05$. Змінна X_2 Регуляторне середовище є статистично значимою при $p \leq 0,1$.

Таблиця 6.
Результати регресійної статистики для залежної змінної Y (група 3).

Змінні	Бета	Ст. пом. Бета	B	Ст. пом. B	t (21)	p-рівень
Вільний член			1,886233	0,304781	6,188810	0,000002
X_8 Загальна інфраструктура	0,219539	0,104262	0,010392	0,004935	2,105645	0,045447*
X_{19} Креативні нематеріальні активи	0,409907	0,081004	0,014311	0,002828	5,060350	0,000032*
X_{11} Інвестиції	0,166329	0,091617	0,007331	0,004038	1,815491	0,081463**

* $p \leq 0,05$

** $p \leq 0,1$

Змінна Дифузія знань також увійшла до моделі, хоча здійснює менший вплив на конкурентоспроможність.

Отримана наступна регресійна модель для досліджуваної групи країн:

$$Y=1,88623+0,01039X_{13}+0,01431X_7+0,00733X_2+0,00481X_{16}+0,00876X_1+0,00293X_{18} \quad (3)$$

На перший план виходять фактори конкурентоспроможності:

- Зайняті в сфері розумової праці (зайнятість в знаннєво-інтенсивній сфері, навчання робітників на підприємствах, здійснення та фінансування НДДКР бізнес сектором);
- Інформаційно-комунікаційні технології (доступ до ІКТ, використання ІКТ, обсяги передачі даних за допомогою Інтернет);
- Створення знань (патенти, корисні моделі, опубліковані наукові статті);
- Інноваційні зв'язки (взаємодія університети-виробництво, розвиток кластерів, фінансування НДДКР із зарубіжних джерел, стратегічні альянси венчурних

Названі фактори відповідають інноваційній моделі економічного розвитку.

Результати аналізу підтвердили сформульовану гіпотезу і дозволили виявити серед складових національного інноваційного потенціалу країн з різними моделями економічного розвитку пріоритетні фактори інноваційної конкурентоспроможності.

Розробці заходів щодо підвищення конкурентоспроможності на основі розбудови інноваційного конкурентного потенціалу має передувати стратегічний аналіз факторів конкурентоспроможності країни в контексті виявлення конкурентних переваг та критичних відставань.

Здійснимо такий аналіз для України з використанням отриманих за допомогою регресійного аналізу ключових детермінантів інноваційного потенціалу для країн, економіка яких керована ефективністю. Застосована методика аналізу є прийнятною для будь-якої країни.

До реальних конкурентних переваг віднесемо складові інноваційного потенціалу, за якими країна знаходиться у першій чверті (1-35 місця) рейтингу Глобального індексу інновацій INSEAD-2012. Потенційні конкурентні переваги визначені складовими інноваційного потенціалу, за якими країна посідає місця в другій чверті (36-70 місця) рейтингу. На відставання від середнього рівня, яке гальмує розвиток і становить потенційну загрозу конкурентоспроможності, вказують детермінанти третьої чверті (71-105 місця) рейтингу. Про критичні відставання свідчать фактори, за якими країна опинилась в останній чверті (106-141 місця) рейтингу Глобального індексу інновацій. Критичні відставання загрожують відкинути країну назад на шляху розвитку.

Україна має реальну конкурентну перевагу за індикатором Створення знань, тобто за кількістю зареєстрованих резидентами патентів та корисних моделей, опублікованих наукових статей на 1 млрд дол. ВВП за ПКС. Зокрема країна посідає перше місце в світі за кількістю зареєстрованих корисних моделей в розрахунку на 1 млрд дол. ВВП. Втім вкрай несприятливе середовище бізнесу заважає ефективній комерціалізації та дифузії нововведень. З певною умовністю до конкурентних переваг віднесемо фактори, які ледь перейшли нижню межу сектору – Вища освіта (частка населення яке отримує вищу освіту у визначеній віковій групі, випускники інженерних спеціальностей, студентська мобільність) та Сприйняття знань (патентні та ліцензійні виплати на 1 тис. дол. ВВП, частка високотехнологічного імпорту та імпорту комп'ютерних та комунікаційних послуг, приплив ПІІ в% ВВП).

Порівняно з попереднім роком індикатор Вища освіта показав незначне підвищення на два пункти, в той час як за фактором Сприйняття знань Україна пересунулась з 20 місця на 33.

Таблиця 7.
Стратегічний аналіз інноваційного потенціалу України.

Реальні конкурентні переваги	Потенційні конкурентні переваги
(Місце в рейтингу/Оцінка)	(Місце в рейтингу/Оцінка)
	- Освіта (51/56,6)
- Створення знань (21/53,8)	- НДДКР (57/25,1)
- Вища освіта (34/44,8)	- Кредити (59/33,1)
- Сприйняття знань (33/44,7)	- Торгівля і конкуренція (65/64,2)
	- Зайняті в сфері розумової праці (55/49,2)
	- Вплив знань (66/33,9)
	- Дифузія знань (55/29,9)
	- Онлайн креативність (47/30,0)
Відставання від середнього рівня	Критичні відставання
(Місце в рейтингу/Оцінка)	(Місце в рейтингу/Оцінка)
- Політичне середовище (91/46,7)	- Середовище бізнесу (137/12,2)
- Регуляторне середовище (86/61,1)	- Екологічна сталість (110/20,4)
- Інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ) (77/29,9)	
- Загальна інфраструктура (98/30,8)	
- Інвестиції (88/18,6)	
- Інноваційні зв'язки (85/33,1)	

Потенційні конкурентні переваги України є резервом підвищення конкурентоспроможності та пов'язані переважно з освітою та знаннями, також демонструють негативну динаміку. Україна втратила 15 місце за фактором Освіта. Погіршилась позиція за факторами Зайняті в сфері розумової праці та Дифузія знань. Слід зазначити, що перевага в сфері освіти та якості людських ресурсів є стратегічною для України в контексті розбудови інноваційної моделі економіки. Водночас ця перевага швидко сходить нанівець. Індикатори Дослідження і розробки, Вплив знань наближаються до нижньої межі сектору потенційних переваг.

Ключові складові інноваційного потенціалу Загальна інфраструктура, Креативні нематеріальні активи, Інвестиції, які увійшли до моделі конкурентоспроможності (1), демонструють відставання від середнього рівня.

Критичні відставання за факторами Середовище бізнесу та Екологічна сталість вказують на відсутність умов для ефективного використання ресурсної складової інноваційного потенціалу та недотримання вимог сталого розвитку і принципів соціальної відповідальності. Звідси випливає твердження про невідповідність економічної моделі України принципам інноваційної конкурентоспроможності.

За результатами проведеного стратегічного аналізу необхідно передбачити триєдину ціль інноваційного конкурентного розвитку, окремі складові якої сформульовані за принципом ціле покладання за сценарним методом:

1. Ліквідація загроз, обумовлених незадовільним станом факторів Середовище бізнесу, Екологічна сталість. Можливими варіантами є: підвищення оцінок та переведення цих складових інноваційного потенціалу з поля «Критичні відставання» до поля «Відставання від середнього рівня» (базовий сценарій). Підведення факторів до нижньої межі поля «Потенційні конкурентні переваги» (оптимістичний сценарій).

2. Створення конкурентних переваг шляхом виведення з поля «Відставання від середнього рівня», в першу чергу, факторів конкурентоспроможності згідно моделі (1): Загальна інфраструктура, Інвестиції, Креативні нематеріальні активи та переведення їх до поля «Потенційні конкурентні переваги» (базовий сценарій). Виведення з поля «Відставання від середнього рівня» факторів конкурентоспроможності згідно моделей (2) і (3): Регуляторне середовище, ІКТ, Інноваційні зв'язки і перетворення на потенційні переваги (оптимістичний сценарій).

3. Перетворення потенційних переваг на реальні шляхом підвищення рейтингів та оцінок факторів Освіта, НДДКР, Зайняті в сфері розумової праці, Торгівля і конкуренція, Дифузія знань. Сюди ж слід віднести закріплення позиції у секторі реальних переваг за складовими інноваційного потенціалу Вища освіта і Сприйняття знань (базовий сценарій). Переведення ключових факторів конкурентоспроможності Загальна інфраструктура, Інвестиції, Креативні нематеріальні активи до поля «Реальні конкурентні переваги» (оптимістичний сценарій).

Висновки. Виконання поставлених завдань сприятиме посиленню ресурсної складової інноваційного потенціалу та вдосконаленню можливостей використання ресурсів, забезпечить стійкі позиції України в групі економік, керованих ефективністю та забезпечить підґрунтя для переходу до інноваційної моделі економічного розвитку.

Проведене дослідження дозволило отримати наступні результати. За допомогою кореляційно-регресійного аналізу визначені фактори інноваційної конкурентоспроможності для груп країн на різних стадіях економічного розвитку, побудовані економетричні моделі інноваційної конкурентоспроможності, що дозволяє встановити пріоритетні напрямки інноваційної політики країн з урахуванням загальних рис та специфічних характеристик їх економічних моделей та національного інноваційного потенціалу.

Стратегічний аналіз інноваційного потенціалу України показав значні відставання за ключовими факторами конкурентоспроможності. Покращення конкурентної позиції України вимагає:

1. Подолання критичних відставань за факторами Середовище бізнесу та Екологічна сталість, які вказують на відсутність умов для ефективного використання ресурсної складової інноваційного потенціалу, та недотримання вимог сталого розвитку і принципів соціальної відповідальності.

2. Створення і утримання конкурентних переваг за факторами Загальна інфраструктура, Креативні нематеріальні активи, Інвестиції, які увійшли до моделі інноваційної конкурентоспроможності для економік, керованих ефективністю.

В подальших дослідженнях доцільно вивчити стратегічні заходи, спрямовані на посилення інноваційних конкурентних переваг країн, які знаходяться на різних стадіях конкурентного розвитку, та розглянути можливість використання їх досвіду для підвищення інноваційної конкурентоспроможності України.

Список використаних джерел

1. World Economic Outlook. Rebalancing Growth – Washington D.C.: International Monetary Fund. – April 2010. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/01/pdf/text.pdf>.
2. Тараненко І. В. Економетричні моделі впливу глобалізаційного та інноваційного факторів на конкурентоспроможність країн / І. В. Тараненко, Ю. К. Тараненко // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). – 2011. – №4. Т.1. – С. 153-158
3. Penrose E. T. The Theory of the Growth of the Firm. / E.T. Penrose. – Oxford: Oxford University Press, 1959. – 272 P.
4. Wernerfelt B. A resource-based view of the firm / B. Wernerfelt // Strategic Management Journal. – 1984. № 5 (2). – 171-180.
5. Rumelt R. P. Theory, Strategy and Entrepreneurship. The Competitive Challenge / R. P. Rumelt. Cambridge, MA. – 1987 – 158 P.
6. Teece D. J. Firm Capabilities, Resources and the Concept of Strategy / D. J. Teece, G. Pisano, A Shuen. – Economic Analysis and Policy Working Paper EAP 38. – University of California. – 1990. – 38 P.
7. Corner K. R. A resource-based theory of the firm: Knowledge versus opportunism / K. R. Corner, C. K. Prahalad // Organization Science. – 1996. – Vol. 7. –No 5. – P. 477-501.
8. Kornai, J. The System Paradigm. Working Paper No 278. – 1998. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://wdi.umich.edu/files/publications/workingpapers/wp278.pdf> .
9. Клейнер Г.Б. Ресурсная теория системной организации экономики / Г.Б. Клейнер // Российский журнал менеджмента. – 2011. №3. – Т. 9. – С. 3-28.
10. Fagerberg J. National innovation systems, capabilities and economic development / J. Fagerberg, M. Srholec // Research Policy. – 2008. – № 37. – 1417-1435.

Сібекіна А.Ю.*

СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ З ЄС У СФЕРІ ТЕХНІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ УКЛАДЕННЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ

Об'єктивною необхідністю нинішнього етапу євроінтеграції в Україні є застосування стандартів, технічних регламентів і процедури оцінки відповідності, які б сприяли міжнародному обміну товарами і послугами, підвищенню якості, продуктивності, ефективності та надійності на всіх рівнях виробництва і торгівлі. Тому співпраця з європейською стороною в сфері технічного регулювання та укладення Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів (АСАА) демонструватиме готовність України до укладення Угоди про асоціацію з ЄС, і в тому числі створенню зони вільної торгівлі.

Ключові слова: європейська інтеграція, Угода про асоціацію, зона вільної торгівлі, *acquis commnnautaires*, стандартизація, технічний регламент, Угода про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів (АСАА).

The objective necessity of the current stage of European integration in Ukraine is the use of standards, technical regulations and conformity assessment procedures that would facilitate the international trade of goods and services, improve quality, productivity, efficiency and reliability at all levels of production and trade. Therefore, cooperation with the EU in the field of technical regulations and the Agreement on Conformity Assessment and Acceptance of Industrial Products (ACAA) show a willingness of Ukraine to Association Agreement with the EU, including the creation of a free trade area.

Keywords: European integration, the Association Agreement, Free Trade Area, *acquis commnnautaires*, standardization, technical regulation, the Agreement on Conformity Assessment and Acceptance of Industrial Products (ACAA).

Объективной необходимостью нынешнего этапа евроинтеграции в Украине является применение стандартов, технических регламентов и процедур оценки соответствия, которые бы способствовали международному обмену товарами и услугами, повышению качества, производительности, эффективности и надежности на всех уровнях производства и торговли. Поэтому сотрудничество с европейской стороной в сфере технического регулирования и заключения Соглашения об оценке соответствия и приемлемости промышленных товаров (АСАА) демонстрирует готовность Украины к заключению Соглашения об ассоциации с ЕС, и в том числе созданию зоны свободной торговли.

Ключевые слова: европейская интеграция, соглашение об ассоциации, зона свободной торговли, *acquis commnnautaires*, стандартизация, технический регламент, Соглашение об оценке соответствия и приемлемости промышленных товаров (АСАА).

* старший викладач кафедри світового господарства та міжнародної економічної інтеграції Українського університету фінансів та міжнародної торгівлі.

Постановка проблеми. Наприкінці квітня 2013 р. стали відомі результати першої хвилі незалежного моніторингу прогресу України у виконанні вимог ЄС. Дане дослідження проводили дві групи експертів, організовані фондом «Відродження» і співтовариством «Ми – європейці». Обидві вони прийшли до споріднених висновків – Україна продемонструвала певний прогрес, але ще далека від повної відповідності «списку Фюле» – переліку індикаторів, погодженість з яким має дозволити підписати угоду про асоціацію України з ЄС. Так, на даний момент Україна виконала в повному обсязі 9 вимог ЄС для підписання угоди про політичну асоціацію [1].

Так, Заступник гендиректора Центру ім. Разумкова Валерій Чалий підкреслив, що головною проблемою є недостатні темпи роботи в даній сфері. Адже, як відомо, перша версія «списка Фюле» була отримана ще в січні 2013 р. Тому «з нинішньою швидкістю роботи до листопадового саміту Східного партнерства у Вільнюсі (де можливе підписання угоди про асоціацію) навряд чи вдасться вийти на фінішну пряму. Темп потрібно істотно збільшувати» [2].

В той же час, слід зауважити, що відповідно до звітів експертів, більшу частину досягнень влади складають затверджені Кабінетом Міністрів України (КМУ) і Президентом плани дій з термінами виконання не раніше травня, що означає, що до проведення оцінки Єврокомісії уряд може і не встигнути подати в парламент нові законопроекти, необхідні ЄС. Таким чином, аби домогтися включення до звіту Єврокомісії згадок про розпочату роботу, КМУ погоджує з дипмісією ЄС і міжнародними організаціями проекти документів ще до їх офіційного затвердження [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню поточних проблем на шляху підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС, час від часу приділяється увага в публікаціях Бураковського І., Гальчинського А., Гуменюк В., Ештон К., Мовчан В., Пятницького В., Савицького О., Солоненко І., Сушко О., Томбінського Я., Трюхана В., Хорольського В., Фюле Ш., Шниркова О., Шумило О., тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас поточним проблемам в сферах технічних бар'єрів у торгівлі та стандартизації приділяється значно менше уваги. Так, міністр закордонних справ України Леонід Кожара заявив, що Верховна Рада України повинна активніше приймати закони для європейської інтеграції. Адже «Уряд України підготував відповідні проекти законів щодо європейської інтеграції України. І ми очікуємо, що всі закони будуть прийняті в парламенті найближчим часом» [1].

Не можна не відмітити опитування DW-Trend, проведене в січні-лютому 2013 р., з приводу відношення українців до підписання Угоди про Асоціацію. Так, більшість українців все ж таки підтримують прагнення України, а також вважають доцільними політичні вимоги ЄС в якості умови до підписання Угоди про Асоціацію Україна – ЄС. А це означає, що саме модернізацію української економіки, вихід на нові ринку збуту українських товарів, створення нових робочих місць та підвищення добробуту, посилення демократії та укріплення правової системи пересічне населення України розглядає як основні переваги, які можна отримати від Угоди про Асоціацію [3, с. 13].

Формулювання цілей статті. Угода про асоціацію України і ЄС була парафрована 30 березня 2012 р. і підписана тільки політична частина договору. Проте події, що відбуваються протягом останнього року, починають чинити труднощі для того, щоб можна було перейти до наступних кроків, які могли б забезпечити втілення в життя цієї угоди, зокрема, підписання угоди про ЗВТ. А для цього необхідне одностайне рішення всіх країн ЄС і подальша ратифікація підписаної угоди у Верховній Раді України, парламентах країн

ЄС і в Європарламенті [4]. Проте, перш ніж перейти до неї, треба виконати низку обов'язкових формальностей, кожна з яких може ще більше затримати процес.

З боку ЄС існує бажання підписати з Україною Угоду про асоціацію, проте держава зобов'язана вирішити проблеми політично мотивованих судів, вибіркового застосування законів, забезпечити незалежність судової системи, які виділяють справи політичних лідерів [5].

На сьогодні в ЄС серйозно ставиться питання про те, чи можна взагалі продовжувати економічний і політичний діалог з Україною. Так, на 16-му саміті Україна – ЄС 25 лютого 2013 р. в Брюсселі були оприлюднені жорсткі вимоги, зазначені в табл. 1, виконання яких сприятиме підписанню Угоди про Асоціацію з ЄС (в т.ч. ЗВТ з ЄС) на саміті, що відбудеться в листопаді в Литві [6, с. 25].

Таблиця 1.
Висунуті Україні вимоги ЄС, прогрес у виконанні яких сприятиме підписанню Угоди про Асоціацію.

№	Вимога	Ймовірність виконання ¹
1	Виконати рекомендації зі звіту спостерігачів від ОБСЄ про парламентські вибори 2012, прийняти Виборчий кодекс, що виключає кожен раз прийняття нових вимог проведення	30%
2	Провести повторні вибори в 5 одномандатних округах, де ЦВК не змогла виявити переможця під час виборів у 2012 р.	35%
3	Вирішити проблему політично мотивованих судових вироків	25%
4	Виконати рішення Європейського суду з прав людини, де Україна визнана винною в порушеннях прав своїх громадян.	30%
5	Виконати рекомендації ради Європи про умови утримання та надання медичної допомоги людям, що знаходяться під вартою	25%
6	Запровадити новий кримінально-процесуальний кодекс, законодавство з питань адвокатури, а також створити національний превентивний механізм проти використання тортур	65%
7	Переглянути в форматі консультацій з Венеціанською комісією закон про адвокатуру	80%
8	Переглянути в форматі консультацій з Венеціанською комісією Кримінальний кодекс	25%
9	Переглянути в форматі консультацій з Венеціанською комісією закон про судоустрій та статус суддів	10%
10	Реформувати міліцію	5%
11	Реалізувати конституційну реформу виходячи з міжнародних стандартів	5%
12	Провести реформи, необхідні для підготовки вступу до ЗВТ з ЄС	50%
13	Забезпечити ефективну боротьбу з корупцією	30%
14	Реформувати систему управління державними фінансами, в т.ч. розширити повноваження Рахункової палати	30%
15	Поліпшити діловий та інвестиційний клімат	20%

Джерело: [6, с. 25].

¹ Ймовірність виконання проаналізована групою експертів, зокрема: Berta Communications, Інституту української політики, Лабораторії законодавчих ініціатив, Інституту євроатлантичного співробітництва, Центру прикладних політичних досліджень Пента.

Таким чином, до основних порад єврочиновників можна віднести вирішення проблем з вибірковим правосуддям, чітку фіксацію правил виборів, а також проведення ключових реформ, особливо в судовій системі та прокуратурі. У травні 2013 р. Єврокомісія схвалила пропозиції Ради ЄС щодо підписання, тимчасового застосування та укладання Угоди про асоціацію Україна – ЄС, яку буде передано Раді ЄС для подальших процедур [7].

Варто зауважити, що ЄС є одним із основних торговельних партнерів України. Так, за 2012 рік обсяг торгівлі товарами та послугами між Україною та ЄС склався в обсязі 50 703,9 млн. дол. США або 29,2% від загального обсягу торгівлі України. При цьому, обсяг експорту товарів та послуг до країн ЄС за згаданий період склав 20 876,0 млн. дол. США або 25,4% від загального обсягу експорту товарів та послуг України. В свою чергу, обсяг імпорту з країн ЄС за згаданий період становив 29 827,9 млн. дол. США або 32,6% від загального обсягу імпорту в Україну. У двосторонній торгівлі між торговельними партнерами продовжує зберігатися негативне сальдо, яке за 2012 рік склало 8 951,9 млн. дол. США та збільшилось у порівнянні з аналогічним періодом минулого року на 1 384,9 млн. дол. США. [8].

Спочатку слід зазначити, що зобов'язання України полягало в адаптації українського законодавства до законодавства ЄС; прийнятті якомога більшої кількості національних стандартів та добровільному їх застосуванні; скасуванні неактуальних та застарілих стандартів колишнього СРСР; прийнятті та впровадженні технічних регламентів на основі європейських директив, переважно Нового і Глобального підходів; поступовому скороченні Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації. Тому й реалізація вищезазначених завдань має стати міцною основою для конкурентоспроможності вітчизняної економіки з огляду подальшої економічної інтеграції, зокрема, створення поглибленої зони вільної торгівлі (ЗВТ) між Україною та ЄС [9, с. 91].

Відповідно до Законів України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» (від 02.12.10 № 2735), «Про загальну безпечність нехарчової продукції» (від 02.12.10 № 2736) та «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» (від 19.05.11 № 3390) з липня 2011 р. замість державного контролю виробництва продукції запроваджено ринковий нагляд за безпекою продукції, яка вже розміщена на ринку.

В рамках реалізації програми бюджетної підтримки «Сприяння взаємній торгівлі шляхом усунення технічних бар'єрів у торгівлі між Україною та ЄС» (з бюджетом в 45 млн. євро, з яких 6 млн. євро становить технічна допомога) передбачається реформування системи стандартизації та акредитації, встановлення європейських принципів ринкового нагляду та захисту прав споживачів, розділення Держспоживстандарту на три окремі органи управління, утворення недержавних саморегулюючих організацій.

З метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади вже розмежовано функції органів, які займаються розробленням стандартів, та які здійснюють контроль за їх дотриманням. Урядом затверджено перелік органів державного ринкового нагляду та сфер їх відповідальності (постанова від 01.06.11 № 573).

Започатковано процес приведення системи акредитації органів з оцінки відповідності до європейських вимог (Закон від 22.12.11 № 4224). Перелік продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації, скорочено майже на 65 %, зокрема повністю скасовано обов'язкову сертифікацію 50 груп промислової продукції, послуг харчування, які надаються суб'єктами туристичної діяльності, та 12 груп харчової продукції, а також 80 груп продукції в частині відповідності встановленим вимогам щодо електромагнітної сумісності [10, с. 9].

У 2012 р. приведено у відповідність з європейськими директивами Технічний регламент з електромагнітної сумісності обладнання (внесено зміни постановою Уряду від 20.06.12 № 631) та Технічний регламент безпеки низьковольтного електричного обладнання (внесено зміни постановою Уряду від 29.08.12 № 810). 30.01.13 Урядом прийнято рішення про перегляд Технічного регламенту безпеки машин.

На сьогодні в Україні прийнято 40 технічних регламентів, розроблених на основі актів європейського законодавства. Станом на кінець грудня 2012 р. в Україні є чинними 7061 національних стандартів, гармонізованих з міжнародними та європейськими (з початку 2012 р. затверджено 283 гармонізованих стандарти) [10, с. 10].

З 2006 р. скасовано дію 3696 міждержавних стандартів (ГОСТ). Також вдосконалюється й еталонна база: 25 травня 2012 р. до неї внесено 66 державних та 74 вторинних еталонів.

Слід додати, що виконувалися Концепція впровадження стандартів ЄС за методом «обкладинки» (наказ Мінекономрозвитку від 16.11.11 № 224) та План заходів з оновлення та модернізації засобів та обладнання випробувальних, калібрувальних, вимірювальних і повірочних лабораторій на 2011-2012 рр. (наказ Мінекономрозвитку від 01.11.11 № 188).

Також було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відміни реєстрації декларації про відповідальність» (від 02.10.12 № 5312). А Робочою групою під головуванням Мінекономрозвитку за участю європейських експертів розроблено нову редакцію Закону України «Про метрологію та метрологічну діяльність». Законопроект 6 листопада 2012 р. було внесено на розгляд Верховної Ради та 12 грудня 2012 р. та знято з розгляду як не прийнятий Верховною Радою попереднього скликання. У зв'язку із змінами складу Уряду Мінекономрозвитку готує новий пакет документів.

Здійснюється реалізація проекту Twinning «Зміцнення стандартизації, ринкового нагляду, вимірювань і законодавчої метрології, оцінки відповідності та споживчої політики в Україні» [11].

Крім того, українською стороною проводились заходи з виконання Матриці індикаторів програми «Сприяння взаємній торгівлі шляхом усунення технічних бар'єрів у торгівлі між Україною та Європейським Союзом» (хоча і з певним гальмуванням у зв'язку з проведенням адміністративної реформи). Зокрема, Наказом Мінекономрозвитку було затверджено План заходів з оновлення та модернізації засобів та обладнання випробувальних, калібрувальних, вимірювальних і повірочних лабораторій на 2011-2012 роки. Варто зазначити, що організаційні заходи щодо виконання Угоди про фінансування Програми сприятимуть підготовці укладення Угоди про оцінку відповідності та прийнятності промислової продукції (АСАА), яка має стати одним з додатків до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. [10, с. 10]

З метою підвищення взаємної сумісності відповідних систем України та ЄС у сфері технічного регулювання та з метою сприяння доступу до їх ринків сторони домовилися посилювати співпрацю у сфері стандартів, технічних регламентів, метрології, ринкового нагляду, процедур акредитації та оцінки відповідності.

Для досягнення вказаної мети Україна відповідно до Плану заходів щодо виконання у 2013 році загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС (затвердженому розпорядженням КМУ 25.03.2013) має згідно погодженого графіку розробити проекти нормативних актів. Таким чином, Україна зобов'язується вжити необхідних заходів, зазначених у табл. 2, для поступового досягнення відповідності з технічними регламентами ЄС, Європейськими процедурами стандартизації, метрології, акре-

дитації та оцінки відповідності та системою ринкового нагляду, а також впроваджувати принципи і практику, що закріплена у відповідних регламентах та директивах ЄС.

Таблиця 2.
Висунуті Україні вимоги ЄС, прогрес у виконанні яких сприятиме підписанню Угоди про Асоціацію.

№	Найменування заходу	Джерела <i>acquis commnnautaires</i>	Строк	Відповідальний
1	Розроблення проекту Закону України «Про Технічний регламент будинків, будівель, споруд, лінійних об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури та будівельних виробів»	Регламент (ЄС) № 305/2011 Європейського Парламенту та Ради ЄС від 9 березня 2011 р., що встановлює узгоджені умови для збуту будівельної продукції та скасовує Директиву Ради № 89/106/ЄЕС	-:-	Мінрегіон
2	Розроблення проекту постанови Кабінету Міністрів України про внесення змін допостанови Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 р. № 901 «Про затвердження Технічного регламенту безпеки іграшок»	Директива Європейського Парламенту та Ради ЄС від 18 червня 2009 р. № 2009/48/ЄС про безпеку іграшок	-:-	Мінекономрозвитку, Держспоживінспекція
3	Розроблення проекту постанови Кабінету Міністрів України про внесення змін допостанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2009 р. № 190 «Про затвердження Технічного регламенту неавтоматичних зважувальних приладів»	Директива Європейського Парламенту та Ради ЄС від 23 квітня 2009 р. № 2009/23/ЄС щодо неавтоматичних зважувальних приладів	листопад	Мінекономрозвитку, Держспоживінспекція
4	Розроблення проекту постанови Кабінету Міністрів України про внесення змін допостанови Кабінету Міністрів України від 11 червня 2008 р. № 536 «Про затвердження Технічного регламенту щодо медичних виробів»	Директива Ради ЄС від 14 червня 1993 р. № 93/42/ЄЕС щодо медичних виробів	червень	МОЗ, Держліксслужба, Мінекономрозвитку
5	Розроблення проекту постанови Кабінету Міністрів України про внесення змін допостанови Кабінету Міністрів України від 9 липня 2008 р. № 621 «Про затвердження Технічного регламенту щодо медичних виробів, які імплантують»	Директива Ради ЄС від 20 червня 1990 р. № 90/385/ЄЕС щодо наближення законодавства держав - членів в частині активних медичних виробів, які імплантують	-:-	МОЗ

6	Розроблення проекту постанови Кабінету Міністрів України про внесення змін допостанови Кабінету Міністрів України від 16 липня 2008 р. № 641 «Про затвердження Технічного регламенту щодо медичних виробів для лабораторної діагностики in vitro»	Директива Європейського Парламенту та Ради ЄС від 27 жовтня 1998 р. № 98/79/ЄЕС щодо медичних виробів для лабораторної діагностики in vitro	∴	∴
7	Розроблення проекту постанови Кабінету Міністрів України про внесення змін допостанови Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011 р. № 107 «Про затвердження Технічного регламенту енергетичного маркування побутових холодильників, морозильників та їх комбінацій»	Делегований Регламент Європейської Комісії від 28 вересня 2010 р. № 1060/2010, що доповнює Директиву Європейського Парламенту і Ради ЄС № 2010/30/ЄС щодо енергетичного маркування побутових електричних холодильників	червень	Мінекономрозвитку, Держенергоєфективності, Держспоживінспекція
8	Розроблення проекту постанови Кабінету Міністрів України про внесення змін допостанови Кабінету Міністрів України від 6 січня 2010 р. № 5 «Про затвердження Технічного регламенту енергетичного маркування електрообладнання побутового призначення»	Директива Європейського Парламенту і Ради ЄС від 19 травня 2010 р. № 2010/30/ЄС про зазначення обсягів споживання енергії та інших ресурсів продуктами енергоспоживання за допомогою маркування та стандартної інформації про товар	∴	∴
9	Підготовка проекту постанови Кабінету Міністрів України про внесення змін допостанови Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011 р. № 108 «Про затвердження Технічного регламенту енергетичного маркування побутових пральних машин»	Делегований регламент Комісії (ЄС) від 28 вересня 2010 р. № 1061/2010, що доповнює Директиву Європейського Парламенту та Ради ЄС № 2010/30/ЄС щодо енергетичного маркування побутових пральних машин	∴	∴
10	Підготовка проекту Технічного регламенту щодо поводження з відходами електричного та електронного обладнання	Директива Європейського Парламенту та Ради ЄС від 27 січня 2003 р. № 2002/96/ЄС про відходи електричного та електронного обладнання (ВЕЕО)	червень	Мінекономрозвитку, Держенергоєфективності, Держспоживінспекція

11	Підготовка проекту Технічного регламенту щодо приймання утворюваних на суднах відходів і залишків вантажу портовими спорудами	Директива Європейського Парламенту та Ради ЄС від 27 листопада 2000 р. № 2000/59/ЄС про портове приймальне обладнання для корабельних відходів та залишків вантажу	вересень	Мінприроди, Мінінфраструктури, Мінекономрозвитку, Держспоживінспекція
12	Підготовка проекту Технічного регламенту з безпеки інфраструктури залізничного транспорту	Директива Ради ЄС від 29 липня 1991 р. 91/440/ЄЕС про розвиток залізничних доріг Співтовариства	листопад	Мінінфраструктури
		Директива Ради ЄС від 19 червня 1995 р. 95/18/ЄС про ліцензування підприємств залізничного транспорту		
		Директива Європейського Парламенту та Ради ЄС від 26 лютого 2001 р. № 2001/14/ЄС про розподілення пропускної можливості залізничної інфраструктури, стягнення зборів за користування залізничною інфраструктурою та сертифікацію на відповідність вимогам безпеки		
		Директива Ради від 19 березня 2001 р. № 2001/16/ЄС про експлуатаційну сумісність трансєвропейської мережі звичайних залізниць		
Директива Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 р. № 2004/49/ЄС про безпеку залізниць у Співтоваристві, якою вносяться зміни до Директиви Ради № 96/18/ЄС про ліцензування підприємств залізничного транспорту та Директиви № 2001/14/ЄС про розподіл потужностей залізничної інфраструктури, стягнення платежів за використання залізничної інфраструктури і сертифікацію безпеки				

Джерело: складено автором за матеріалами [12].

Крім того, сторони узгодили включення Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів (АСАА) як додаткового протоколу, що охопить один або кілька секторів, визначених у відповідному додатку, після повного узгодження українського секторального та горизонтального законодавства, інституцій та стандартів з *acquis* ЄС. Включення Угоди АСАА як додатку передбачатиме, що торгівля між сторонами товарами в секторах, що охоплені цією Угодою, буде проводитися на умовах, що застосовуються в торгівлі між країнами – членами ЄС. Після перевірки з боку ЄС та досягнення домовленості про стан узгодження відповідного українського законодавства щодо технічного регулювання, стандартів та інфраструктури АСАА повинна бути додана як протокол до цієї Угоди за згодою між сторонами у відповідності з процедурою внесення поправок до Угоди.

Передбачається, що дія АСАА в кінцевому підсумку буде поширюватися на всі сектори, визначені у відповідному додатку, у тому числі горизонтальне законодавство та секторальне:

- горизонтальне законодавство (загальна безпека продукції, встановлення вимог для акредитації та ринкового нагляду, загальна структура (система) маркетингу продукції, одиниці виміру, відповідальність за браковану продукцію),
- секторальне законодавство (машини, електромагнітна сумісність, прості посудини високого тиску, обладнання, що працює під тиском, пересувне обладнання, що працює під тиском, ліфти, безпека іграшок, електричне обладнання, розраховане на певні граничні значення напруги, вимоги до коефіцієнта корисної дії нових водонагрівальних котлів, що працюють на рідкому чи газоподібному паливі, прилади, що працюють на газоподібному паливі, засоби індивідуального захисту, технічні вимоги щодо енергоспоживання електричних побутових холодильників та морозильних камер, неавтоматичні зважувальні прилади, зважувальні прилади, суднове обладнання, медичні пристрої, активні імплантовані медичні пристрої, *in vitro* діагностичні медичні пристрої, обладнання систем захисту, призначених для застосування у вибухонебезпечній атмосфері, радіо- і телекомунікаційне термінальне обладнання та взаємне визнання його відповідності, канатні установки для перевезення людей, прогулянкові судна, будівельні вироби, включаючи їх імплементаційні заходи, пакування та відходи, вибухові речовини цивільного призначення, зазначення маркування та стандартної інформації щодо споживання енергії та інших ресурсів, пов'язаних із енергетичними продуктами, високошвидкісні залізні дороги) [13, с. 27].

Висновки. Отже, Угода про асоціацію закладає нову філософію відносин між Україною та ЄС, переходячи від принципів партнерства та співробітництва на якісно новий рівень, а саме - до політичної асоціації та економічної інтеграції. Тому Угоду про асоціацію можна вважати стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в Україні з метою подальшого наближення до стандартів ЄС.

Державна політика України у сфері технічного регулювання базується на удосконаленні діючого законодавства, впровадженні європейських директив, гармонізації національних стандартів з міжнародними та європейськими.

Так, у сфері технічного регулювання Україна підготувала зміни до Закону України «Про стандартизацію», що передбачає створення окремого органу стандартизації для будівельної галузі. Але така пропозиція не відповідає практиці ЄС і потребує перегляду. Здійснюється розробка нового проекту Закону України «Про метрологію та метрологічну діяльність». Україна гармонізувала 7061 національних стандартів з міжнародними та європейськими, а також схвалила 40 технічних регламентів, що у загальних рисах відпові-

дають директивам ЄС, і продовжує підготовку інших таких документів. Таким чином, можна сказати, що Україна, започаткувавши відповідні трансформації у сфері технічного регулювання, заклала правову основу для ринкового нагляду.

Список використаних джерел

1. Єврокомісія 15 травня обговорить євроінтеграційний прогрес України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/top/politics/evrokomissiya-5-maya-ob-sudit-evrointegratsionnyu-progress-23042013095400>.
2. Єврокомісія оцінить готовність України до євроінтеграції 15 травня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/78139>.
3. Жартовская Мария. Кнут и пряник. / Жартовская Мария // Фокус. – 2013. – № 9. – С. 12-13.
4. Посол Євросоюзу про асоціацію з Україною: рано відкривати шампанське. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://news.dt.ua/POLITICS/posol_evrosoyuzu_pro_asotsiatsiyu_z_ukrayinoyu_rano_vidkrivati_shampanske-99921.html.
5. Представники Євросоюзу вкотре нагадали, що не проти підписання документа, якщо Київ вирішить проблему з політв'язнями: Україна повинна жити за європейськими цінностями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.dt.ua/POLITICS/es_hoche_ugodi_pro_asotsiatsiyu_z_ukrayinoyu,_ale_e_ryad_umov-102011.html.
6. Соломко Ирина. Последняя надежда. / Ирина Соломко // Кореспондент. – 2013. – № 8. – С. 24-26.
7. Єврокомісія прийняла рішення про підписання асоціації з Україною. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/evrokomisiya-priynuala-rishennya-pro-pidpisannya-asociaciyi-z-ukrayinoyu-121866_.html.
8. Інформація про імплементацію Порядку денного асоціації Україна – ЄС у 2011-2012 роках. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=80890.
9. Сібекіна А. Ю. Стан вітчизняної системи стандартизації та оцінки відповідності з огляду на необхідність подолання технічних бар'єрів у торгівлі. / А. Ю. Сібекіна // Економічна безпека України і виклики сьогодення: Матеріали XIII Міжнар. Наук.-практ. конф. – К.: УДУФМТ, 2010. – Частина 1. – С. 91-94.
10. Виконання порядку денного асоціації Україна – ЄС: чи є прогрес у секторальних реформах. – К.: Міжнародний Фонд Відродження, ІЕД, 2012. – 53 с.
11. Торговельне та інвестиційне співробітництво між Україною та ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3fshowHidden=1&art_id=243281941&cat_id=223345338&ctime=1266423569791.
12. Розпорядження Кабінету міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2013 році Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» № 157-р 25 березня 2013 року [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/157-2013-%D1%80/print1360184765173016>.
13. Угода про асоціацію Україна – ЄС: дороговказ реформ. / [Сушко О., Зелінська О., Хорольський Р., Мовчан В., Солоненко І., Гуменюк В., Трюхан В.] – К.: Фонд Конрада Аденауера в Україні, 2012. – 53 с.

Щербата Н. З.*

НОВА ГЕНЕРАЦІЯ ЗОН ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті досліджується розвиток зовнішньоекономічної політики Європейського Союзу в зонах вільної торгівлі. Аналізуються нові підходи до формування наступної генерації зон вільної торгівлі ЄС.

Ключові слова: зона вільної торгівлі, Європейський Союз, зовнішньоекономічна політика, лібералізація.

This article examines the development of the foreign economy policy of the European Union's free trade zones. New approaches to shaping the next generation of European Union's free trade zones are analyzes.

Keywords: free trade zone, European Union, foreign economy policy, liberalization.

В статье исследуется развитие внешнеэкономической политики Европейского Союза в зонах свободной торговли. Анализируются новые подходы к формированию следующего поколения зон свободной торговли ЕС.

Ключевые слова: зона свободной торговли, Европейский Союз, внешнеэкономическая политика, либерализация.

Постановка проблеми. Ключовим пріоритетом сучасної зовнішньоекономічної політики ЄС є пошук більших ринкових можливостей для європейського бізнесу шляхом переговорів нових угод про вільну торгівлю з третіми країнами. Фундаментальною рисою нової генерації торговельних угод Європейського Союзу на початку ХХІ ст. є посилення їх комплексного характеру. Немає універсальної моделі торговельної угоди, але в більшості випадків, ЄС веде переговори всеосяжної та поглибленої угоди про вільну торгівлю, яка охоплює не лише торговельні питання, але й сфери, які впливають на торгівлю (державні закупівлі, правила конкуренції, права інтелектуальної власності, сталий розвиток тощо), чим і викликана актуальність дослідження нової генерації зон вільної торгівлі ЄС.

Аналіз досліджень та публікацій. Вагомий вклад у розробку концепцій зон вільної торгівлі та питань розвитку національних економік в умовах міжнародної економічної інтеграції внесли вітчизняні вчені В. Андрійчук, І. Бураковський, В. Копійка, В. Новицький, Ю. Пахомов, А. Румянцев, Є. Савельєв, В. Сіденко, А. Філіпенко, О. Шнірков та ін. Серед зарубіжних авторів слід відмітити праці Б. Баласса, П. Brentона, К. Дойча, М. Емерсона та ін.

У цих роботах розглянуті як теоретичні питання міжнародної інтеграції, так і практичні наслідки їх реалізації в процесі еволюції ЄС, аналізуються проблеми регіональної інтеграції в різних сферах міжнародних економічних відносин. Проте у вітчизняній науковій літературі залишаються недостатньо розробленими і дискусійними питання розвитку комунітарної зовнішньоекономічної політики ЄС, які зумовлені новими підходами створення наступної генерації зон вільної торгівлі ЄС.

*кандидат економічних наук, старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Мета статті – визначити нові підходи наступної генерації зон вільної торгівлі ЄС. Завдання статті: проаналізувати нові регіональні торговельні утворення ЄС та виділити їх особливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день Європейський Союз не лише є найбільш розвинутим інтеграційним економічним угрупованням, а й практикує найбільш поглиблені форми економічної співпраці (інтеграції) з третіми країнами і, в першу чергу, з країнами-сусідами.

Метою наступної генерації зон вільної торгівлі ЄС є:

- пошук нових ринків збуту товарів і послуг;
- збільшення інвестиційного потенціалу;
- зробити торгівлю дешевшою (за рахунок усунення тарифних зборів);
- зробити торгівлю швидшою (шляхом скасування нетарифних бар'єрів);
- перетворити торговельну політику на більш передбачувану (шляхом прийняття спільних зобов'язань у сферах, які впливають на торгівлю, такі як права інтелектуальної власності, правила конкуренції, державні закупівлі, сталий розвиток тощо) [1].

Нерідко повне запровадження типової зони вільної торгівлі займає до 12 років. Однак ЄС, як правило, скасовує свої тарифи в односторонньому порядку одразу після підписання угоди. Важливою позитивною характеристикою зони вільної торгівлі (ЗВТ), створених за участю ЄС, є те, що вони зазвичай містять низку положень, які можуть знизити нетарифні бар'єри в торгівлі. За умови привабливості всієї програми лібералізації та встановлення жорстких, але реальних часових меж, такі ширші за сферою дії ЗВТ можуть принести значні вигоди, що базуватимуться переважно на внутрішніх реформах у країнах-партнерах ЄС у рамках зони.

Також в угодах ЄС знайшли відображення питання вільного руху людських ресурсів, послуг та капіталу. Зокрема, розглядається правовий режим створення підприємств, установ чи філіалів на території сторін договору і правове положення цих утворень. Чиста та вільна конкурентна боротьба та її захист також займають пріоритетні позиції у даних документах.

Не менша увага в структурі договорів надана питанням співробітництва країн за найбільш важливими напрямками соціальної, економічної та політичної діяльності. Тут виділяють наступні напрямки співпраці: соціальна політика; захист споживачів; навколишнє середовище; статистика; наукові дослідження та технологічний розвиток; освіта, виховання та молодь.

Законодавство країн-сторін договору має врегульовувати питання інтелектуальної власності, захисту прав споживачів та підприємців, статистичних даних, санітарні норми, а також питання по боротьбі з організованою злочинністю та виробництвом і розповсюдженням наркотичних засобів.

У Посланні Європейської Комісії «Глобальна економіка конкуруючи у світі» визначені головні підходи до створення нової генерації зон вільної торгівлі ЄС. При цьому лібералізація торгівлі як на єдиному внутрішньому ринку ЄС, так і розширення доступу до ринків третіх країн розглядається як важливе джерело підвищення продуктивності праці, економічного зростання, створення робочих місць, отже, посилення конкурентоспроможності економік країн ЄС [2].

Послання також визначає вимоги до змісту майбутніх угод ЄС про вільну торгівлю. Так, ці угоди повинні охоплювати лібералізацію ринку послуг, нові можливості взаємних інвестицій, захист прав інтелектуальної власності, державні закупівлі, правила конкуренції.

Основними критеріями потенційних угод про вільну торгівлю ЄС виступають потенціал ринку партнера (розміри національних економік і темпи зростання) та рівень тарифних і нетарифних обмежень імпорту з ЄС. З цієї точки зору, ЄС як пріоритетні розглядає країни АСЕАН, Меркосур, оскільки вони поєднують високий рівень протекціонізму зі значним потенціалом розвитку внутрішніх ринків. Крім того, ці країни є дуже активними у процесах створення зон вільної торгівлі з іншими центрами світової економіки.

Наступний критерій вибору зон вільної торгівлі визначається доступом до ресурсів (енергоносії, сільгоспсировина, руди металів, металобрухт) разом з необхідністю гарантування відповідних поставок та економічним впливом на ринок ЄС. Слід звернути увагу на те, що доступ до ресурсів розглядається як пріоритетний і в концепції сусідства ЄС.

Четвертий критерій участі ЄС у нових зонах вільної торгівлі охоплює політичні аспекти, зокрема, права людини, демократичні цінності, регіональний вплив держав, дотримання ключових багатосторонніх інструментів у стратегії безпеки ЄС.

Зрештою, п'ятий критерій визначається ризиком ерозії преференційного доступу на спільний ринок країн-сусідів і країн, що розвиваються. Країни, що не мають угоди про вільну торгівлю з ЄС, знаходяться в більш дискримінаційному становищі, порівняно з країнами, що мають більш вільний доступ на ринок ЄС [3].

Пропонуємо класифікувати зони вільної торгівлі ЄС:

1) за рівнем доступу на ринок договірних сторін:

- *симетричні* (обидві сторони усувають митні, кількісні та інші еквівалентні їх торговельні обмеження одночасно чи за подібними часовими графіками);
- Прикладом *симетричної* угоди про зону вільної торгівлі є Угода про асоціацію з Ізраїлем, підписана восени 1995 р. (набула чинності 1 червня 2000 р.);
- *асиметричні* (одна зі сторін робить це суттєво раніше або у меншій мірі).

Більшість угод між Співтовариством і третіми країнами, що передбачають формування зони вільної торгівлі, можна віднести до асиметричних, оскільки ЄС раніше відкриває доступ на свій ринок, ніж інша сторона.

Зокрема на *асиметричній* основі відбувалось формування зон вільної торгівлі ЄС з Мексикою: зі сторони Співтовариства повне усунення обмежень для імпорту мексиканських промислових товарів відбулось до 2003 р., а зі сторони Мексики – до 2007 р. Цікаво, що формування зони вільної торгівлі ЄС – Мексика відбувалось в значно ширшому контексті, зокрема в рамках Угоди про економічне партнерство, політичну координацію і співробітництво, яка передбачала, окрім створення зони вільної торгівлі, суттєву лібералізацію торгівлі послугами, сільськогосподарською та рибною продукцією, співпрацю у сфері правил походження товарів, технічних норм, державних закупівель тощо. Втім, практика підписання угод значно ширшого контексту (формуванню зони вільної торгівлі у них присвячені лише окремі глави) є найбільш поширеною.

2) за типом партнерів:

- двосторонні (коли Співтовариство підписує угоду про вільну торгівлю з окремою країною: ЄС-Мексика, ЄС-Чилі, ЄС-ПАР);
- міжінтеграційні (режим вільної торгівлі укладається між ЄС та іншим інтеграційним угрупованням: ЄС-МЕРКОСУР, ЄС-АСЕАН);
- міжрегіональні (коли ЄС створює зону вільної торгівлі з групою країн окремих регіонів, які не являється інтеграційними об'єднаннями: з країнами Середземномор'я, Центральної Азії, Західних Балкан).

3) за потенційністю співпраці:

- економічно важливі, але територіально віддалені країни (США, Японія, Китай, Індія, Бразилія). Представники цієї групи розглядаються як важливі партнери Євросоюзу, які не стануть його членами;
- економічно перспективні, територіально близькі і невеликі за розмірами території (країни ЦСЄ, Середземномор'я і Закавказзя). Ці держави розцінюються як потенційні члени Євросоюзу;
- економічно необхідні для розвитку ЄС, територіально близькі країни, відносини з якими не можуть обмежуватися тільки партнерством, але з різних причин не приймають повністю інтеграційного характеру. До представників цієї групи можна умовно віднести країни Європейського економічного простору, Швейцарію, Росію.

Відповідно до виділених груп країн спостерігається диференціація економічної політики ЄС. Активізується стратегічна співпраця з державами першої групи і організаціями, в які вони входять (НАФТА, МЕРКОСУР). Продовжуються переговори з країнами реальними або потенційними кандидатами на вступ до Євросоюзу, реалізується Європейська політика сусідства (ЄПС), перехід до режиму вільної торгівлі. Інтенсифікуються пошуки нових форм співпраці з країнами-представниками третьої групи, особливо з Росією.

Угоди Європейського Союзу про вільну торгівлю можна поділити:

- угоди, над якими розпочато переговори про створення зон вільної торгівлі (Японія, США, Таїланд, Марокко);
- ведуться переговори про підписання торговельних угод (Канада, Індія, Малайзія, Меркосур, Грузія, Вірменія і Молдова, Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (GCC), країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АСР));
- переговори завершено, але угоди про вільну торгівлю ще не набрали чинності (Сінгапур, Колумбія, Організація центральноамериканських держав, Україна, 5 угод з країнами АТР: Гана, Кот-д'Івуар, Камерун, Південноафриканське співтовариство розвитку (SADC), Східноафриканське співтовариство (ЕАС).
- Угоди про вільну торгівлю, які набрали чинності:
- зони вільної торгівлі (Перу, Південна Корея, Мексика, ПАР, Чилі),
- митні союзи з Андоррою, Сан-Марино і Туреччиною,
- положення про вільну торгівлю містяться в угодах з країнами Європи (Фарерські острови, Норвегія, Ісландія, Республіка Македонія, Хорватія, Албанія, Боснія та Герцеговина, Чорногорія, Сербія), Середземномор'я (Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Марокко, Сирія, Палестинська національна адміністрація, Туніс), Ірак тощо [4].

25 березня 2013 р. офіційно розпочались переговори про створення зони вільної торгівлі між ЄС та Японією [5]. Японія є 7-м торговим партнером ЄС у світі і 2-й за величиною в ЄС торговим партнером в Азії після Китаю. З іншого боку, Європейський Союз є третім за величиною торговим партнером Японії, після Китаю та Сполучених Штатів Америки. Разом Європейський Союз та Японія охоплюють більше однієї третини світового ВВП.

Угода між двома економічними гігантами, як очікується, підвищить ВВП ЄС на 0,6-0,8% , призведе до зростання і створення 400000 робочих місць. Очікується, що експорт ЄС в Японії може збільшитися на 32,7%, у той час як японський експорт до ЄС збільшиться на 23,5% [5].

Японія є другим за величиною торговим партнером ЄС в Азії, після Китаю. Обидві сторони прагнуть укласти угоду, що охоплюватиме прогресивну і взаємну лібералізацію

торгівлі товарами, послугами та рух інвестицій, а також відкриття японського ринку державних закупівель, питання конкуренції та сталого розвитку.

Враховуючи важливість усунення нетарифних бар'єрів для досягнення рівних умов для європейських компаній на японському ринку, сторонами передбачено паралелізм між скасування митних зборів ЄС і нетарифних бар'єрів в Японії. Домовлено призупинення переговорів після закінчення одного року, якщо в Японії не виправдаються сподівання щодо усунення нетарифних бар'єрів. Для захисту чутливих секторів європейської економіки передбачено захисні застереження [6].

У Європі і США практично одночасно оголосили про глобальний економічний проєкт. У рекордний термін до кінця 2014 р. його мають реалізувати у вигляді трансатлантичної зони вільної торгівлі (TAFTA Transatlantic Free Trade Area).

«Ці переговори закладуть стандарти не тільки для майбутнього нашої двосторонньої торгівлі та інвестування, включаючи питання регулювання торгівлі, а й для розвитку правил глобальної торгівлі в майбутньому», – заявив 13 лютого 2013 р. голова Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу [7]. Трансатлантичний договір торкнеться всіх ключових галузей, але буде орієнтований на сфери, які дадуть економікам США і Європи максимальну синергію в стимулюванні економічного зростання, зайнятості населення та розвитку інновацій. Реалізовуватимуть його країни, на частку яких сьогодні припадає половина глобальної економіки. А також третина обсягів світової торгівлі (у реальних цифрах, за даними на 2011 р., це 4,5 трлн дол.).

Згідно з прогнозами трансатлантична зона вільної торгівлі дасть змогу збільшити щорічний товарообіг між ЄС і США на 116 млрд дол. (або 86 млрд євро). Тільки за рахунок зняття митних бар'єрів ВВП ЄС і США зросте на 0,1% і 0,2% відповідно [8]. А до 2027 р. Єврокомісія очікує, що ефект від TAFTA дозволить додатково дати 0,5% зростання для ВВП ЄС і 0,4% – для ВВП США, що еквівалентно додатковим доходам у сумі 86 млрд євро і 65 млрд євро на рік відповідно. При цьому головного довгострокового ефекту буде досягнуто не стільки за рахунок зниження тарифних бар'єрів, скільки за рахунок уніфікації технічних стандартів і конкурентних правил, що діють у Європі і США. Надалі ці стандарти стануть шаблонними для створення нового покоління економічних і торгових угод.

Саме ця тема може виявитися найскладнішою. Як висловився колишній посол США в ЄС Бойден Грей, очікувана угода ЄС і США подібна до створення «економічного НАТО» [7].

Даніель Грос, директор брюссельського центру європейських політичних студій вказує на численні завади. «Найбільша проблема – незалежність різних регуляторних відомств». Грос називає як приклад американське відомство з контролю за медикаментами FDA. Те ж саме стосується дозволу та регулювання численних інших товарів і послуг. Зокрема, ЄС вимагає позначати генетично модифіковані продукти харчування, а США – ні [9].

6 березня 2013 р. офіційно розпочато переговори щодо угоди про вільну торгівлю (ЗВТ) між Європейським Союзом і Таїландом, що охоплюватиме тарифи, нетарифні бар'єри та інші пов'язані з торгівлею питання, такі як послуги, інвестиції, закупівлі, питання регулювання, конкуренції та сталого розвитку. Торговля між ЄС та Таїландом в 2012 році становила майже 32 млрд. євро. ЗВТ з Таїланду має принести істотні економічні вигоди і поставити ЄС нарівні з партнерами, які вже уклали угоди про вільну торгівлю з Таїландом (Китай, Індія, Японія, Корея, Австралія і Нова Зеландія) [10].

Переговори щодо поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі (ЗВТ) між ЄС і Марокко були розпочаті 1 березня 2013. Ця зона вільної торгівлі істотно розширить рамки іс-

нуючої Угоди про асоціацію і охоплюватиме торгівлю послугами, державні закупівлі, питання конкуренції, права інтелектуальної власності, захист інвестицій і поступової інтеграції марокканської економіки в єдиний ринок ЄС, наприклад, у таких сферах, як промислових стандартів і технічних регламентів, санітарних та фітосанітарних норм. Основна мета поглибленої зони вільної торгівлі є адаптація марокканського законодавства до законодавства ЄС у сферах, які впливають на торгівлю. Сьогодні торговельні відносини між ЄС і Марокко регулюються Угодою про асоціацію, яка набула чинності 1 березня 2000 р. Крім того, 1 жовтня 2012 р. набрала чинності Угода про рух сільськогосподарської і рибної продукції між ЄС і Марокко [11].

Угода про зону вільної торгівлі між ЄС і Південною Кореєю набрала чинності у липні 2011 року і є першою угодою нової генерації угод про вільну торгівлю. Це також перша торговельна угода між ЄС і азійськими країнами. Нове покоління угод ЄС охоплює більше питань, ніж попередні торговельні угоди [12]. Угода скасовує тарифи на промислові та сільськогосподарські товари послідовно. Лише на обмежену кількість сільськогосподарської продукції збережено мито. На додаток до усунення мит на майже всю торгівлю товарами, угода охоплює скасування нетарифних бар'єрів у торгівлі. Угода також містить положення, що стосуються питань руху послуг та інвестицій, конкуренції, державні закупівлі, права інтелектуальної власності, прозорості регулювання та сталого розвитку.

ЄС і Південна Корея є важливими торговельними партнерами. Південна Корея є десятою за величиною торговим партнером ЄС, і ЄС є четвертим партнером для Південної Кореї (після Китаю, Японії та США). Європейські компанії є найбільшими інвесторами в Південній Кореї.

Що стосується країн АСЕАН, то це об'єднання досить різних, неоднакових за своїм розвитком країн, що ускладнює процес створення зони вільної торгівлі навіть у середині об'єднання.

«Міжінтеграційні» переговори щодо угоди про вільну торгівлю між ЄС і країнами АСЕАН зазнали невдачі. Тому у березні 2010 року були розпочаті переговори про створення зони вільної торгівлі між ЄС і Сінгапуром. ЄС вважає вільну торгівлю з окремими країнами АСЕАН як сходинки до угоди в регіональних рамках, яка залишається кінцевою метою. Ключовими питаннями угоди про зону вільної торгівлі між ЄС та Сінгапуром стали більш широкий доступ до ринку послуг і державних закупівель, тарифи, технічні бар'єри в торгівлі, захист прав інтелектуальної власності, як географічних зазначень, а також конкуренції та сталого розвитку [13].

Остаточні переговори щодо угоди про вільну торгівлю між Сінгапуром і ЄС були завершені у грудні 2012 року. Навесні 2013 р. передбачено парафування проекту угоди про зону вільної торгівлі [14].

Зона вільної торгівлі між ЄС та Сінгапуром стала першою так званою «зеленою» відповідно до стратегії «Європа 2020», що передбачає прискорене зростання на засадах ресурсного відновлення та екологічної безпеки [15]. Угода про вільну торгівлю вперше містить положення стосовно лібералізації руху екологічних послуг, а також зобов'язання про зменшення незаконної риболовлі і заготівлі деревини.

Обсяги торгівлі між ЄС та Сінгапуром динамічно зростають: у період 2009-2011 рр. двостороння торгівля товарами зросла на 40%, а послугами – на 41% [16].

ЄС веде переговори Угоди про вільну торгівлю з Малайзією, В'єтнамом і Таїландом. Двері ЄС залишаються відкритими, щоб почати переговори з іншими партнерами в регіоні. АСЕАН в цілому представляє 3-є місце в ЄС серед торговельних партнерів за межами Європи після США і Китаю (206 мільярдів євро зовнішнього торговельного обороту

товарами і послугами в 2011 році). ЄС є другим за величиною торговим партнером АСЕАН після Китаю, на частку якого припадає близько 11% торгівлі АСЕАН. ЄС є найбільшим інвестором в країни АСЕАН [16].

Участь ЄС у формуванні нової генерації зон вільної торгівлі дає можливість визначити головні особливості його політики в цій сфері:

- ЄС широко використовує принцип асиметрії у взаємному відкритті ринків;
- проводить більш активну торговельну політику міжрегіонального співробітництва у формах вільної торгівлі;
- ЄС вважає вільну торгівлю з окремими країнами інтеграційного угруповання як сходинок до угоди в регіональних рамках, яка залишається кінцевою метою;
- глибина зони вільної торгівлі прямо залежить від рівня політичної взаємодії та інтеграції ЄС і країн-партнерів;
- все більше нові угоди ЄС стають комплексними і охоплюють лібералізацію ринку послуг, нові можливості взаємних інвестицій, рух робочої сили, скасування нетарифних бар'єрів, державні закупівлі, правила конкуренції, сталий розвиток тощо;
- законодавство країн-сторін договору має врегульовувати питання інтелектуальної власності, захисту прав споживачів та підприємців, статистичних даних, санітарні норми, а також питання боротьби з організованою злочинністю, виробництвом і поширенням наркотичних засобів;
- у розділах угод, які стосуються економічного співробітництва, йдеться про співпрацю в галузі енергетики, промисловості, туризму й телекомунікацій, а також здійснення поточних платежів, залучення інвестицій та діяльності банківського сектора.

Висновки. Таким чином, розвиток комунітарної зовнішньоекономічної політики ЄС супроводжується зростанням ролі торговельних угод як фактору поглиблення інтеграції, так і джерело посилення міжнародної конкурентоспроможності економік країн. Нова генерація торговельних угод передбачає ускладнення механізмів зон вільної торгівлі, які сьогодні регулюють не лише режим торгівлі товарами і послугами, а й стали комплексними економічними угодами. Перспективою подальших наукових досліджень стане аналіз ефектів нової генерації зон вільної торгівлі Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. Trade negotiations in a nutshell. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/agreements/index_en.htm.
2. Global Europe: Competing in the World [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/trade/issues/sectoral/competitiveness/global_europe_en.htm.
3. Шнирков О. І. Зони вільної торгівлі у світовій економіці. / О. І. Шнирков // Дзеркало тижня. – 2007. – № 8 (637). – 3-7 березня. – С. 7-9.
4. The EUs free trade agreements – where are we? European Commission. MEMO. Brussels, 25 March 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-12-932_en.htm.
5. A Free Trade Agreement between the EU and Japan. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=881>.
6. First Round of EU-Japan Trade Talks a Success. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=887>.
7. Коваль О. Європа і США створять «економічне НАТО» [Електронний ресурс] / О. Коваль. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/international/yevropa-i-ssha-stvoryat-ekonomichne-nato.html>.

8. ЄС і США створюють трансатлантичну зону вільної торгівлі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.port.odessa.ua/index.php/ua/pres-tsentr/novini/galuz/11995-es-i-ssha-stvoyuuyut-transatlantichnu-zonu-vilnoji-torgivli>.
9. Створення зони вільної торгівлі між ЄС та США лишається під питанням. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/news/110213-stvorennya-zoni-vilnoyi-torgivli-mizh-ies-ta-ssha-lishaietsya-pid-pitannya>.
10. Thailand [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/thailand>.
11. Morocco. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/morocco/>.
12. South Korea. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/south-korea>.
13. Singapore. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/singapore>.
14. EU and Singapore agree on landmark trade deal. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=855>.
15. Європейська Рада схвалила стратегію Європа – 2020. // Євробюлетень. – 2010. – № 4. – С. 16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/eurobulletin/eurobulet_04_2010_uk.pdf.
16. Facts and figures: EU trade agreement with Singapore. MEMO. Brussels, December 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/december/tradoc>.

УДК 339.543.624

Рилач Н.М.*

ПЕРЕВАГИ І НЕДОЛІКИ СТВОРЕННЯ ЗОНИ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ДЕРЖАВАМИ СНД

В статті проаналізовано переваги та недоліки створення зони вільної торгівлі між Україною та державами СНД.

Ключові слова: зона вільної торгівлі СНД, безмитна торгівля.

This article analyzes and disadvantages of a free trade area between Ukraine and the CIS.

Keywords: free trade area CIS, duty free trade.

В статье проанализированы преимущества и недостатки создания зоны свободной торговли между Украиной и странами СНГ.

Ключевые слова: зона свободной торговли СНГ, беспошлинная торговля.

Постановка проблеми. Основним завданням даного дослідження є узагальнення наявних робіт з аналізу переваг і недоліків створення ЗВТ України з СНД, а також оцінка значимості інтеграційних ефектів для розвитку торговельно-економічних ефектів в рамках СНД.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами можливості створення зони вільної торгівлі між Україною та країнами СНД, а також аналізом її переваг та недоліків для нашої держави займається ціла плеяда вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, В. Будкін, П. Гайдуцький, В. Геєць, В. Мовчан, А. Жаліло, В. Юрчишин та інші. Крім того, розробкою моделей та детальних розрахунків, а також підготовкою ґрунтовних досліджень з цього питання займаються такі організації як Євразійський банк розвитку, Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України, Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Президентський фонд «Україна» тощо.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. В сучасних умовах у світовій економіці поширеними є зони вільної торгівлі, які мають вагомий вплив на структуру світових торговельних потоків. Проте залишається дискусійним питання аналізу переваг та недоліків даного процесу. Такі питання є актуальними для України, з огляду на той факт, що держава залучена до процесів регіональної інтеграції, яка базується на вільній торгівлі.

Формулювання цілей статті. Перша угода про створення багатосторонньої зони вільної торгівлі в рамках СНД була підписана 15 квітня 1994 року між Азербайджаном, Білоруссю, Вірменією, Грузією, Казахстаном, Киргизстаном, Молдовою, Російською Федерацією, Таджикистаном, Узбекистаном та Україною, яка орієнтувалася на здійснення безмитної торгівлі між учасниками, відміну ними тарифних та нетарифних обмежень у взаємному обміні товарами з метою забезпечення здійснення регіональної торгівлі на пре-

* кандидат економічних наук, науковий співробітник науково дослідної частини Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ференційних засадах. Проте, жодна з країн, які підписали зазначену угоду, не розпочала уніфікацію національних умов зовнішньоторговельної діяльності на багатосторонній основі, не було колективного узгодження виключень та обмежень із загального переліку товарної номенклатури взаємного обміну [3, с.225-226]. Треба зазначити, що в 2000 році торгівля між самими країнами СНД складала всього 19,1% від їх загального зовнішньоторговельного обороту, а 80,9% вже припадало на експортно-імпортні операції з іншими регіонами світу. Особливо великими розриви між торговельними операціями з партнерами по СНД та інших регіонів світу були у Азербайджану та Росії (у 6,4рази), а також у України (у 2,2 рази) й лише у Білорусі та Молдови цей показник був на користь відносин в межах Співдружності [3, с. 227].

У листопаді 2008 року голови урядів країн СНД затвердили Стратегію економічного розвитку Співдружності на період до 2020 року, серед пріоритетних напрямів якої було висунуте таке завдання, як завершення формування та функціонування зони вільної торгівлі в межах СНД у відповідності із нормами та правилами Світової організації торгівлі (СОТ).

«Договір про зону вільної торгівлі» був підписаний 18 жовтня 2011 року за участю Білорусі, Вірменії, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Російської Федерації, Таджикистаном, Україною, Узбекистаном. Більшість учасників Договору на момент його укладання вже були членами Світової організації торгівлі, тому зона вільної торгівлі СНД базувалася на положеннях ГАТТ-СОТ [8].

На думку вітчизняного вченого В. Будкіна [3, с. 240-244] існують позитивні наслідки від участі України у зоні вільної торгівлі СНД, зокрема для машинобудівної промисловості, продукція якої у більшості випадків не є конкурентоспроможною на інших світових ринках. Побічним ефектом для експортних товарів таких галузей вітчизняної економіки, як сільське господарство, харчова та легка промисловість завдяки виникненню додаткового зовнішнього тиску на них може стати підвищення уваги до якості їх продукції, до ретельного додержання технологічних норм на рівні світових вимог, до переходу на широке використання інновацій у виробництві. Якщо будуть реалізовані намічені заходи щодо поступової лібералізації товарних поставок металургійної, хімічної та нафтохімічної промисловості, то у перспективі це може позитивно відбитися на експорті цих найбільших складових українського експорту. Проте, як зазначає вчений [3, с. 240-244], найменшими є сподівання на покращання ситуації стосовно енергоносіїв. Росія здатна на поступки стосовно цін та умов їх постачання виключно після вступу України до Митного союзу СНД.

В. Юрчишин [5, с. 85-87] зазначає, що позитивна спрямованість ідеї створення ЗВТ з СНД для України значною мірою нівельована пропонованими інструментами її практичної реалізації. Звертається увага на суперечності, оскільки в документі, на беруться до уваги системні уроки формування та функціонування успішних інтеграційних економічних утворень, а також закріплюються значні диспропорції, які пригнічуватимуть умови торгівлі для України (значні винятки із загальних положень на користь Росії в імпорті, виведення з Угоди проблемних сировинних питань, транзиту енергоресурсів тощо).

Згідно з міжнародною практикою, у процесі формування ЗВТ характерним є поступове розширення рівнів торговельної та економічної інтеграції після досягнення певних результатів. Стосовно ЗВТ країн СНД реалізується «обернена» політика – створюється структура, характерною особливістю якої є впровадження значних торговельних обмежень для подальшого їх скасування.

Інтеграційні проекти нерівноправних суб'єктів, по суті, означають економічне й політичне поглинання країн-сателітів, проте аж ніяк не «взаємовигідну економічну співпрацю». Вчений вказує на дві вади пропонованої ЗВТ, принципів для України [5, с. 88]:

- асиметричність (на користь, насамперед, Росії) в закріпленні експортного мита на значну кількість товарів;
- дискримінаційний характер ситуації з такою складовою, як «свобода транзиту», оскільки положення пропонованої Угоди про таку свободу не поширюються на трубопровідний транспорт.

Економічна зорієнтованість України на Росію не дозволить їй належно скористатися новою конфігурацією світогосподарських зв'язків, яка формується наразі у світовій економіці, вигодами транскордонного співробітництва, можливостями зміцнення конкурентоспроможності та інституційного будівництва [5, с. 90].

Інтеграційні ефекти можна умовно розділити на миттєві і довготривалі. Перша група пов'язана, в основному, з реакцією економіки на зниження або повне скасування митних бар'єрів. Як правило, миттєві ефекти реалізуються через зміну обсягів зовнішньоторговельних потоків. Однак, протягом нетривалого періоду часу, їх вплив на економічну динаміку практично повністю вичерпується. Миттєві інтеграційні ефекти порівняно легше оцінювати так як вони безпосереднім чином пов'язані з історично сформованими еластичністю зовнішньоторговельних потоків від зміни митних тарифів. Що стосується довгострокових інтеграційних ефектів, то вони пов'язані з динамічними та структурними змінами в економіці, що відбуваються на базі зміни параметрів ефективності, створення нових коопераційних зв'язків розширенні ринків збуту товарів. У цьому випадку для одержання кількісних оцінок такого роду інтеграційних ефектів потрібно використовувати більш складний прогностно-аналітичний інструментарій. Крім того, слід враховувати, що структурні зміни в економіці відбуваються повільно. Отже, для оцінки таких ефектів необхідно використовувати методи довгострокового макроекономічного прогнозування [7, с. 60-61].

За комплексною оцінкою Євразійського банку розвитку [7, с. 63-67], основна проблема, з якою зіткнеться українська економіка при входженні до ЗВТ з СНД, полягає в тому, що в умовах зростання цін на енергоресурси підтримання необхідного рівня конкурентоспроможності виробників стає можливим тільки при прискореному зниженні енергоємності. У свою чергу радикальне зниження енергоємності вимагає масштабних інвестицій. При цьому зниження рівня доходів на тлі зростання витрат веде до збереження відносно невисоких рівнів норми нагромадження основного капіталу.

При цьому зростання виробництва стримується поступовим вибуттям «старого» незавантаженого капіталу. Таким чином, економіка стикається з гострою проблемою обмеженості капіталу. Тим не менш, наявність потенціалу зростання на старих потужностях дозволяє українській економіці демонструвати більш високі темпи економічного зростання в порівнянні з Білоруссю, що відчуває гострий дефіцит основного капіталу. Слід зазначити, що відсутність значущих змін у структурі економіки веде до гальмування темпів економічного зростання на тлі неможливості прискореного нарощування випуску в експортних секторах. Отримана в рамках прогнозу динаміка українського ВВП знижується в довгостроковій перспективі з 4.4% у 2010-2015 роки до 3.6% у 2025-2030 роки [7, с. 63-67]. Оскільки в рамках розглянутого сценарію Україна не вступає ні в Зону вільної торгівлі з Європейським союзом, ні в Єдиний економічний простір, значний вплив на загальноекономічну динаміку чинить зниження темпів зростання експорту.

Прогнозується, що виробництво електроенергії до 2030 року зросте на 30% – до 276 млрд кВт год. [7, с. 63-67], імпорт газу збільшиться до 43 млрд м³, що становить 116% від рівня 2010 року. Це стане можливим в результаті заміщення газу вугіллям в енергетичному балансі України, зниження енергоємності виробництва, зростання внутрішнього видо-

бутку до 30 млрд м куб. Імпорт нафти збільшиться до 23 млн тонн або на 50% у порівнянні з 2010 роком. Збільшення залежності економіки країни від імпорту енергоресурсів стане стимулом до зростання капітальних вкладень, спрямованих на модернізацію виробничих фондів і зниження питомої енергоємності [7, с. 91-94].

У галузевій структурі української економіки зберігається висока частка традиційних експортних виробництв. Дослідження виходить з досить високих темпів зростання сільськогосподарського виробництва (до 4-5% на рік), що дозволяє сільському господарству до кінця прогнозного періоду досягти приблизно 7,4% від обсягу валового випуску української економіки. Високими залишаються частки металургії та хімічного виробництва. Ціни на газ залишаються одним з найгостріших питань двосторонніх російсько-українських відносин. З урахуванням сформованої структури витрат, ціни на енергоносії можуть робити істотний вплив на конкурентоспроможність найбільших секторів української економіки. У зв'язку з цим важливо розуміти міру впливу газового фактора як на стан торговельного балансу України, так і на найважливіші макроекономічні характеристики: динаміку цін і виробництва [7, с. 94-97].

Для оцінки впливу торгівлі між країнами ЗВТ на економічний розвиток були проведені розрахунки по ряду сценаріїв, що розрізняються варіантами інтеграції України з державами-учасниками ЗВТ. Розглядається входження України до Зони вільної торгівлі СНД починаючи з 2012 року, але з вилученнями (збереженням бар'єрів у торгівлі продукцією сільського господарства, паливно-енергетичного комплексу та металургії) [7, с. 91-94]. Згідно з отриманими розрахунками, такий розвиток подій практично не позначиться на економічній динаміці Росії та Казахстану, оскільки основний обсяг торгівлі між цими країнами та Україною припадає на галузі, рівень митних бар'єрів у яких практично не змінюється. Збільшиться експорт і валовий внутрішній продукт Білорусі. Найбільш суттєвий приріст буде спостерігатися в обсягах виробництва України, ВВП якої в середньому перевищує обсяг ВВП у базовому сценарії на 0,5% [7, с. 91-94].

Усунення митних бар'єрів сприяє збільшенню конкуренції між приблизно рівними по силам і потенціалу підприємствами пострадянських країн. Все це буде стимулювати технологічне зближення між економіками, що, зокрема, призведе до вирівнювання показників енерго- і матеріалоємності і досягненню близьких значень продуктивності використання первинних ресурсів. У даному сценарії передбачається, що енергоємність і матеріалоємність української економіки буде знижуватися більш швидкими темпами, виходячи на рівень щодо передової російської економіки. Це призведе до зниження споживання енергоресурсів і, тим самим, до зменшення залежності від їх імпорту. Крім того, більш низькі виробничі витрати збільшать можливості для зниження цін з метою збільшення попиту та обсягів виробництва. Цей же фактор зумовить і додаткове зростання експорту [7, с. 91-94].

За розрахунками експертів Національного інституту стратегічних досліджень [4, с. 18-23] максимальний позитивний ефект Україна може очікувати лише при глибокій технологічній конвергенції. Базовим припущенням цього сценарію є прогноз, що енергоємність і матеріалоємність української економіки знижуватимуться швидшими темпами, виходячи на рівень поки що більш передової російської економіки. Цей самий фактор, за прогнозами, обумовить значну диверсифікованість української економіки: частка машинобудування наприкінці прогнозного періоду збільшується з 5,9 до 7,7 % від сумарного обсягу валового випуску; частки металургії й сільського господарства - знизяться, тобто в цілому, як вважають експерти, структура української економіки стане більше збалансованою [4, с. 21-23].

Однією з можливостей регіональної інтеграції є розширення зони вільної торгівлі країн СНД на основі міжнародно-визнаних норм і правил (СОТ) у повноцінне регіональне інтеграційне об'єднання, спроможне до інституційного розвитку та поглиблення зв'язків між країнами-учасниками та іншими блоками. Потенційна інтеграція, що розвивається, на думку вчених, на фундаменті угод про вільну торгівлю, обумовлена такими факторами [4, с. 48-53]:

1) угода про ЗВТ СНД відповідає нормам і правилам багатосторонньої системи регулювання торгівлі, що входить до пакету документів СОТ, що дозволяє забезпечити для його учасників як можливість членства у СОТ, так і сумісність із зобов'язаннями щодо третіх країн-членів СОТ і їхніх союзів. В Угоді охоплені весь комплекс питань регулювання торгівлі товарами в СНД, включаючи положення у сфері субсидій і конкуренції, гармонізацію технічного, санітарного й фітосанітарного регулювання, спрощення митних процедур, а також створення механізму вирішення суперечок;

2) договір відкритий для приєднання третіх країн.

Таким чином, формат співробітництва через інститути ЗВТ є більш простим в аспекті врахування національних інтересів, але також і більш складним – з точки зору координації на наднаціональному рівні (тобто коли одна або декілька країн прагнуть домінувати в інтеграційних процесах з іншими торговельними блоками). У даному варіанті необхідний скоординований формат ведення торговельних переговорів учасниками ЗВТ СНД з третіми країнами і їхніми об'єднаннями, чого досягти досить складно.

За розрахунками експертів Національного інституту стратегічних досліджень [4, с. 48-64], при входженні України до ЗВТ СНД вплив сценарних умов на зміну макропоказників відносно базових значень в обсягах імпорту становитимуть $-0,39\%$ в короткостроковій перспективі та $+0,2\%$ – в середньостроковій перспективі. Водночас, динаміка відхилень від базового сценарію, зокрема, по експорту в короткостроковому періоді становитиме $-0,3\%$; в довгостроковому періоді $+1,65\%$; по інвестиційній діяльності відповідно $+0,04\%$ та $+1\%$.

В результаті моделювання прогностичних макропоказників соціально-економічного розвитку України за даного сценарію у короткостроковому періоді темпи приросту ВВП становитимуть $+3,5\%$, у середньостроковому $+3,7\%$; валове нагромадження $+4,4\%$ та $+4,6\%$. Показники діяльності зовнішнього сектору у порівнянні до попереднього року демонструватимуть динаміку, що відображає типові для останніх років закономірності зовнішньої торгівлі: високу залежність показників експорту та імпорту від стану глобальних ринків та швидке відновлення експорту та імпорту за сприятливих умов для зовнішньоекономічної діяльності. Так, у короткостроковому періоді прогнозується позитивна динаміка експорту та імпорту (внаслідок відновлення світової економіки після спаду в 2012 р.) $+3,7\%$ та $+4,1\%$, у середньостроковому періоді відповідні показники очікуються на рівні $+8,6\%$ та $+5,7\%$ [4, с. 48-64].

Входження України до ЗВТ СНД, зокрема, передбачає, що основними фактором впливу на формування зовнішньоекономічного позиціонування України будуть чинники, що сформувалися протягом останнього десятиліття та частково були скориговані внаслідок світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр.:

1. Диверсифікація експортно-імпоротної діяльності у географічному розрізі та внаслідок цього зниження вразливості до зовнішніх шоків;
2. Реалізація експортного потенціалу промисловості за рахунок модернізації виробництв та зростання енергоефективності національного ВВП;
3. Диверсифікація товарної пропозиції, виведення на ринки продукції з вищим вмістом доданої вартості;

4. Розвиток експортного потенціалу сільськогосподарського виробництва та галузей з виробництва продовольчої продукції;

5. Розширення частки торгівлі послугами [4, с. 48-64].

Таким чином, до переваг входження України до Зони вільної торгівлі з країнами СНД відносяться наступні:

- продовження євроінтеграційного процесу;
- перспектива розширення зовнішньої торгівлі внаслідок збереження євроінтеграційного вектору, відсутність перепон для укладення ЗВТ+ з ЄС;
- збереження присутності України на ринках ЗВТ СНД через імпорту залежність окремих товарних позицій (залізничних вагонів, цистерн, нафтового обладнання, труб, окремих видів продукції харчової промисловості та ін.);
- ймовірне зростання експорту в ЄС через масштаб ринку, який у 8 разів перевищує ринок ЗВТ СНД (металургії в 6,6 разів, харчової промисловості в 3,7 рази, продукції сільськогосподарства в 3 рази, машин та устаткування в 3,3 рази, інвестиційні товари в 5,8 рази); за рівнем технологічності (високотехнологічні товари – в 11,4 рази);
- доступ до програм ЄС, зростання інвестицій, трансферу технологій;
- масштабні проекти співпраці щодо модернізації інфраструктури та ін.;
- диверсифікація джерел постачання сировинних ресурсів та компонентів для промисловості України;
- можливість продовження політики диверсифікації джерел постачання енергетичних ресурсів;
- інтеграція до загальноєвропейського енергетичного ринку з перспективою залучення структур ЄС до формування енергетичних стосунків з РФ;
- збереження існуючого геополітичного та гео економічного позиціонування України, можливість продовження політики «багатовекторності»;
- відсутність санкцій з боку країн СOT за порушення умов приєднання України до цієї організації;
- збереження іміджу країни, яка виконує взяті на себе зобов'язання перед міжнародними організаціями та партнерами [4, с. 63-64].
- При приєднанні України до ЗВТ з країнами СНД можуть виникнути деякі ризики, серед яких можна виділити наступні:
 - послаблення ролі України для країн ЗВТ як транзитної держави через переорієнтацію транспортних потоків на країни ЗВТ,
 - майбутня істотна зміна торговельного режиму України з ЄС робить участь у ЗВТ СНД проблематичною у довготерміновому періоді,
 - скорочення торгівлі внаслідок розвитку країнами ЗВТ СНД стратегії імпортозаміщення товарів українського походження,
 - недоотримані коротко- та середньострокові вигоди від можливого зростання експорту до країн ЗВТ СНД, які виявляють більшу динаміку імпортової активності, ніж економіка країн ЄС, що перебуває у кризі: частка зовнішнього імпорту ЄС-27 у загальному обсязі світового імпорту зросла з 13,9 % у 2002 р. до 14,2 % у 2010 р., тоді як частка країн ЗВТ СНД зросла з 1 % в 2002 р. до 1,9% в 2010 р.,
 - значний політичний ризик погіршення умов економічних відносин з РФ та іншими країнами ЗВТ СНД: торгівля, інвестиції, працевлаштування, науково-технологічна кооперація, транзитні послуги та ін.,
 - обмеження імпорту (зростання цін) з країн ЗВТ СНД сировинних товарів та компонентів, необхідних для промисловості України,

- втрата можливості отримати преференційні ціни на енергоресурси з країн ЗВТ СНД, ймовірне прискорення будівництва транзитних трубопроводів для постачання вуглеводнів в обхід території України,
- ймовірне загострення енергетичних відносин з РФ, ризик застосування РФ «енергетичного шантажу» для примушення України до вступу до ЗВТ СНД,
- обмеження безпекової та військово-технічної співпраці України з країнами ЗВТ СНД,
- ускладнення у «традиційних» конфліктних зонах: газовій, трубній, м'ясо-молочній тощо,
- погіршення інвестиційної, науково-технічної та виробничої кооперації з країнами ЗВТ СНД [4, с. 63-64].

Висновок. При участі України в ЗВТ СНД, держава зберігає переваги відкритої до співпраці з основними партнерами країни, а також отримує вигоди від укріплення економічного суверенітету, що ґрунтується на стратегії розвитку диверсифікованої, енергоєфективної економіки.

Отже, згідно з отриманими результатами розрахунків, при входженні України в зону вільної торгівлі СНД починаючи з 2012 року, але з збереженням бар'єрів у торгівлі продукцією сільського господарства, паливно-енергетичного комплексу та металургії, такий розвиток подій практично не позначиться на економічній динаміці Росії та Казахстану, оскільки основний обсяг торгівлі між цими країнами та Україною припадає на галузі, рівень митних бар'єрів у яких практично не змінюється. Збільшується експорт і валовий внутрішній продукт Білорусії. Найбільш суттєвий приріст спостерігається в обсягах виробництва України, ВВП якої в середньому перевищує обсяг ВВП у базовому сценарії на 0,5%. Таким чином, можна зробити висновок про те, що вступ України в ЗВТ СНД з виключеннями з низки ключових галузей не зможе істотно вплинути на торгово-економічні відносини всередині пострадянського простору. По суті, цей варіант може розглядатися як збереження поточного статус-кво з незначним позитивним ефектом для України за рахунок зняття невеликої кількості бар'єрів у торгівлі з країнами СНД.

Список використаних джерел

1. Вибір торговельної політики України. – К.: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій – 2011. – С. 16-18.
2. Гайдуцький П. Україна і Митний союз: проблеми інтеграції. / П. Гайдуцький // Дзеркало тижня. – 2013 р. – № 11. – С.1-4.
3. Зони вільної торгівлі на початку 21 століття: Колективна монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет» – 2013. – С. 225-247.
4. Україна в інтеграційних процесах на пострадянському просторі: моделювання альтернатив. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2013. – С. 18-64.
5. Юрчишин В. Окремі ризики залучення України до сфери економічних інтересів Росії. / В. Юрчишин // Національна безпека і оборона. – 2012. – № 4-5 (133-134). – С. 85-90.
6. Ивантер В. В. Экономические последствия создания ЕЭП и присоединения к нему Украины. / В. В. Ивантер, В. М. Геец, В. А. Ясинский // Евразийская экономическая интеграция. – 2012. – №1 (14). – С. 9-22.
7. Комплексная оценка макроэкономического эффекта различных форм глубокого экономического сотрудничества Украины со странами Таможенного союза и Единого

- экономического пространства в рамках ЕврАзЭС. – Санкт-Петербург: Центр интеграционных исследований – 2012. – С. 60-97.
8. Договір про зону вільної торгівлі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_n25.
 9. Україна і митний союз: проблеми інтеграції. – К.: Президентський фонд «Україна», Інститут стратегічних оцінок, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://share.pdfonline.com/c7d6041430074cd391c48f4a368cb28a/Ukraine.htm>.

Хмара М.П.*

ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ НА ТЕРЕНАХ СНД

В статті розглядаються основні теоретичні підходи до економічних механізмів інтеграційних об'єднань на теренах СНД. На теренах СНД зараз склалася ситуація, за якої торгівля є чи не єдиним проявом економічної взаємодії та формою співробітництва.

Ключові слова: співдружність, економічні інтереси, інтеграційні процеси, економічні, технологічні та наукові зв'язки.

The article examines the main theoretical approaches to the integration of economic mechanisms of association in the CIS. In the CIS is a situation in which trade is not the only manifestation of economic interaction and form of cooperation.

Keywords: community, economic interests, integration processes, economic, technological, and scientific relations.

В статье рассматриваются основные теоретические подходы к экономическим механизмам интеграционных объединений на территории СНГ. На территории СНГ сейчас сложилась ситуация, при которой торговля является единственным проявлением экономического взаимодействия и формой сотрудничества.

Ключевые слова: содружество, экономические интересы, интеграционные процессы, экономические, технологические и научные связи.

Постановка проблеми. Однією із найбільш динамічних і впливових сучасних тенденцій та переконливих свідчень інтенсивного розвитку світового господарства є збільшення кількості регіональних інтеграційних об'єднань. Актуальним наразі є виокремлення та дослідження тих економічних факторів дезінтеграційних процесів у сфері торгівлі та науково-технологічного виробництва на теренах Співдружності, вплив котрих призводить до того, що впродовж досить тривалого часу на пострадянському просторі ще не виникло жодного повноцінного інтеграційного утвору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням перебігу інтеграційних процесів на теренах Співдружності присвячено праці багатьох російських вчених: Ю. Шишкова, Л. Косікової, М. Шумського, С. Жукова, О. Резнікової, Н. Федулової, Н. Зіядуллаєва, Ю. Юданова. Окремі аспекти проблематики інтеграції у рамках СНД досліджували українські науковці: Д. Лук'яненко, А. Філіпенко, В. Будкін, М. Дудченко, В. Сіденко, О. Шнирков, Ю. Пахомов, С. Пирожков, І. Бураковський.

Формулювання цілей статті. В Статуті Співдружності Незалежних Держав зазначається, що Співдружність не є державою та не має наднаціональних повноважень, а власне регіональне об'єднання на пострадянському просторі створено державами на доб-

* кандидат економічних наук, науковий співробітник науково-дослідної частини Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ровільній основі. Стосовно ж членства в СНД, то країнами-членами Співдружності вважаються ті держави, котрі зобов'язуються дотримуватися Статуту СНД. Цим же документом окреслена процедура набуття статусу асоційованого члена СНД, а також визначено загальні цілі та принципи функціонування Співдружності. В Статуті СНД значна увага приділяється питанням колективної безпеки, військово-політичної співпраці й співробітництву в економічній, соціальній та правовій сферах діяльності країн пострадянського простору. [1]

Для країн пострадянського простору надзвичайно важливий період вибору економічної моделі розвитку та шляхів реформування національних економік співпадає з періодом становлення глобальної світогосподарської системи, що поглиблює проблеми соціальної трансформації викликами глобалізації. Сьогодні посткомуністичні країни перебувають на перетині багатьох глобальних процесів, отримавши можливість автономного стратегічного вибору та маючи приблизно однакові вихідні умови.

Однак, існує багато причин, котрі спрацьовують на користь процесів дезінтеграції держав Співдружності.

По-перше, після набуття незалежності держави СНД, сектори економік яких були часто взаємозалежними, втратили економічні, технологічні та наукові зв'язки. З цієї причини на початку 90-х рр. всі без винятку країни пострадянського простору переживали адаптаційний період до ринкових умов, котрий характеризувався занепадом промислового виробництва і спричиняв падіння показника ВВП. На теренах СНД зараз склалася ситуація, за якої торгівля є чи не єдиним проявом економічної взаємодії та формою співробітництва.

По-друге, задля сприяння підвищення конкурентоздатності та просування продукції держав Співдружності на ринки СНД, а також на світові ринки Виконавчим комітетом СНД було запропоновано сформулювати та надати перелік пропозицій кожної з країн.

Перелік містить продукцію хімічної промисловості, технологічне обладнання, електротехнічні вироби, засоби вимірів та контролю (Азербайджан); продукцію хімічних підприємств, кабельних, електротехнічних та інших заводів (Вірменія); засоби наземного транспорту, машини, обладнання та механізми, хімічну продукцію, полімерні матеріали, пластмаси та вироби (Білорусь); продукцію автомобільної, електротехнічної, хімічної, текстильної галузей, труби, добавки для металургії, ліки (Грузія); нафтохімічну продукцію, кольорові метали, прокат чорних металів, мінеральні добрива, лікарські препарати, продукцію машинобудівельного та оборонного комплексів (Республіка Казахстан); машинобудівельну, радіоелектронну та електротехнічну продукцію (Республіка Киргизстан); сільськогосподарські продукти, машини та обладнання для їх переробки, електро- та радіоапаратуру, взуття, швейні вироби (Молдова); металургійну, хімічну продукцію, машини та обладнання, трактори, автомобілі, судна, вимірювальні прилади, вироби легкої промисловості (Російська Федерація); електроприлади, холодильники, гідроагрегати, трансформатори, високовольтну апаратуру, насоси (Республіка Таджикистан); вироби хімічної промисловості, металургії, машинобудування, автомобілі, автобуси, сільськогосподарські машини, електрообладнання (Україна). [8]

Скоординована діяльність на просторі Співдружності дозволить замість нерегульованої конкуренції визначити та підсилити ключові сектори економіки кожної з держав, оптимізувати структуру виробництва країн, підвищити якість товарів, а також створити всі передумови для поглиблення виробничої кооперації та виходу продукції на світові ринки.

Значною негативною тенденцією розвитку відносин на пострадянському просторі є зволікання зі створенням нормативно-правової бази повноцінної інтеграційної взаємодії,

затягування з ратифікацією відповідних документів. Нерідко частина цих документів, через відсутність спільних економічних інтересів та незацікавленість в дії цих угод з боку однієї або декількох країн, втрачає силу ще до ратифікації. З цієї ж причини недійсними стають вже затвердженні угоди.

Нині найбільші взаємні потоки інвестицій спрямовуються до базових галузей пострадянських економік – паливно-енергетичного комплексу, металургії, машинобудівних галузей та металообробної, хімічної промисловості, а також до сектору послуг, а саме: банківсько-фінансового сектору, телекомунікацій та зв'язку, будівництва, готельно-ресторанного бізнесу, оптової торгівлі, операцій з нерухомістю.

Недалеке майбутнє – за біотехнологіями, котрі базуватимуться на досягненнях генної інженерії та молекулярної біології; нанотехнологіями, які дозволятимуть змінювати молекулярну будову речовини та створювати нові структури живої і неживої матерії; системами штучного інтелекту, глобальними інформаційними та комунікаційними мережами. Подальший розвиток отримають космічні технології, гнучке автоматизоване виробництво, робототехніка, атомна промисловість, новітні ресурсозберігаючі технології, інтегровані високошвидкісні транспортні системи [13, с. 30].

Кожна з країн СНД має багато розробок у цих сферах, отже, є всі можливості для повноцінної інтеграції у глобальний інноваційний простір, світової торгівлі наукомісткими товарами та інтелектуальною власністю. Однак, для поєднання науки та виробництва, в першу чергу, необхідно цілеспрямовано поєднувати діяльність та підтримку держави, можливості та ресурси приватного бізнесу та діяльність суспільних інституцій.

Висновок. Такі світові інтеграційні угруповання як ЄС, АСЕАН чи НАФТА яскраво демонструють можливості ефективної співпраці в економічній, соціальній, політичній, правовій, гуманітарній, екологічній та багатьох інших сферах міжнародної діяльності. Натомість, за умов інтеграції на пострадянському просторі спрацьовує значна кількість чинників дестабілізації, котрі унеможливають створення в рамках СНД навіть початкової форми регіональної інтеграції – зони вільної торгівлі. Зокрема, йдеться про політизацію економічних процесів; розбіжність в рівнях економічного та соціального розвитку держав; неузгоджене законодавство; розгалужену, проте неефективну інституційну систему; недосконалу міграційну політику. Саме ці розбіжності в рівнях розвитку стали основними причинами процесу переорієнтації зв'язків країн пострадянського простору поза його межами. Таким чином, відбувався пошук нових торговельних партнерів та інвесторів, що призвело до скорочення виробничої і науково-технологічної взаємодії між державами СНД.

Список використаних джерел

1. Устав Содружества Независимых Государств. [Електронний ресурс] // Исполнительный комитет СНГ. – Режим доступу: <http://www.ciss.minsk.by>.
2. Смирнов С. Внутренний спрос как основной «локомотив» роста стран ЭврАзЭС. / Сергей Смирнов // Экономическое обозрение. – 2007. – № 1. – С. 11-13.
3. Жуков С. Экономическое взаимодействие на постсоветском пространстве. / С. Жуков, О. Резникова // Кавказ & Глобализация. – 2006. –Т. 1 (1). – С. 109-123.
4. Europe in figures // Eurostat yearbook 2008. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2008. – 566 p. – ISBN 978-92-79-06607-8.
5. Содружество Независимых Государств в 2006 году: Статистический ежегодник = Commonwealth of independent states in 2006. – М.: Межгосударственный статистический комитет СНГ, 2007. – 682 с. – ISBN 978-5-89078-073-7.

6. Шурубович А. Белоруссия между Россией и Евросоюзом: варианты позиционирования в новой геоситуации. / А. Шурубович // Российский экономический журнал. – 2007. – № 3. – С. 73-84.
7. Жуков С. Экономические взаимосвязи на постсоветском пространстве. / С. Жуков, О. Резникова // Вопросы экономики. – 2007. – № 8. – С. 93-103. – ISSN 0042-87-36.
8. Статистический комитет СНГ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cisstat.com/rus>.
9. Косикова Л. Регион СНГ: фазы трансформации и нынешние стратегические возможности России: (к 15-летию Содружества Независимых Государств) / Л. Косикова // Российский экономический журнал. – 2006. – № 9–10. – С. 40–62. – ISSN 0130-9757.
10. Исполнительный комитет СНГ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ciss.minsk.by>.
11. Жуков С. Экономические взаимосвязи на постсоветском пространстве / С. Жуков, О. Резникова // Вопросы экономики. – 2007. – № 8. – С. 93–103. – ISSN 0042-87-36.
12. World economic outlook // Spillovers and cycles in the Global Economy / International Monetary Fund, April 2007. – 323 p.
13. Глазьев С. Закономерности долгосрочного технико-экономического развития / С. Глазьев // Международная экономика. – 2007. – № 7. – С. 23 –35.

УДК 338:265(1)

Корнєєва Ю.В.*

**СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВЗАЄМИН УКРАЇНИ З ЄВРАЗЕС:
СПОСТЕРІГАЧ ЧИ ПОВНОЦІННИЙ УЧАСНИК**

Незважаючи на той факт, що на теренах колишнього Радянського Союзу було створено СНД, між країнами існувала тенденція до дезінтеграції. Складність вирішення певного кола питань у рамках СНД сприяла подальшому розвитку інтеграційних процесів. Важливим завданням для України є визначення оптимальної форми взаємовідносин з членами ЄвразЕС у контексті захисту національних інтересів держави. Актуальним є вирішення питань щодо поєднання європейського та євразійського інтеграційних векторів, впровадження необхідних політичних та економічних реформ у контексті забезпечення конкурентоспроможності національних виробників.

Ключові слова: Євразійське економічне співтовариство, Митний Союз, асоційоване членство, інтеграційний вектор, процеси євразійської інтеграції.

Despite the establishment of the CIS on the territory of the Former Soviet Union, a tendency towards disintegration existed. The complexity of solving of variety issues within the CIS contributed to the development of integration processes. An important task for Ukraine is to determine the optimal form of relationships with members of the Eurasian Economic Community in the context of protecting national interests. Also a combination of European and Eurasian integration vectors, an implementing of the necessary political and economic reforms in the context of competitiveness ensuring of domestic producers are under consideration.

Keywords: Eurasian Economic Community, the Customs Union, an associate member, an integration vector, Eurasian integration processes.

Несмотря на тот факт, что на территории бывшего Советского Союза было создано СНГ, между странами существовала тенденция к дезинтеграции. Сложность решения определенного круга вопросов в рамках СНГ способствовала дальнейшему развитию интеграционных процессов. Важной задачей для Украины является определение оптимальной формы взаимоотношений с членами ЕвразЭС в контексте защиты национальных интересов государства. Актуальным является решение вопросов относительно объединения европейского и евразийского интеграционных векторов, внедрение необходимых политических и экономических реформ в контексте обеспечения конкурентоспособности национальных производителей.

Ключевые слова: Евразийское экономическое сообщество, Таможенный союз, ассоциированное членство, интеграционный вектор, процессы евразийской интеграции.

* кандидат економічних наук, молодший науковий співробітник науково-дослідної частини Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Постановка проблеми. ЄврАзЕС – це міжнародна організація, яка є певним аналогом Європейського економічного союзу на євразійському просторі. Проте, ефективна робота аналога ЄС на євразійському просторі ускладнена певними особливостями, притаманними ЄврАзЕС, оскільки всередині самої організації існують значні складнощі та протиріччя. Ці перепони обумовлені тим фактом, що Євразійське економічне співтовариство об'єднує країни не за відповідністю певним критеріям економічного розвитку, як це відбувається у Європейському Союзі, а бажаючи компенсувати втрати від розпаду Радянського Союзу, коли було зруйновано міцні економічні та соціальні зв'язки між країнами, поєднуючи це з бажанням об'єднати народи зі схожими культурними цінностями, мовним середовищем, рівнем технологічного розвитку тощо. Тож членами ЄврАзЕС є країни, що значно відрізняються за рівнем економічного розвитку, проте рівень інтеграції економік країн СНД є досить високим через тісні соціальні, політичні та економічні взаємозв'язки, що залишилися в спадок від Радянського Союзу.

Аналіз останніх у світі досліджень і публікацій. Особливу увагу дослідженню проблематики вибору інтеграційного вектору в Україні, приділяли у своїх роботах такі видатні вчені як Геєць В. М., Шнирков О. І., Філіпенко А. С., Біленко Ю. І., Шаталов С. І., Івантер В. В., Узяков М. М. та інші. Оцінкою ефективності міжнародних інтеграційних процесів займаються такі провідні світові економісти як Вінгас де Соуза Л, Адамка С., Девіс Р., Маврогіаніс Д., Фішер І та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Політичні події 2004 року, вступ України до СОТ у 2008 році та проведення перемовин щодо створення Зони вільної торгівлі з ЄС значно обмежує можливості залучення України до Євразійського інтеграційного процесу – як спостерігач, Україна не має права голосу при прийнятті рішень. Статус спостерігача дає право відвідувати відкриті зустрічі в рамках ЄврАзЕС та мати доступ до документів та резолюцій, що приймаються, проте не дає права голосувати під час прийняття резолюцій чи підписання документів. Вступ до Митного Союзу призведе до того, що величина тарифних обмежень значно зросте, це, своєю чергою, спричинить необхідність перегляду умов роботи з СОТ. Оскільки значне зростання тарифів (за підрахунками майже втричі) стане причиною порушення взятих при вступі до СОТ зобов'язань.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження проблематики вибору інтеграційного вектору для України, визначення перспектив розвитку взаємин України з ЄврАзЕС та можливостей подальшої співпраці у контексті підписання Україною Угоди про Асоційоване членство з ЄС.

Договір про заснування ЄврАзЕС було підписано 10 жовтня 2000 р. у Астані президентами п'яти країн СНД. На сьогоднішній день членами цієї міжнародної організації є Білорусія, Казахстан, Киргизстан, Росія та Таджикистан, статус спостерігача мають Україна, Молдова та Вірменія. Ціллю створення ЄврАзЕС є ефективне просування процесу формування державами-учасниками Митного союзу Єдиного економічного простору з метою розвитку економічної взаємодії та торгівлі між країнами СНД. Після заснування Білорусією, Росією та Казахстаном 16 серпня 2006 року Митного союзу в рамках ЄврАзЕС наступним інтеграційним кроком буде формування Єдиного економічного простору ЄврАзЕС. Попередником ЄврАзЕС був Митний Союз, створений 6 січня 1995 року Росією та Білоруссю, до якого 20 січня приєднався Казахстан, а 29 березня 1996 року - Киргизька Республіка. Метою створення МС тоді було об'єднання країн при умові збереження їхнього суверенітету. Проте водночас передбачалася координація зовнішньої політики країн-членів. Вже у 1994 році від президента Казахстану Н. Назарбаєва пролунала пропозиція

щодо створення Євразійського Союзу. Існує думка, що в той час цей проект не просувався через певну пасивну реакцію з боку РФ, адже без участі Росії жодні інтеграційні процеси на теренах колишнього Радянського Союзу вважалися нездійсненими [1, с. 6].

Відомий у світі науковець З. Бжезинський не вірить у те, що Російській Федерації вдасться створити повноцінний Євразійський Союз. Головну перепону він вбачає у небажанні українських високопосадових чиновників та провладних кіл втрачати повну незалежність у прийнятті рішень та свої високі посади заради місця у бюрократичній системі Євразійського Союзу. Водночас З. Бжезинський зазначає, що без України Російська Федерація не може бути імперією.

Звичайно, що членство України у Євразійському Союзі є надзвичайно складним та заполітизованим питанням. Перший віце-прем'єр РФ І. Шувалов на міжнародній конференції «Киргизстан на шляху до євразійської інтеграції» зазначив, що питання членства України у Митному союзі буде вирішено вже у 2015 році, коли МС буде перетворено на Євразійський економічний союз. Також високопосадовець наголосив на тому, що співробітництва у форматі «3+1», на чому раніше наполягали представники української влади, не буде. Хоча ще минулого року 15 травня 2012 року Віктор Янукович після зустрічі з Володимиром Путіним зазначив, що було досягнуто попередніх домовленостей щодо інтенсивного співробітництва та спільного пошуку моделі взаємодії України з Митним Союзом в рамках Євразійського Союзу. Натомість, Російська сторона переконана, що на сьогоднішній день вступ України у зону вільної торгівлі з ЄС виключає можливість приєднання до Митного союзу та призведе до погіршення торговельних зв'язків з країнами, що до нього входять. Тож постає вкрай важливе питання щодо вибору інтеграційного вектора для України.

Одним з провідних економістів Світового Банку Вінгасом де Соузою Л. було проведено комплексну оцінку економічних ефектів від створення Митного союзу в рамках Євразійського Союзу. Оцінка торговельних потоків, що виникають після вступу до МС, аналіз рівня виробництва за секторами та динаміки ВВП дозволили виявити, що позитивні економічні наслідки від участі у МС будуть знівільйовано негативними ефектами від «перенаправлення» торговельних потоків, що зрештою призведе до значного скорочення рівня ВВП у країні. Автор наголошує, що приєднання до МС викличе зміни напрямку торговельних потоків до менш ефективних партнерів через впровадження певних тарифів, що своєю чергою, викличе значне погіршення зовнішніх позицій країн, що вступають до МС [2, с. 5].

Вітчизняний науковець Ю. Біленко переконаний, що: «довгострокові ефекти для стабільного економічного зростання та високого рівня ВВП на душу населення можуть бути досягнуті тільки з більш ефективними країнами Європейського Союзу, і відповідно зона вільної торгівлі з ЄС дозволить, насамперед, провести інвестиційну революцію в Україні, яка б дала можливість використати недооцінений людський капітал і забезпечити внутрішньогалузеву модель міжнародної торгівлі без чого вступ в Європейський Союз досягнути неможливо в найближчій перспективі» [3, с. 38].

В. Шевчук також притримується схожої думки. На круглому столі «Ефективність міжнародних інтеграційних процесів», що проводився в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Т. Шевченка 24 лютого 2012 року, він представив результати своїх емпіричних досліджень, які засвідчують відсутність сприятливого «ефекту локомотива» у результаті тіснішої співпраці з Росією, що, своєю чергою, засвідчує неефективність відповідного інтеграційного вектора.

Проте з цим твердженням можна не погодитися, оскільки обсяги українського експорту до Росії перевищують обсяг загального експорту до усіх країн-членів ЄС. Зов-

нішньоторговельний оборот між Україною та країнами МС у 2011 р. складав 65,6 млрд. дол. США, в той час як з країнами членами ЄС – 50,6 млрд. дол. США, тобто у процентному співвідношенні складає відповідно 38,45 % та 29,6% від загального зовнішньоторговельного обороту України.

Згідно з оцінками, що спільно провели науковці з Інституту народногосподарського прогнозування Російської академії наук та Інституту економіки прогнозування Національної академії наук України, у випадку приєднання України до Митного союзу в рамках ЄврАзЕС приріст експорту українських товарів до РФ за різними оцінками зросте на 4,6-8,8 млрд дол. США. Натомість у випадку відмови від участі у МС очікується скорочення експорту у РФ щонайменше до 1,4-1,9 млрд дол. США [4]. Збоку політиків, прихильників ЄврАзЕС, лунають інші оцінки. Так В. Медведчук зазначає, що щорічна вигода для України від приєднання до МС сягатиме позначки від 6 до 16 млрд дол. США.

Російські політики не одноразово зазначали, що у випадку вступу України у МС буде створено спільний ринок енергоресурсів, тож цінова політика для України, в тому числі і ціна на газ, буде значно нижчою. Очікується зниження ціни на газ до рівня російських внутрішніх цін, а саме – до 180 дол. за м. куб.. Низька ціна на стратегічно важливі для української промисловості енергоресурси значно сприяла б розвитку основних експортних галузей національної економіки, оскільки це дуже енергоємні виробництва. Зниження цін у цьому випадку значно підвищили б рівень конкурентоспроможності національних експортерів, які донедавна були головними локомотивами економічного розвитку країни. Проте остання світова фінансова криза призвела до значного зниження попиту на світових ринках на продукцію експортних галузей України. Отже проблему одним тільки зниженням ціни на енергоресурси не вирішити, потрібно робити комплексне переоснащення виробництва, вкладати кошти у розвиток та впровадження новітніх технологій у виробництві. А у майбутньому потрібно робити переорієнтацію з енергоємних та ресурсномістких галузей промисловості та, відповідно, розвивати науково-технологічні сфери економіки, тобто переходити до інноваційної моделі розвитку. Причому ця проблема гостро постає перед Україною, незалежно від вибору інтеграційного вектору, оскільки ігнорування цих недоліків у майбутньому призведе до того, що Україна перетвориться на сировинний придаток розвинених європейських країн. Яскравим прикладом щодо несправдження очікувань є вступ України до СОТ, який не приніс країні тієї економічної вигоди, на яку очікували. Натомість втрати, які понесла хоча б одна сільськогосподарська галузь дуже значні, наприклад за останні 5 років імпорт овочів до України зріс приблизно у 4 рази.

Противники повноцінного членства України у ЄврАзЕС побоюються, що країна може втратити свою незалежність у проведенні внутрішньої та зовнішньої політики, а саме – у регулюванні митної, фінансової сфери, запровадженні монетарної політики. Адже вважають, що головною метою створення всіх інтеграційних об'єднань на теренах СНД є відродження Російської Імперії. Реінтегрувати пострадянський простір – вкрай важлива мета для команди В. Путіна, яка, на думку деяких вітчизняних науковців, не передбачає рівних прав для учасників інтеграційних процесів, а лише призведе до домінування РФ та не передбачає створення конкурентних переваг. З іншого боку для ЄС також вкрай невідно, щоб Україна входила у МС, бо це спричинить посилення позицій РФ на світовій арені. Адже Росія отримає певний контроль над переговорним процесом щодо інтеграції України до ЄС. Політична еліта України перебуває у стані певної невизначеності. Ситуацію з Україною прокоментував нещодавно і Жозе Мануель Баррозу, зазначивши, що одна країна не може одночасно бути повноцінним членом МС та приєднатися до ЗВТ з ЄС.

ЄврАзЕС називають аналогом ЄС, проте існує ціла низка принципових відмінностей. Серед найважливіших можна виділити набагато швидші темпи інтеграційних процесів порівняно з ЄС, перехід до вищого ступеня інтеграції відбувається навіть без завершення попереднього етапу. В ЄС інтеграційні процеси відбувалися одночасно на обох рівнях – макро- та макрорівні, в ЄврАзЕС в умовах значного політичного тиску макро підхід значно домінував. Національні компанії країн-членів ЄврАзЕС розробляли свої власні стратегії розвитку, які часто суттєво відрізнялися від загальних інтеграційних цілей [1, с. 7].

Вступ України до ЄврАзЕС означатиме підвищення координації української політики з принципами, що діють у РФ. Виникне необхідність переглянути торговельні угоди з іншими країнами, що не є членами ЄврАзЕС, можливе виникнення конфліктів у питанні гармонізації законодавства України з ЄС. Звичайно, що вступ до ЄврАзЕС принесе Україні певні економічні вигоди, тож зараз урядовці хочуть подивитися, як буде працювати МС, аби оцінити можливу вигоду від повноцінного членства. Проте варто пам'ятати, що відбудеться погіршення позитивного тренду поступового зростання частки країн-членів ЄС у структурі української торгівлі, натомість відбуватиметься зміцнення позицій російських компаній у порівнянні з західними інвесторами у процесі приватизації в Україні. Неадекватне заохочення інноваційних та технологічних трансферів може негативно вплинути на довгострокову економічну модернізацію в Україні.

Оскільки в Україні недостатньо коштів вкладається у науково-технологічні, інноваційні розробки, які б дозволили виходити на європейські ринки з конкурентоспроможною продукцією, товари українського виробництва дуже часто не відповідають високим стандартам та вимогам ЄС. Тож Україну використовуватимуть у якості ринку збуту своєї продукції, тобто всього того, що не продається та не користується попитом на ринках країн-членів ЄС. Для того, щоб призупинити спад економічної активності, передусім треба робити структурні перебудови економіки країни. Створювати сприятливі умови для розвитку малого та середнього бізнесу (зменшувати податкове навантаження, створювати вільний доступ для отримання позичок на розвиток бізнесу тощо), переорієнтовувати експортні галузі виробництва з енерго- та ресурсномістких на високотехнологічне виробництво, відійти від політики стимулювання внутрішнього попиту (на товари іноземного виробництва, що становлять основну частину товарів споживчого ринку). Важливою передумовою зміцнення позицій України на світових фінансових ринках є наявність міцної валюти. Для забезпечення стійкості національної грошової одиниці варто, по-перше, підняти рівень та нарощувати обсяги експорту з метою виходу України на лідируючі позиції у світовому виробництві. По-друге, створювати надійну та розвинену систему позичкового капіталу з розгалуженою системою філій банківських установ закордоном, що не тільки покращить імідж України на світових валютно-фінансових ринках, але і сприятиме розвитку економіки в цілому, створюючи передумови для зростання рівня інвестування.

Висновки. Тож вибір інтеграційного вектора є вкрай важливим для України питанням. Проте набагато важливішою є підготовка до інтеграційного процесу, підвищення конкурентоспроможності національних виробників, зміцнення банківської та фінансової системи, посилення позицій національної валюти. Чим ефективнішою буде наша економіка, тим простіше буде диктувати свої умови при вступі до будь-якого союзу чи організації. Інтеграційні процеси передбачають отримання більшої вигоди для лідерів об'єднань, та, відповідно менше користі приносять аутсайдерам. Тож країна має бути добре підготовлена для вступу до ЄС чи ЄврАзЕС, аби отримати максимальну вигоду від інтеграції, а це передбачає існування надійної системи макроекономічного регулювання всередині країни, що дозволить швидко та ефективно реагувати на зовнішні шоки.

Список використаних джерел

1. Ukraine and the Eurasian economic Community: Integration or Co-operation. / National Security and Defence // Razumkov Centre analytical Report. – 2002. – № 12(36). – P. 2-7.
2. Vinhas de Souza L. An Initial Estimation of the Economic Effects of the Creation of the EurAsEC Customs Union on Its Memders. / Lucio Vinhas de Souza // Poverty Reduction and Economic Management (Prem) Network. – № 47. – 2011. – 7 p.
3. Біленко Ю.І. Динамічні ефекти створення ЗВТ України з ЄС. / Ю. І. Біленко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць. – К.: Інститут міжнародних відносин, 2012. – Вип. 111. – Ч. II. – С. 30-39.
4. Комплексная оценка макроэкономического эффекта различных форм глубокого экономического сотрудничества Украины со странами Таможенного союза и Единого экономического пространства в рамках ЕврАзЭС (аналитическое резюме). / Евразийский банк развития. – 2012. – Санкт-Петербург: Центр интеграционных исследований. – 44 с.
5. Shatalov S.I. Regional Financial Cooperation in Eurasia: the EurAsEC Anti-Crisis Fund. [Електронний ресурс] / S. I. Shatalov // Eurasian Development Bank Report. – 2012. – 10 p. – Режим доступа: http://acf.eabr.org/media/img/eng/about/newa/Regional_fanancial_cooperation.
6. Shadikhodijjaev Sh. Eurasian Economic Community (EurAsEC) : Legal Aspects of Regional Trade Integration. [Електронний ресурс] / Sherzod Shadikhodijjaev // KIEP Working Paper. – 2008. - №08-05. – 90 p.
7. Kaveshnikov N. Developing the Institutional Structure of the Eurasian Economic Community / Nikolay Kaveshnikov // EDB Eurasian Integration Yearbook. – 2011. – P. 106-123.

УДК 339.9: 339.7.01

Кирилич Ю.В.*

ЕВОЛЮЦІЙНА КОМПАРАТИВІСТИКА ФІНАНСОВОЇ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ

Виділено та проаналізовано періоди фінансової лібералізації й причини їх виникнення. Розглянуто підходи багатьох учених різних наукових шкіл щодо впливу фінансової лібералізації на економічне зростання та ризики у розвитку світових економік.

Ключові слова: фінансова лібералізація, фінансова інтеграція, періоди фінансової лібералізації, виміри фінансової лібералізації.

The article highlighted and analyzed periods of financial liberalization and their causes. The approaches of many scientists of different schools on the impact of financial liberalization on economic growth and risks in the global economy were reviewed.

Keywords: financial liberalization, financial integration, the periods of financial liberalization, financial liberalization dimensions.

Выделены и проанализированы периоды финансовой либерализации и причины их возникновения. Рассмотрены подходы многих ученых различных научных школ относительно влияния финансовой либерализации на экономический рост и риски в развитии мировых экономик.

Ключевые слова: финансовая либерализация, финансовая интеграция, периоды финансовой либерализации, измерения финансовой либерализации.

Постановка проблеми. Залежно від розвитку економік, фінансова лібералізація (відкритість) призводить до економічного зростання, але в деяких випадках поглиблює фінансові ризики та кризи. Причини виникнення цих протилежностей намагаються з'ясувати представники різних наукових шкіл, хоча дотепер в економічній науковій літературі не визначено природу й періоди проявлення фінансової лібералізації, не вироблено критерії її вимірювання, не проаналізовано взаємозв'язок між індексами фінансової лібералізації для різних економік.

Зважаючи на мету, держава частково може впливати на фінансову лібералізацію для послаблення чи підсилення дії світових економік на її економічну політику. Існують численні переваги та недоліки фінансової лібералізації в зв'язку з можливістю вільного перетікання коштів між регіонами, галузями та державами, що потребує додаткових досліджень цих взаємних протиріч.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемні питання впливу, розвитку та періодів існування фінансової лібералізації розглянуто на аналізі публікацій зарубіжних авторів [1-14].

* аспірант кафедри економічного аналізу і фінансів Львівського національного університету імені Івана Франка.

Науковий керівник: доцент Біленко Ю. І.

Метою статті є проаналізувати та розглянути періоди розвитку (пожвавлення) фінансової лібералізації, критерії її вимірювання та вплив на розвиток і кризові явища світових економік з погляду представників різних економічних наукових шкіл.

Виклад основного матеріалу. Період сучасної фінансової інтеграції, як зазначає Джеймс Р. Лотіан [8], не є першим і має цікаву передісторію. Науковці, які займаються цим питанням, виділяють, як мінімум, ще два періоди, в які спостерігалася посилена фінансова інтеграція.

Ранній, розпочався з кінця 1690-х і тривав до початку французької революції, перший етап якої припав на 1789 рік [9].

Наступним виявився період золотовалютного стандарту, який тривав з 1870-х до 1914 року.

Варто зазначити, що процес фінансової інтеграції є явищем неперервним. Були періоди, коли він сповільнювався, але в загальному фінансова інтеграція триває уже понад 300 років, з яких можна виділити три періоди пожвавлень [8]:

- 1) 1690 – 1789 рр.;
- 2) 1875 – 1914 рр.;
- 3) 1975 р.– до теперішнього часу.

Хоча фінансова інтеграція сповільнювалася численними війнами, революціями та заворушеннями, щоразу вона відновлювалася і відбувалося це, насамперед, спонтанно через ринкові механізми та торгівлю, тобто за допомогою «невидимої руки» Адама Сміта [1]. Все ж не варто недооцінювати адміністративних та політичних зусиль, зумовлених комерційними інтересами. Джеймс Р. Лотіан зазначив, що у світі фінансів сподівання на вигоди від торгівлі має неймовірну силу, що її вочевидь і треба вважати рушієм фінансової інтеграції [8].

Причин, які зумовлювали фінансову інтеграцію в ці періоди, було багато. Це є свідченням того, що фінансова інтеграція як явище може бути досягнута і зумовлена різними чинниками.

Повертаючись до питання причин фінансової інтеграції, доцільно розуміти відмінність між поняттями фінансова інтеграція, фінансова глобалізація, фінансова лібералізація й фінансова відкритість. Фінансова інтеграція та глобалізація є радше синонімами й відмінні від процесів фінансової лібералізації та фінансової відкритості. Фінансова лібералізація є за своєю суттю ширшим поняттям, ніж фінансова відкритість, яку найчастіше використовують у дослідженнях рахунку операцій з капіталом. Хоча за своїм значенням ці два терміни дуже близькі й часто науковці використовують їх як взаємозамінники.

Щодо поглядів на причини фінансової інтеграції ведеться дискусія про її походження та природу. Однією з думок є те, що цей процес спонтанний та не залежить від державного втручання й регулювання. Прикладом такої незалежності є ринок євровалюти, початки якого сягають ще часів Другої світової війни [13]. Інша ж позиція підтримує погляд, що фінансова інтеграція зумовлена державною політикою. Найімовірніше ці дві причини рівнозначні. Хоча очевидно, що державам не завжди вигідна фінансова інтеграція, яка може послабити безпеку, конкурентоспроможність тощо, але це теж дуже суперечлива думка.

Фінансова лібералізація призвела до більшої інтеграції між деякими країнами та збільшила швидкість економічного зростання. Проте і збільшився вплив та частота фінансових криз.

Під фінансовою лібералізацією розуміють, перш за все, дерегуляцію внутрішніх фінансових ринків та лібералізацію рахунку операцій з капіталом. Вплив фінансової лібе-

ралізації та її наслідки досі залишаються актуальними питаннями, відкритими для дискусій. З одного боку, вона посилює фінансовий розвиток та сприяє довготривалому зростанню, а з іншого – фінансова лібералізація викликає надмірний ризик фінансової системи, підвищує макроекономічну волатильність та зумовлює частіші кризи. У своїй статті Л. Мартінез, А. Торнелл і Ф. Вестерманн [12] обґрунтовують та розглядають ці два протилежні ефекти. Вони стверджують і доводять, що фінансова лібералізація призводить до вищого та ефективнішого економічного зростання в країнах з середнім рівнем доходів, що не можна сказати про країни з низьким рівнем доходів. Звісно, процес фінансової лібералізації в країнах з середнім рівнем доходів не є простим і супроводжується численними злетами та падіннями, проте в довгостроковій перспективі ці країни розвиваються швидше. У країнах з низьким рівнем доходів лібералізація не призводить до найвищих темпів росту, оскільки їх фінансові системи недостатньо розвинуті, щоб сприяти значному збільшенню позикових коштів та фінансових потоків.

На думку Л. Мартінеза, А. Торнелла та Ф. Вестерманна, асиметрія фінансових можливостей у різних секторах є ключем до розуміння ефектів фінансової лібералізації [12]. У їхніх дослідженнях підкреслено, що оцінку фінансовій лібералізації потрібно дати, врахувавши як переваги, так і недоліки (загрози) від неї. Тому фінансова лібералізація як явище повинна бути збалансованою, продуманою й виваженою. Метод та спосіб вимірювання фінансової лібералізації згадані автори будують, керуючись цими принципами, відповідно, виділяючи три класи індексів для вимірювання фінансової лібералізації. Охарактеризуємо коротко кожен із них:

1. DE JURE враховує відлік від часу офіційного впровадження певних реформ, спрямованих та дотичних до рівня фінансової лібералізації. Прикладом таких індексів є звіт МВФ [5] (Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions), хоча Л. Мартінез із колегами наводять, як приклад, роботу Г. Бекаерта, К. Геррейя та К. Лундблада [2], які визначили DE JURE як показник фінансової лібералізації, що показує час, з якого іноземні інвестори мають можливість інвестувати в національні цінні папери.

2. DE FACTO вимірює фінансову відкритість, наприклад, як потік капіталу до ВВП, на чому наголошують Г. Едісон, М. Клайн, Л. Ріккі, Т. Слок [4]. Хоча недоліком такого індексу є те, що він охоплює циклічні коливання в економіці й, відповідно, є дуже наближеним.

3. DE FACTO 2 визначає структурні зміни (зрушення) в тенденціях припливу капіталу [10].

Тобто основною проблемою вимірювання фінансової лібералізації є те, що будь-якій відкритій економіці властива певна циклічність, яка супроводжується зростаннями та спадами. Такі необґрунтовані «підживлення» та «бульбашки» перегрівають економіку, наприклад, коли банки знижують процентні ставки в боротьбі за клієнтів, не можна назвати процесом фінансової лібералізації.

Автори Л. Мартінез, А. Торнелл і Ф. Вестерманн доводять гіпотезу про те, що країни, в яких часто виникали кризи, за фінансової лібералізації мали вищі темпи розвитку, ніж країни, де кредитування відбувалося стабільно та контрольовано.

У своїй статті «Чи глобалізація сьогодні відрізняється від глобалізації, яка була сто років тому?» М. Бордо, Б. Айхенгрін і Д. Ірвін [3] порушують питання, чи глобалізація сьогодні є прецедентом в економічній історії, як стверджують Р. Лоуренс, А. Брессанд і Т. Іто [7]. Чи може вже були інші сплески та розвиток фінансової інтеграції та глобалізації в світі? На підтримку цієї думки М. Бордо зі своїми співавторами цитують економічний підхід Р. Зевіна [14]: «У той час, як фінансові ріки зливаються та інтегруються з часів Дру-

гої світової війни, проте лише сьогодні вони досягли рівня інтеграції, який нічим не відрізняється від інтеграції, яка існувала в контексті декількох попередніх століть». Подібну думку висловлюють Дж. Загс та А. Варнер [11]: «...відновлення глобальності в економіці капіталізму, починаючи з 50-х, а особливо 80-х, є повторним відновленням економіки глобального ринку, який існував 100 років раніше». Д. Родрік [10] підсумував, що в багатьох розуміннях сьогоднішній світ є значно менше економічно інтегрований, ніж у часи золотого стандарту.

Враховуючи такі міркування та погляди М. Бордо і співавторів задають логічні питання: «Чому тоді фінансова інтеграція століття тому не ставила таких самих дилем, як сьогодні? Чи причиною цього могло бути існування потужної сили – Великобританії, яка бажала тримати ринки відкритими для експорту своїх товарів та стабільної монетарної політики (золотовалютний стандарт) для відвернення валютних коливань у центрі через дестабілізуючі фактори на периферії? Чи був ідеологічний консенсус? Чи може глибина інтеграції 100 років тому не була такою як зараз і чи були ці виклики справді доволі серйозними?» [3].

Отже, М. Бордо, Б. Айхенгрін і Д. Ірвін порівнюють світову столітню фінансову, економічну та торговельну інтеграцію з тією, яку ми маємо зараз, а саме [3]:

- 1) торгівлю товарами;
- 2) торгівлю послугами;
- 3) роль міжнародної торгівлі та її зв'язок з обсягами й характером виробництва;
- 4) конкуренті відмінності (особливості конкуренції).

У результаті автори роблять висновок про те, що ці форми інтеграції є різними, тобто сьогоднішня інтеграція є глибшою та ширшою за своєю суттю, ніж інтеграція столітньої давності. Вони дають пояснення, чому теперішня комерційна інтеграція є глибшою на відміну від її столітньої попередниці, головними проблемами якої були транспортні витрати, торгові та інформаційні бар'єри.

Перевагами сучасної фінансової інтеграції є:

- інформаційний та технологічний розвиток, який змінив спосіб і швидкість спілкування;
- можливість оцінити ризики кредитування на значних відстанях;
- централізоване управління;
- сучасні технології дають можливість оптимальніше передбачити макроекономічні ризики (обмінний курс, фіскальну та монетарну політику, політичну кон'юнктуру);
- наявність уніфікованих бухгалтерських стандартів.

Довгострокові потоки капіталу були значними порівняно з їхньою часткою в економіці, але мали вужче спрямування щодо економічних секторів, тоді, коли частка короткострокових потоків була незначною, що і є основним недоліком фінансової інтеграції.

Все ж таки автори знаходять також і торговельні відмінності:

- торгівля на початку минулого століття значно менше впливала на виробництво, ніж це відбувається сьогодні;
- поява нових секторів у міжнародній торгівлі (торгівля послугами, ритейл).

Більшість досліджень з питань фінансової інтеграції та фінансової лібералізації, як стверджує Г. Л. Камінські [6], було зосереджено в останні тридцять років. Автор вважає, що такий короткий проміжок часу не є достатнім для надання вичерпної відповіді щодо ефектів фінансової лібералізації. Адже за цей період кризи, які відбулися, були різними та їх немає з чим порівняти, а фінансова інтеграція в деяких регіонах відбувалася вперше. Також науковець звернула увагу на циклічність у лібералізації економіки, в конкретному

випадку економіки США, та зазначила, що найбільш досліджуваний період останніх тридцяти років пережив лише три такі цикли, що явно не може дати достатньої інформації для відображення впливу фінансових центрів на світову економіку, тобто показати їх системність. Тому Г. Л. Камінські ставить собі за мету створити базу даних валової первинної емісії облігацій, акцій та позик, як у класичних фінансових центрах XIX – початку XX століть – Лондоні, Парижі, Берліні, Франкфурті та Нью-Йорку, яка б відображала структуру міжнародних потоків капіталу, відтак висвітлила ступінь теперішньої фінансової інтеграції (лібералізації).

Висновки. Дослідивши природу виникнення, періоди похваллення і вплив фінансової лібералізації на економічну політику держави, треба зробити висновок про те, що вона має як позитивні, так і негативні чинники. Внутрішня та зовнішня фінансова лібералізація найбільш сприятлива для країн з середнім рівнем доходів, а в країнах з низьким рівнем доходів лібералізація не зумовлює високих темпів розвитку економіки.

Список використаних джерел

1. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі. / М. Блауг. – К: Основи, 2001. – 670 с.
2. Bekaert G. Does financial liberalization spur growth? / G. Bekaert, C. Harvey, C. Lundblad // *Journal of Financial Economics*. – 2005. – N. 77. – P. 3-55.
3. Bordo M. D. Is Globalization Today Really Different Than Globalization a Hundred Years Ago? / M. D. Bordo, B. Eichengreen, D. A. Irwin // *Brookings Trade Policy Forum on «Governing in Global Economy»*, Washington D. C., April 15 –16, 1999. – P. 1-74.
4. Edison H. Capital account liberalization and economic performance: survey and synthesis. / H. Edison, M. Klein, L. Ricci, T. Sløk // *IMF Staff Papers*. – 2004. – N. 51. – P. 111–155.
5. International Monetary Fund. Monetary and Capital Markets Department [Electronic database] / IMF. – Access mode: <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=19313>.
6. Kaminsky G. L. Two Hundred Years of Financial Integration. : A New Database with an Example from Latin America / G. L. Kaminsky // *George Washington University and NBER*. – 2010. – N. 3. – P. 1–33.
7. Lawrence R. Z. A Vision for the World Economy: Openness, Diversity and Cohesion / R. Z. Lawrence, A. Bressand, T. Ito . – Washington, D.C. The Brookings Institution, 1996. – 124 p.
8. Lothian J. R. Financial Integration over the Past Three Centuries Independent Institute. / R. J. Lothian // *Independent Institute Working Paper*. – 2001. – Vol. 26. – N. 4. – 15 p.
9. Neal L. The Rise of Financial Capitalism. / L. Neal. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – 292 p.
10. Rodrik D. The Debate Over Globalization: How to Move Forward by Looking Backward / D. Rodrik. – Harvard University: unpublished manuscript, 1998. – 20 p.
11. Sachs J. Economic Reform and the Process of Global Integration. / J. Sachs, A. Warner // *Brookings Papers on Economic Activity*. – 1995. – N. 1. – P. 1-118.
12. Tornell A. Liberalization, growth and financial crisis: lessons from Mexico and the developing world. // A. Tornell, F. Westermann, L. Martinez // *Brookings Papers on Economic Activity*. – 2003. – N. 2. – P. 1–112.
13. Wriston W. B. Risk and Other Four-Letter Words. / W. B. Wriston. – Cambridge: Harper & Row, 1996. – 243 p.
14. Zevin R. Are World Financial Markets More Open? If So, Why and With What Effects? / R. Zevin // *Financial Openness and National Autonomy* Oxford University Press, 1989. – P. 1–78.

УДК 339.92

Ясковець Ю.В.*

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ
НАЦІОНАЛЬНИХ ГОСПОДАРСТВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Стаття розглядає наукові підходи щодо визначення сутності поняття «інфраструктура» та аналізує вплив формування глобальної виробничої інфраструктури на процес глобалізації світової економіки, взаємозалежність розвитку інфраструктури національних економік та інтеграції країн у систему міжнародних економічних відносин.

Ключові слова: Інфраструктура, виробнича інфраструктура, соціальна інфраструктура, інституціональна інфраструктура, регіоналізація, інтеграція, глобалізація.

The article examines scientific approaches of the identification of the concept «infrastructure» and analyses the influence of the formation of global production infrastructure on the process of globalization of world economy, interdependency of the development of national economies and integration of countries to the system of international economic relations.

Keywords: Infrastructure, production infrastructure, social infrastructure, institutional infrastructure, regionalization, integration, globalization.

Статья рассматривает научные подходы относительно определения сущности понятия «инфраструктура» и анализирует влияние формирования глобальной производственной инфраструктуры на процесс глобализации мировой экономики, взаимозависимость развития инфраструктуры национальных экономик и интеграции стран в систему международных экономических отношений.

Ключевые слова: Инфраструктура, производственная инфраструктура, социальная инфраструктура, институциональная инфраструктура, регионализация, интеграция, глобализация.

Постановка проблеми. В той час коли у світі відбуваються процеси глобалізації та інтернаціоналізації світових господарських процесів, розвиток національних економік кожної країни залежить від її участі у міжнародних економічних відносинах. Ступінь інтегрованості національних економік у світову економіку залежить від деяких факторів, таких як рівень розвитку національної інфраструктури країн, який на сучасному етапі дуже варіюється у різних регіонах світу. У цьому зв'язку доцільно проаналізувати залежність між розвитком національних виробничих інфраструктур країн та ступенем їх залучення до світових господарських процесів, а також дослідити вплив процесу формування світової глобальної виробничої інфраструктури на розвиток процесу глобалізації світової економіки.

* аспірантка кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: професор Румянцев А.П.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній літературі досліджуються проблеми формування та розвитку інфраструктури національних господарств. Зокрема, цій проблемі присвячені праці таких вчених як: А. В. Рибчук, Р. Нурксе, П. Розенштейн-Родан, А. Хіршман, А. Янгсон, Х. Зінгер, І. Маєргоз, К. Мюлер-Бюлов, П. Самюельсон, А. Пізенті. П. Розенштейн-Родан, Г. А. Волощук, В. Жаміна, А. М. Ігнат'єв, А. В. Сидорович, А. Б. Титов, С. І. Тюльпанів, І. Ф. Чернявський. В їх роботах розкривається зміст та особливості виробничої, соціальної, інституціональної, економічної та ін. інфраструктури. Проте в умовах глобалізації зазначені напрями інфраструктури національних господарств отримують новий імпульс для розвитку. Зокрема це стосується посилення впливу екзогенних чинників в інфраструктурні галузі національних господарств країн світу. Особливості цього процесу вимагають більш детального вивчення, оскільки врахування впливу глобалізації на розвиток економіки країн світу в сучасних умовах набуває вагомого значення. Саме цим і визначається доцільність розгляду питань, яким присвячується дана стаття.

Формулювання цілей статті. У статті розкривається поняття категорії «інфраструктура», визначаються концепції та види інфраструктури. Аналізується вплив розвитку інфраструктури національних економік на розвиток процесу глобалізації, зокрема регіоналізації та транснаціоналізації світової економіки.

Одним з важливих аспектів дослідження процесу глобалізації є визначення місця національних господарств у міжнародній економічній системі. Раніше економіка кожної окремої країни була самостійною системою з притаманним їй національним інфраструктурним комплексом. Тому, на сьогоднішній день постає питання, як в умовах глобалізації світової економіки формується та функціонує глобальна інфраструктура світового господарства. Великі географічні відкриття стали початком процесу глобалізації світових господарських процесів і паралельно з'явилися перші елементи глобальної виробничої інфраструктури – засоби переміщення товарів між новими континентами і державами. Це, у свою чергу дало можливість виникненню світового ринку товарів, функціонування якого було б неможливе без елементів глобальної виробничої інфраструктури. Історичний процес формування глобальної виробничої інфраструктури став результатом міжнародного поділу праці, поглиблення спеціалізації та кооперування виробництва [3, с. 34].

У світовій науковій економічній літературі категорія «інфраструктура» була введена в науковий обіг на початку 20-го століття. Вперше вживали цю категорію такі вчені як: Р. Нурксе, П. Розенштейн-Родан, А. Хіршман, А. Янгсон, Х. Зінгер, І. Маєргоз, К. Мюлер-Бюлов, П. Самюельсон, А. Пізенті. П. Розенштейн-Родан визначив інфраструктуру як «базові галузі економіки (енергетика, транспорт, зв'язок), розвиток яких передують більш швидкоокупним та прямопродуктивним інвестиціям». Відомий дослідник інфраструктурних відносин Р. Йохімсен запропонував наступне визначення даної категорії: «інфраструктура – це сукупність матеріальних, інституційних та індивідуальних умов, які є в розпорядженні господарських одиниць і відповідають вирівнюванню доходів, пов'язаних з рівною продуктивністю факторів, які дають при оптимальному розміщенні ресурсів забезпечити повну інтеграцію та, можливо, найвищий рівень господарської діяльності».

У зарубіжних дослідженнях існує кілька концепцій дослідження інфраструктури та визначення ролі, яку вона відіграє в економіці. Серед них виокремлюються наступні:

1. Концепція накладних витрат (П. Самуельсон, Д. Кларк). Під інфраструктурою розуміють основні потужності, без яких неможливе функціонування виробництва.

2. Інституційна концепція (Р. Йохімсен тощо) згідно з якою під інфраструктурою розуміють систему взаємодіючих агентів сфери обігу, що забезпечують зв'язок між фазами виробництва і споживання.

3. Концепція економічного зростання (У. Ростоу, Р. Нуркса та ін). Інфраструктура розглядалася як інструмент, що сприяє скороченню витрат, швидкому зростанню зовнішньої торгівлі і створення капіталу і тим самим задовольняє всі зростаючі потреби населення.

4. Маркетингова концепція. Відповідно до цієї концепції під інфраструктурою розуміється сукупність видів діяльності, яка сприяє реалізації товарів на ринку і формуванню нового попиту на товари та послуги.

5. Розподільна концепція визначає інфраструктуру як певні види діяльності, які викликають рух потоків товарів від виробників до споживачів.

6. Логістична концепція. Представники цього напрямку вважають, що інфраструктура обслуговує процеси фізичного переміщення товарів через фінансові та інформаційні потоки [4, с. 100].

В сучасній літературі існує значна кількість визначень категорії «інфраструктура», але майже всі містять 3 характеристики: взаємопов'язані системи, фізичні складові (Табл. 1), соціальні потреби. Інфраструктурні системи або мережі взаємопов'язаних складових є артеріями та венами, які надають суспільству доступ до основних товарів та послуг, необхідних для поліпшення стандартів життя. Забезпечення доступу до водопостачання, електроенергії, палива, транспорту і зв'язку є одними з найбільш фундаментальних громадських послуг. Первинні сектори інфраструктури включають електроенергію, нафту і газ, питну і стічну воду, транспорт і зв'язок. Вторинні включають сектори продовольства і сільського господарства, хімічної, фінансової і соціальної інфраструктури [8, с. 31].

Таблиця 1.
Фізичні складові виробничої інфраструктури.

Сектор	Основні складові
Електроенергетика	вугільні електростанції атомні станції газопоршневі електростанції гідроелектричні установки (дамби, гідроакмулювання енергії) електростанції на поновлюваних джерелах енергії резервні генератори транспортуючі трубопроводи передавальні підстанції; перетворювачі постійного струму розподільні трубопроводи трансформаторні підстанції
Нафта та газ	буріння у відкритому морі свердловини магістральні трубопроводи неочищеної нафти установка сепарації газу від нафти товарні парки нафти система вимірювання якості і кількості нафти газозбираючі трубопроводи установки комплексної підготовки газу нафтосховище системи швартування морських транспортних засобів нафтоперегінні заводи насосні станції газопереробні заводи магістральні газопроводи перекачувальні компресорні станції сховище для природного газу регазифікація

Питна вода та стічні води	ріки, озера, природні і штучні водойми, водосховище, фільтраційні установки водоочищення водосховища гідродинамічні труби водопроводи водовідливні установки станції обробки стічних вод
Транспорт	дороги і автомагістралі мости тунелі центри управління дорожнім рухом перетин кордону вокзали морські порти; аеропорти вертолітні станції космодроми авіаційно-диспетчерська служба метро міська електричка магістральна система трамвай
Комунікації	бездротові послуги послуги wireline кабельні послуги служба радіомовлення

Складено на основі: Jeffrey E. Fulmer. *Investor july/august 09 investment strategy guest article «What in the world is infrastructure?»*.

У вітчизняній економічній науці інфраструктура розглядається у вузькому сенсі за двома науковими напрямками. Одні автори (Г. А. Волощук, В. Жаміна, А.М. Ігнат'єв, А. В. Сидорович, А. Б. Титов, С. І. Тюльпанів, І. Ф. Чернявський) розуміють під інфраструктурою комплекс допоміжних галузей, що забезпечують ефективне функціонування промислового виробництва та створюють необхідні умови для життєдіяльності населення. Інші автори (Н. М. Васильєва, В. В. Котілко, Г. В. Полунина, Т. Семенкова, Е. В. Серов, Г. П. Солюс, С. І. Хватів) визначають інфраструктуру як сукупність інженерно-технічних споруд та матеріально-речових елементів, без яких не існують сучасне виробництво та людська діяльність. Узагальнивши зазначені теоретичні підходи, В. П. Красовський вважає, що кордони інфраструктури залежать від рангу розглянутих виробничих і соціальних проблем, що виникають у визначеному періоді, а також від ступеня створеного потенціалу. Тому при дослідженні інфраструктури можна використовувати вертикальний і горизонтальний підходи до її визначення. (Рис. 1.)

Вертикальний підхід розкриває економічний зміст інфраструктури всередині певної області економіки на різних рівнях її функціонування, підрозділяючи інфраструктуру на міжнародну, національну, регіональну, міську, локальну, галузеву. В цьому випадку під інфраструктурою розуміють (Е. Б. Алаєв, О. І. Кузнецова, А. Н. Кочетов, Р. І. Шніпер

тощо) сукупність інженерно-технічних споруд, що забезпечують матеріально-речові умови для нормального функціонування об'єкта. При горизонтальному підході угруповання інфраструктурних галузей реалізують за сферами діяльності [5, с. 62].

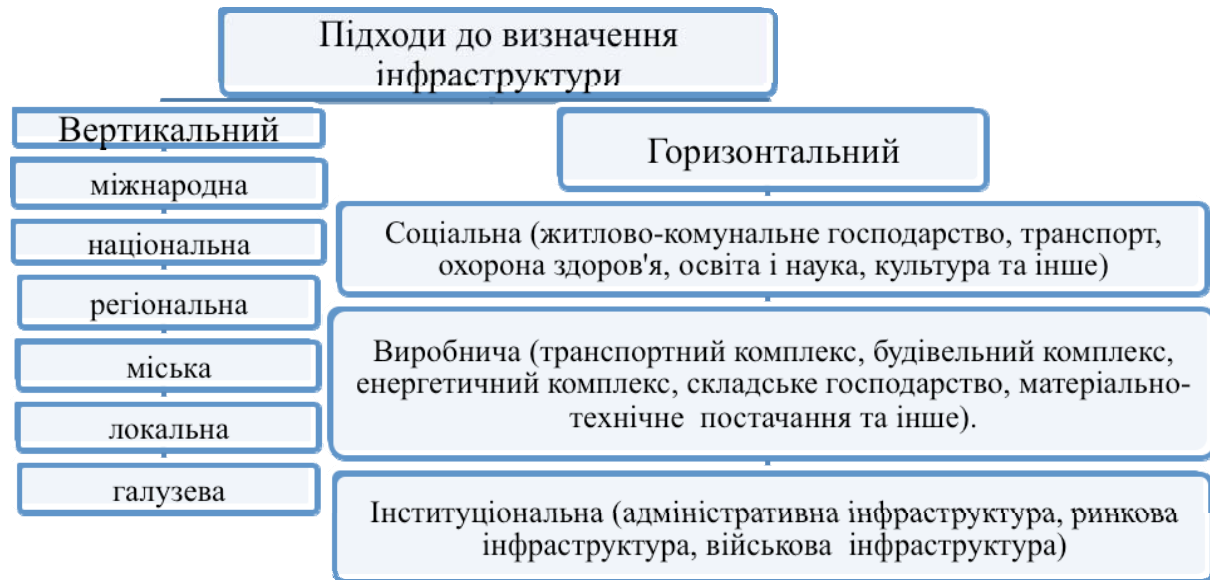

Рис. 1. Підходи до визначення інфраструктури [5, с. 63].

Горизонтальний підхід включає в себе три складові, а саме: соціальну, виробничу та інституціональну. Розглянемо кожен з них:

Деякі автори вважають, що виробнича інфраструктура – це комплекс галузей господарства, які обслуговують сферу матеріального виробництва. Йдеться насамперед про вантажний транспорт, шосейні дороги, канали, водосховища, порти, мости, аеропорти, склади, енергетичне господарство, залізничний транспорт, зв'язок, водозабезпечення і каналізацію, інформаційне забезпечення виробництва та інше. У галузях виробничої інфраструктури безпосередньо не створюється ні сукупний суспільний продукт, ні національний дохід в єдності їх натурально-речової вартісної форми, але без них процес суспільного виробництва не можливий [1, с. 22].

Соціальна інфраструктура – це особливий комплекс галузей народного господарства – таких, як освіта, охорона здоров'я, культура, мистецтво, житлове і комунальне господарство, торгівля тощо. Функціональна спільність цих галузей полягає в тому, що праця в них спрямована безпосередньо на людину і суспільство в цілому. Соціальна інфраструктура все більш впливає на ефективність суспільного виробництва через головну продуктивну силу суспільства – людей. Специфіка і функціональне призначення інституціональної інфраструктури полягає у виконанні суспільно корисних невиробничих послуг наукового, управлінського, захисного характеру для всього суспільства в цілому [6, с. 25].

Наприкінці 20-го століття глобалізаційні процеси почали втягувати в себе все більшу кількість національних економік країн світу. Економіки країн стають більш відкритими, починають брати більш активну участь у світовій торгівлі, переливі капіталу та валютно-розрахункових відносинах. Але, національні економіки є активними учасниками світових глобалізаційних процесів тільки за умов наявності відповідних об'єктів виробничої інфраструктури (енергетичного господарства, транспорту, зв'язку, інформаційно-комунікаційної мережі). Отже активність процесу інтеграції національних економік у світове

господарство залежить від рівня розвитку національних об'єктів виробничої інфраструктури та від їхньої можливості адаптуватися до сучасних потреб світової економіки. Саме виробнича інфраструктура є тим базисом, на якому формуються та розвиваються усі види міжнародних економічних відносин [3, с. 46].

Такі складові виробничої інфраструктури як транспорт, інформаційні технології та комунікації включають в себе наступні фізичні мережі: дороги, залізниці, порти, аеропорти, канали, телефонні лінії, інтернет, мобільні мережі, трубопроводи і електричні мережі відіграють важливу роль в процесі глобалізації. Як і в минулому, основною рушійною силою нинішнього етапу глобалізації є зниження бар'єрів для торгівлі та інвестицій, більш низькі транспортні витрати, а також нижчі витрати на інформаційні технології. Помітне зниження затрат при транспортуванні і зниження витрат на зв'язок сприяло поділу виробничого процесу та дозволило участь великої кількості географічних регіонів у виробничому процесі, відповідно до переваг, якими кожна країна володіє. Цей факт дає можливість окремим країнам брати активну участь у міжнародних виробничих процесах під керівництвом великих транснаціональних корпорацій [7, с. 12].

Згідно з рис. 2, значні відмінності між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються в рівні поширення широкопasmового доступу та можливостями доступу в мережу Інтернет свідчить про необхідність прийняти заходи для того, щоб країни, що розвиваються не були виключені з цифрового інформаційного суспільства.

Широкопasmова мережа на 100 жителів у 2010 році

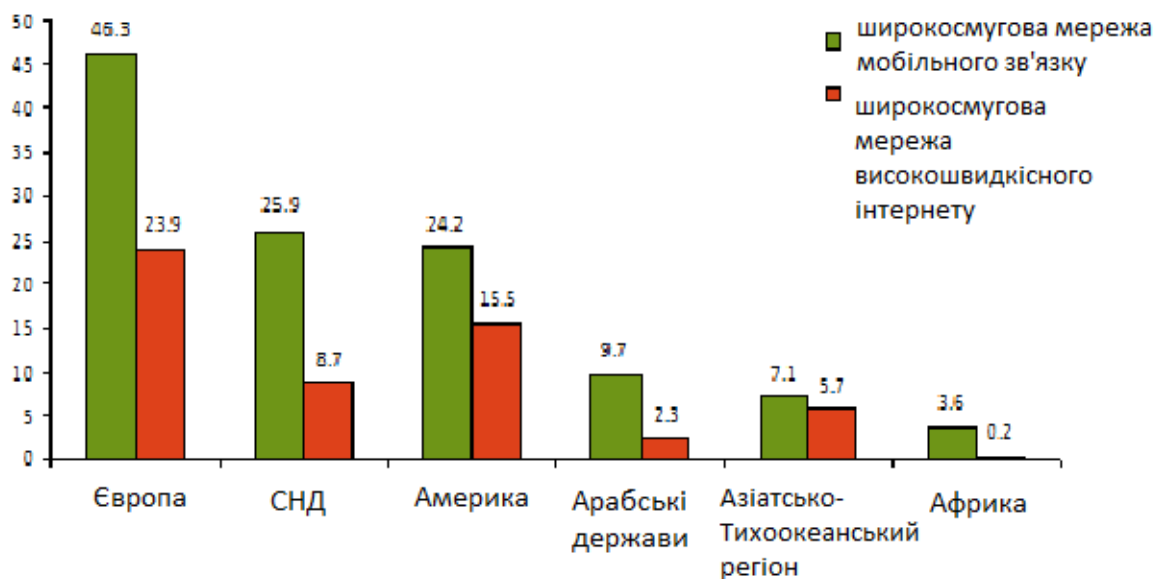

Рис. 2. Користувачі інформаційних технологій за регіонами світу у 2010 році. (ITU World Telecommunication/ICT indicators database).

Фізичні мережі, зазначені вище, не тільки тісно взаємозалежні між собою, але вони також тісно пов'язані з багатьма не фізичними мережами, такими як формальні і неформальні канали зв'язку всередині та між організаціями. Ці не фізичні мережі часто є комерційного чи соціального характеру. Комбінація цих фізичних і не фізичних мереж складають більш складні мережі, такі як міжнародна виробнича мережа. Змішані мережі являють собою системи, які складаються з сильно пов'язаних між собою фізичних і нефізичних мереж. Прикладами змішаних мереж, таких як логістика та регіональні виробничі мережі створили ринкову форму регіонального економічного співробітництва, яке

завичай називають «регіоналізацією». Змішані мережі є найважливішою характеристикою останньої хвилі глобалізації.

Саме завдяки процесу глобалізації світової економіки, транснаціональні корпорації в певному регіоні заснували заводи (у різних країнах), що спеціалізуються на виробництві окремих компонентів готової продукції. В результаті, виникли регіональні виробничі мережі які стали однією з основних причин збільшення внутрішньогалузевої торгівлі в регіоні. Приклад однієї з таких мереж є мережа автомобільної промисловості Південно-Східної Азії. У ланцюжку поставок Toyota, Таїланд спеціалізується на виробництві дизельних двигунів, Малайзія на рульовому механізмі, Індонезія на виробництві двигунів. Цей процес збільшив спеціалізацію, взаємозалежність та інтеграцію, що є основою глобалізації, посилив в значній мірі ринкову форму регіонального економічного співробітництва, або «регіоналізацію» [7, с. 22].

Поняття «регіоналізація» було визначено вище як форма регіонального економічного співробітництва, яка виникла на основі ринкової економіки та приватного сектору. На противагу, поняття «регіоналізм» є формою регіонального економічного співробітництва, яке виникло на основі взаємодії урядів держав. Регіоналізація та її складові, такі як регіональні виробничі мережі мають бути доповнені регіональним співробітництвом між державами у сфері інфраструктури для того, щоб знизити потенційні ризики маргіналізації провінційних міст, країн, які не мають виходу до моря та країнам з малими економіками.

Регіональне та субрегіональне співробітництво в галузі інфраструктури має різні форми. Воно варіюється від заходів і проєктів, які включають кілька країн, через офіційні міждержавні проєкти за участю держави, проєкти міжнародних організацій і банків розвитку, до політики співпраці в рамках Організації Об'єднаних Націй, регіональних комісій та офіційних міжурядових угод (IGAS). Вищезгадані види співробітництва включають в себе:

1. Глобальні конвенції ООН. (Конвенція про транзитну торгівлю внутрішньоконтинентальних держав (Нью-Йорк, 1965), Конвенція і Статут про свободу транзиту (Барселона, 1921 р.) та Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права (1982).

2. Міжурядові угоди / організації, що займаються регіональним співробітництвом. (Економічна та соціальна комісія для Азії і Тихого океану (ЕСКАТО), Азіатський банк розвитку (АБР) і Азіатсько-Тихоокеанське співтовариство електрозв'язку (АТСЕ).

3. Міжурядові угоди / субрегіональні організації, що займаються співробітництвом. (СААРК, ОЕС, ШОС, БІМСТЕК, АСЕАН).

4. Програми, що займаються регіональним або субрегіональним співробітництвом. (Проєкт з розвитку інфраструктури наземного транспорту на території Азії, проєкт Транс'європейської залізної дороги, проєкт Транс'європейської автомагістралі).

5. Рамкові угоди. Рамкова угода АСЕАН про мультимодальні перевезення, угода GMS про основу для сприяння транскордонного руху і рекомендації ЄКМТ по двостороннім угодам на автомобільний транспорт).

6. Керівництва по законодавству. (Законодавчі керівництва ЮНСІТРАЛ для інфраструктурних проєктів, що фінансуються з приватного сектору і керівництво морського законодавства ЕСКАТО.)

Таким чином розвиток світової виробничої інфраструктури стає актуальним питанням в умовах розвитку сучасних світових глобалізаційних процесів. Такі аспекти глобалізації як інтеграційні процеси, регіоналізація та транснаціоналізація світової економіки залежать від рівня розвитку світової виробничої інфраструктури, яка є базою для успішного формування та функціонування системи міжнародних економічних відносин.

Висновки.

1. В сучасній науковій теорії існує велика кількість визначень та поглядів на поняття «інфраструктура», але майже всі вони містять наступні характеристики: взаємопов'язані системи, фізичні складові, соціальні потреби. Інфраструктурні системи або мережі взаємопов'язаних складових є артеріями та венами, які надають суспільству доступ до основних товарів та послуг, необхідних для поліпшення стандартів життя.

2. Національні економіки є активними учасниками світових глобалізаційних процесів тільки за умов наявності відповідних об'єктів виробничої інфраструктури (енергетичного господарства, транспорту, зв'язку, інформаційно-комунікаційної мережі). Отже активність процесу інтеграції національних економік у світове господарство залежить від рівня розвитку національних об'єктів виробничої інфраструктури та від їхньої можливості адаптуватися до сучасних потреб світової економіки.

3. Виникнення глобальних інфраструктурних мереж сприяло розвитку процесу «регіоналізації» та «інтеграції», взаємодія яких створює нові можливості у сфері міжнародних економічних відносин. Поширення транснаціональних корпорацій є яскравим прикладом взаємопроникнення національних інфраструктурних мереж у єдину світову глобальну мережу.

Список використаних джерел

1. Белов М. А. Управление производственной инфраструктурой: навчальний посібник. // М.А. Белов, О.В. Антоненко. – К.: КНЕУ, 1997. – 208 с.
2. Рибчук А. В. Глобальна виробнича інфраструктура в системі закономірностей світового господарства. / А.В. Рибчук // Культура народів Причорномор'я. – 2008. – № 147. – С. 80-83. – Бібліогр.: 11 назв. – укр.
3. Рибчук А. В. Глобальна виробнича інфраструктура світового господарства: теорія і практика: Монографія / А.В. Рибчук – Дрогобич: Вимір, 2009. – 436 с.
4. Трубецкая О.В. Инфраструктура как объект экономической теории: Материалы конференций/ О.В. Трубецкая // Успехи современного естествознания. – 2011. – №12. – С. 100-101.
5. Щербакова А.А. Сущность и состав региональной инфраструктуры сервиса медицинской техники: Стаття / А.А. Щербакова //Проблемы развития территории. – Октябрь-декабрь 2010. – Вып. 6 (52). – С. 61-66.
6. Ягодка А. Г. Соціальна інфраструктура і політика: навчальний посібник – К.: КНЕУ, 2000. – 212 с.
7. Globalization and Infrastructure Networks. www.unescap.org/ttdw/Publications/TPTS_pubs/.../pub_2399-2_ch2.pdf.
8. Jeffrey E. Fulmer. What in the world is infrastructure?// Infrastructure investor July/August 2009. – P. 30-32.

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Вонсович С.Г. Специфіка і перебіг політичного транзиту: центрально східно-європейський варіант.....	3
Піпченко Н.О., Донець В.О. Забезпечення приватності індивідів у мережі Інтернет.....	10
Ялі М.Х., Філенко І.В. Інформаційна політика Російської Федерації щодо України на початку ХХІ ст.....	15
Зарембо К.В. Спільна зовнішня та безпекова політика ЄС: постмодерна відповідь на модерні виклики.....	21
Угрин Л. Я., Демків У.Я. Інтервенції в сучасних міжнародних відносинах: теоретичні аспекти дослідження.....	28
Зайцева М.В. БРІКС як сучасна форма політичної взаємодії у системі міжнародних відносин....	39

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Слюсаренко Ю.А., Шпак Д.Р. Проблема ратифікації Римського статуту міжнародного кримінального суду в Україні.....	44
Качинська Н.О. Іміджева політика України в контексті євроінтеграції.....	50
Мікічурова О.В. Реалізація принципу взаємної вигоди в діяльності конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД).....	59
Шершньова О.А. Правове регулювання відносин утримання (алементування): термінологічна проблема.....	67
Мініна О.Ю. Правова охорона інтелектуальної власності у міжнародному приватному праві.....	73

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕВ

Іващенко О.А.

Феномен глобального надлишку заощаджень в контексті платіжних дисбалансів: детермінанти впливу та корекції..... 82

Кібальник Л.О.

Геоекономічні трансформації в умовах світових фінансових криз..... 90

Кравчук Н. Я.

Системні детермінанти та асиметричні ефекти нерівноважного розвитку в епоху глобальної фінансової економіки..... 101

Литвин О.Є.

Європейський та Євразійський вектори інтеграції України: переваги та недоліки..... 115

Тараненко І.В.

Моделювання впливу інноваційного потенціалу на конкурентоспроможність країн в глобальному середовищі..... 121

Сібекіна А.Ю.

Співробітництво України з ЄС у сфері технічного регулювання в контексті укладення угоди про асоціацію..... 132

Щербата Н.З.

Нова генерація зон вільної торгівлі Європейського Союзу..... 142

Риляч Н.М.

Переваги і недоліки створення зони вільної торгівлі між Україною та державами СНД..... 150

Хмара М.П.

Економічні механізми інтеграційних об'єднань на теренах СНД..... 158

Корнєєва Ю.В.

Стан та перспективи розвитку взаємин України з ЄВРАЗЕС: спостерігач чи повноцінний учасник..... 162

Кирилич Ю.В.

Еволюційна компаративістика фінансової лібералізації..... 168

Ясковець Ю.В.

Теоретичні аспекти дослідження інфраструктури національних господарств в умовах глобалізації..... 173

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 114

(Частина II)

Засновано 1996 року.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: д-р істор. наук, проф. Дорошко М.С..

**Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол № 11 від 29 червня 2013 року.**

Підписано до друку 01.07.2013.
Наклад 1000 прим.

Відділ оперативної поліграфії
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 483–11–25